

51679

ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
Temel İslâm Bilimleri (İslâm Mezhepleri Tarihi)
Ana Bilim Dalı

HİCRÎ ÜÇÜNCÜ ASIRDA ŞİÎ-MU'TEZİLÎ İMAMET
TARTIŞMALARI VE İSKÂFÎ'NİN YERİ

(Yüksek Lisans Tezi)

Danışman
Prof. Dr. Hasan ONAT

Hazırlayan
Mehmet ÜMİT

ÖNSÖZ

İmâmet kavramı, mezheplerin anlaşılmasında anahtar niteliği taşıyan kavramlardan birisidir. Çünkü bu kavram, mezheplerin oluşumunda önemli rol oynayan ana faktörlerdendir. Bu kavramın etrafında yapılan tartışmaların sağlıklı bir şekilde ortaya konulması mezhepleri anlamamızı kolaylaştıracaktır.

Hicrî üçüncü yüzyılda, Hz. Peygamberin halefinin, Hz. Ebu Bekr mi yoksa Hz. Ali mi olduğu hakkındaki tartışma; ümmetin hayatına tatbik ettiği şekliyle Kur'an ve hadislerin, alimlerin umumiyetle kabul edilmiş usulleriyle mi yoksa sırf imamın kararıyla mı tefsir edilmesi gerektiği yolundaki tartışma ile sıkı sıkıya alakalıydı. Bu dönemde imâmet meselesi siyasi tartışmaların merkezinde yer alıyordu.

Hicrî üçüncü asır, ilk çeyreğinde, Mutezile'nin teşekkülünü tamamladığı, sonunda ise Şia'nın genel olarak esaslarının netleştiği önemli bir dönemdir.

Araştırmamızın birinci bölümünde Şia ve Mutezile'nin imâmet anlayışlarının gelişimini, bu dönemdeki imâmet tartışmalarından yararlanarak tespit etmeye çalıştık. Bunun sağlıklı bir şekilde ortaya konulması ise bize Mutezile ve özellikle Şia'nın imâmete dayalı diğer esaslarının gelişim basamaklarını daha iyi anlamamıza yardımcı olacaktır.

İkinci bölümde imâmet tartışmalarında merkezi bir konumda bulunan Mu'tezilî alim İskâfî'nin imâmet anlayışının kendi eserinden yararlanılarak tespiti o dönemdeki *Zeydiyye-Bağdat Mu'tezilesi* ilişkisine ışık tutmak bakımından ayrı bir öneme sahip olacaktır.

Bu konuyu çalışmam için beni teşvik eden hocam Prof. Dr. Hasan Onat'a ve tezimi okuyup, faydalı tavsiyelerde bulunan Dr. Sönmez Kutlu'ya teşekkürü bir borç bilirim.

Mehmet ÜMİT

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	II
İÇİNDEKİLER.....	III
KISALTMALAR	VI

GİRİŞ

A. METOD VE KAYNAKLAR HAKKINDA	1
B. İMAMET TARTIŞMALARINA GENEL BAKIŞ	4

I. BÖLÜM

Şİİ- MUTEZİLÎ İMAMET TARTIŞMALARI

A. Şİİ İMÂMET TARTIŞMALARI	13
1. Zeydî İmâmet Anlayışı	13
a. <i>Efdal-Mefdûl Mes'ele</i>	15
b. <i>İmamın İmâmetini İlâm ve Hurûcu</i>	21
2. İmâmî İmâmet Anlayışı	25
3. İsmâîlî İmâmet Anlayışı	38
B-MU'TEZİLÎ İMÂMET TARTIŞMALARI	39
1- Basra Mu'tezilesi İmâmet Anlayışı	39
2. Bağdat Mu'tezilesi İmâmet Anlayışı	51

II. BÖLÜM

İMÂMET TARTIŞMALARINDA İSKÂFÎ'NİN YERİ

A. İSKÂFÎ'NİN HAYATI VE ESERLERİ.....	57
1. İskâfi'nin Yaşadığı Döneme Genel Bakış.....	57
2. İskâfi'nin Hayatı.....	65
3. İskâfi'nin Eserleri.....	67
B. İSKÂFÎ'NİN FİKİRLERİ.....	71
1. Genel Görüşleri.....	71
a. Allah Anlayışı.....	72
b. Kelâmullah.....	74
c. Cennet, Cehennem ve Onların İçindekiler.....	75
d. Cisimler.....	76
e. A'razlar.....	77
f. Fiiller.....	77
g. İrade.....	78
2. İmâmet Meselesine Bakışı.....	78
a. Sahabeye Bakışı.....	78
b. Efdal - Mefdül Meselesi.....	80
3. İskâfi'nin İmâmet Tartışmalarına Getirdiği Yeni Boyut.....	94
SONUÇ.....	97

BİBLİYOGRAFYA.....	100
ÖZET	106
ABSTRACT	107

KISALTMALAR

a.g.e. : Adı geçen eser

a.g.m. : Adı geçen makale

a.g.y. : Adı geçen yer

A.Ü.İ.F.D.: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi

bkz. : Bakınız

c. : Cilt

ev. : Çeviren

DİA. : Diyanet İslam Ansiklopedisi

E.I. : Encyclopedia of Islam

HZ. : Hazırlayan

İA. : İslam Ansiklopedisi

krş. : Karşılaştırmız

nşr. : Neşreden

s. : Sayfa

thk. : Tahkik eden

ty. : Tarih yok

v. : Vefat

vd. : Ve devamı

yy. : Basım yeri yok

GİRİŞ

A. METOD VE KAYNAKLAR HAKKINDA

Hicrî Üçüncü Asırda Şii -Mutezili İmâmet Tartışmaları ve İskâfi'nin Yeri adını taşıyan araştırmamızla ilgili olarak öncelikle belirtmemiz gereken husus, kapsadığı dönemle ilgilidir. (i) İmâmet tartışmalarının en yoğun olduğu dönem olması, (ii) özellikle günümüze kadar varlığını devam ettiren Şia'nın imâmet anlayışının oluşum dönemi olması ve (iii) İskâfi'nin de 240/854 yılında vefat etmesinden dolayı çalışmamızı II./VIII. asrın ortalarından III./IX.asrın ortalarına kadar olan dönemle sınırlı tuttuk.

Çalışmamızda II./VIII. asrın ortalarına kadar olan imâmet anlayışlarını genel olarak ele aldıktan sonra birinci bölümde II./VIII. asrın ortalarından başlayarak III./IX. asır ortalarına kadar olan dönemde Şia'nın ve Mutezile'nin imâmet anlayışlarını ortaya koymaya çalıştık. Bunu yaparken Şia ve Mutezile'nin kendi ricali içerisinde saydığı ve imâmet konusunda orjinal görüşleri olan alimlerin fikirlerini esas aldık. İlk dönem yazarları, imâmet anlayışı ile ilgili olarak imâmetin nass ve tayin ile olduğu anlayışını benimseyen ve ilk üç halifeyi tekfir eden Şii gruba *Râfıza*, *Ehlü'l-İmame*¹ gibi kavramlar kullanırlar. Fakat biz, Eş'ârî'nin "Râfıza, imâmetin nass ve tayin ile Hz.Ali'nin hakkı olduğunu benimsediklerinden dolayı İmamiyye olarak isimlendirilirler" ifadesini esas alarak çalışmamız esnasında *Râfıza* yerine *İmâmiyye* kavramını kullandık.

İkinci bölümde, öncelikle İskâfi'nin yaşadığı ortam, hayatı, eserleri ve fikirleri hakkında genel bilgileri verdik. Sonra İskâfi'nin, imâmet konusu ile ilişkili olan sahabe hak-

---

¹ el-Hayyât, Ebu'l-Hüseyn Abdurrahim b. Muhammed b. Osman (v.298/910), *Kitabu'l-İntisâr ve'r-Red alâ ibni Ravendî el-Mülhid*, thk.Muhammed Hicazi, Kahire, 1988, s. 31, 36-39, 66, 83, 108.

kındaki, efdal-mefdûl meselesi ile ilgili fikri ve imâmet tartışmalarına kazandırdığı yeni boyutu takdim etmeye çalıştık.

İskâfi'nin imâmet hakkındaki görüşlerinin tespiti, bu dönemde Bağdat Mutezilesi ve Zeydiyye mezhebi arasındaki imâmet anlayışına dayalı ilişkiyi değerlendirmek bakımından önemlidir.

Çalışmamızda, öncelikle, az olmasına rağmen şahısların kendi eserleri ve bu dönemde yazılmış eserlerden, sonra da o döneme en yakın olan yazarların eserlerinden ve bu dönemle ilgili yapılmış çağdaş çalışmalardan yararlanmaya gayret ettik. Yine bu çalışmayı yaparken özellikle Şia'nın kendi itikâdını destekleyen bir rivayet şekli ve zetmeleri² gerçeğini dikkate alarak şüphecilikle yaklaşma prensibini uygulamaya özen gösterdik. Ayrıca "fikirlerle hadiselerin irtibatı" prensibini de mümkün olduğu kadar uygulamaya çalıştık. Mezhepler Tarihi kitaplarından yararlanırken, Eş'ârî'nin de belirttiği gibi³ yazarlarının genellikle mezhepleri ele alırken sahip olduğu mezhebî fikirler doğrultusunda övmek veya yermek maksadıyla yanlış bilgiler verdiği gerçeğini göz önünde bulundurduk.

Çalışmamızda kullandığımız kaynaklara gelince; Zeydiyye ile ilgili olarak Sahib b. Abbad (v.385/995)'ın *Nusratu Mezâhibi*'z-Zeydiyye isimli eserden ve Câhız (v.225/869)'ın *Resâil*'indeki Zeydiyye ile ilgili bölümlerden yararlandık. Şia ve Mutezilenin imâmet anlayışını ortaya koyarken o dönem Şii Mutezili alimlerinin imâmetle ilgili eserlerinin ve fikirlerinin tespitini de İbnü'n-Nedim ve Tusî'nin *Fihrist*'lerinden yararlandık.

² Watt, William Montgomery, *İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri*, (Çev. Ethem Ruhi Fiğlalı), Ankara, 1981, s. 213.

³ Eş'ârî, Ebü'l-Hasan Ali b. İsmail (v.324/936), *Makâlâtü'l-İslâmiyyin ve İhtilâfû'l-Musallîn*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid, Beyrut, 1990, c. I, s. 33.

İskâfi'nin imâmet ile ilgili görüşlerini tespit ederken öncelikle, bizzat onun Cahız'ın *Kitabu'l-Osmâniyye*'sine yazdığı ve günümüze kadar gelen *Münakadât*'ından ve Kadı Abdülcebbar'ın *Muğni*'sinde İskâfi'nin *Kitabü'l-Makâlât*'ında nakledilen kısımlardan yararlandık. İskâfi'nin bu reddiyesi, İbn Ebi'l-Hadid'in *Şerhu Nehci'l-Belâğâ*'sında dağınık ve eksik olarak bulunmaktayken Abdusselâm Muhammed Harun tarafından bir araya getirilmiş ve *Kitabü'l-Osmâniyye*'nin arkasında neşredilmiştir.

Mutezile'nin görüşlerini tespit ederken, günümüze kadar ulaşmış olan Câhuz'ın *Kitabü'l-Osmâniyye*'si ve imâmet konusunda yazdığı risalelerden, Hayyât'ın *el-İntisâr*'ından ve muahhar bir kaynak olan Kadı Abdülcebbar (v.415/1024)'ın *Muğni*'sindeki imâmet ile ilgili bölümden yararlandık.

Bunların dışında kullandığımız kaynak eserleri üç grupta toplayabiliriz.

1) İslam Tarihi'nin ana kaynak eserleri; Taberî'nin *Tarihu'l Ümem ve'l-Mülük*'ü, Yâkûbî'nin *Tarihi*, Mes'ûdî'nin *Murûcu'z-Zeheb*'i İbnü'l Esîr'in *El Kâmil fi't-Tarih* gibi eserler,

2) Mezhepler Tarihi kaynak eserleri; Ebu'l-Hasan el-Eş'âri'nin *Makâlâtü'l-İslâmiyyin*'i, Şehristânî'nin *el-Milel ve'n-Nihâl*'i, Nevbahtî'nin *Fıraku's-Şia'sı*, Bağdâdî'nin *el-Fark Beyne'l-Fırak*'ı, Malatî'nin *et-Tenbih ve'r-Red alâ Ehli'l-Ehvâ ve'l-Bid'a'sı* gibi kaynak eserler ,

3) Bu dönemle ilgili çeşitli konularda yapılmış olan çalışmalar.

B. İMÂMET TARTIŞMALARINA GENEL BAKIŞ

E-me-me kökünden türemiş olan “imam” kelimesi *lugatta*; ister doğru yolda ister dalalette olsun toplumun kendisini takip ettiği, kendisine uyulan kimsedir.⁴

İstilahta ise; ümmet üstünde velâyet hakkı olan, onların işlerinde en büyük güç olarak tasarruf hakkına sahip bulunan kişiye verilen isimdir.⁵ Dolayısıyla günümüzdeki devlet başkanını ifade etmektedir.

Kur'an-ı Kerim'de, devlet yapısını ve idari teşkilatı, tanzim eden açık hükümler yoktur.⁶ Ancak, nass ile açıkça bildirilmemiş meselelerin müşavereye bırakılması,⁷ emanetlerin ehline verilmesi,⁸ insanlar arasında adaletle hükmetmek,⁹ Allah'a, Peygambere ve mümin emirlere itaat etmek,¹⁰ ihtilaf halinde Allah'a ve Peygambere başvurmak,¹¹ bilinmeyen şeyin desteklenmemesi¹² gibi siyasi düstur mahiyetinde emirler mevcuttur.¹³

⁴ İbn Manzur, Ebu Fadl Cemalüddin Muhammed b. Mükerrerem el-İfrikî el-Mısri, *Lisani'l-Arab*, I-XV, Beyrut, 1990, c. XI, s. 24-25.

⁵ Kadı Abdülcebbar b. Ahmed (v.415/1024), *Şerhu Usûli'l-Hamse*, Thk.Abdülkerim Osman, Kahire, 1988, s. 750.

⁶ Bkz. Mehmet Said Hatipoğlu, “Hilafetin Kureyşliliği”, *A.Ü.İ.F.D.*, Ankara, 1978, c.XXIII, s. 141-142.

⁷ Şura: 42/38; Al-i İmran 3/159.

⁸ Nisa: 4/58.

⁹ Nisa: 4/58.

¹⁰ Nisa: 4/59.

¹¹ Nisa: 4/59.

¹² İsra. 17/36.

¹³ Mehmet Said Hatipoğlu, a.g.m., s. 142.

İmamet tartışmalarına girmeden, Hz. Peygamberin vefatından önce gelişen olaylara yön veren üç ana faktörü zikretmemiz, bu tartışmaları değerlendirme açısından faydalı olacaktır.¹⁴

- a. Arap siyasi hayatının çekirdeği durumundaki kabilecilik anlayışı,
- b. Kökleşme mücadelesini sürdüren, Kur'an'ın takdim ettiği dîni-siyâsî anlayış,
- c. Yukarıdakilere paralel olarak devamlı yenilenen ictimâi yapı.

Hz. Peygamberin vefatından Hicrî II. yüzyılın ortalarına kadar olan imâmet tartışmalarını verirken bunları uzun uzun anlatmak yerine önemli hususları belirtmekle yetineceğiz.

Hz. Peygamber'in vefatını müteakip müslümanların arasında çıkan ilk ihtilaf imâmete kimin geleceği meselesi olmuştur.¹⁵ Ensâr, imam tayini için Benî Saide avlusunda toplandığı ve Hazreç kabilesinin lideri Sa'd b. Ubâde'yi halife seçmek üzere iken durumu haber alan Hz. Ebu Bekr, Hz. Ömer ve Ebu Ubeyde b. Cerrâh ile birlikte toplantı yerine gitti. Onları dinledikten sonra, faziletlerinin inkar edilemeyeceğini, ancak Arapların, reislik işinde sadece Kureyş'ten birisine itaat edeceklerini, ayrıca ilk müslümanların, İslamı yaymak için can ve malı ile hizmet edenlerin Muhâcirler olduğunu belirtti.¹⁶ Bunun üzerine, Ensar'dan, biri Kureyş'ten, diğeri Ensar'dan olmak üzere ikili başkanlık teklifi geldi. Hz. Ömer, bunun mümkün olmadığını, Arapların, Hz. Peygamberin içinden çıktığı kabileden birinin liderliğini kabul edeceğini belirtti. Tartışma devam ederken, Ensar'ın Evs kabilesinden Beşir b. Sa'd da

¹⁴ Hasan Onat, *Emeviler Devri Şii Hareketleri ve Günümüz Şiiliği*, Ankara, 1996, s. 26.

¹⁵ el-Eş'ârî, *a.g.e.*, c. I, s. 39.

¹⁶ İbn Hişam, *es-Siretü'n-Nebeviyye*, thk. Mustafa es-Sekâ, İbrahim el-Ebrârî, Abdülaziz eş-Şelebî, I-IV, Beyrut. ty. c. IV, s. 658-659.

Hiz. Ömer'i destekler tarzda fikrini beyan etti. Neticede Hiz.Ebu Bekr'e biat edildi. Ona ilk biat eden Beşir b. Sa'd, sonra Hiz.Ömer oldu.¹⁷ Evs kabilesi, bir tarafta kendilerinden olan Beşir b. Sa'd'ın Kureyş'e çağrısı ve biatını, diğer tarafta da Hazrec'in Sa'd b. Ubade'yi halife yapma isteklerini gördüklerinde, birbirleriyle Hazrec'ten biri kendilerine bir defa imam oldumu bu üstünlüğün geçilemeyeceğini ve onların kendilerine imâmette yer vermeyeceklerini konuştular. Daha sonra kalkıp Hiz. Ebu Bekr'e biat ettiler. Böylece Hazrec'in mukaveleti kırıldı. Ertesi gün de mescidde umumi biat oldu; sadece Sa'd b. Ubade, Hiz. Ebu Bekr ölünceye dek biat etmedi.¹⁸

Söz konusu biatte, imâmette gözetilen hususlar şunlardır:

- a- Hiz. Peygamber'in bir halef bırakmaması,
- b- Müslüman olmadaki kıdem ve İslam uğruna yapılan hizmetler,
- c- Kureyş'in üstünlüğü ve diğer kabilelerin Kureyş'in idaresi altında birleşebilmesi hususunun gündeme gelmesi, ancak bu temellendirilirken "Hilafet Kureyş'tedir" diye bir hadis rivayetinden söz edilmemiş olması,¹⁹
- d-Evs ve Hazrec olarak iki kabile arasında cahiliye döneminde mevcut olan asabiyyetin bu biatte de tezahür etmesi.

¹⁷ Taberî, Ebu Cafer Muhammed b. Cerir, *Tarihü'r-Rusul ve'l-Muluk*, Thk. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim, Kahire, ty. c. III, s. 220-222; krş. İbn Hişam, *a.g.e.* c. IV, s. 256-260; Ya'kubî, Ahmed b. Ebu Yakub b. Cafer b. Vehb b. Vâdih, *Tarihü'l-Yakubî*, Beyrut, 1995, c.II, s.123-126; İbn Kuteybe, Ebu Muhammed Abdullah b. Müslim ed-Dineverî (v. 276/889) *el-İmâme ve's-Siyâse*, thk. Tâhâ Muhammed Zeynî, Beyrut ty. c. I, s. 12-17; İbnü'l-Esîr, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Abdülkerim b. Abdülvahid eş-Şeybani (630/1233) *el-Kâmil Fi'r-Tarih*, thk. Ebu'l-Fidâ Abdullah el-Kâdî I-X, Beyrut, 1987, c. II, s. 188-194.

¹⁸ Krş. İbn Hişam, *a.g.e.*, c. IV, s.256-260; Yâkubî, *a.g.e.* c.II, s. 123-126; İbn Kuteybe, *a.g.e.* c. I, s.12-17; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.* c. II, s. 188-194.

¹⁹ Mehmet Said Hatipoğlu, *a.g.m.*, s. 156 vd.

Hız. Ebû Bekr'e biat haberini duyan Umeyyeoğullarının lideri Ebu Süfyan b. Harb, "Ey Abdülmenaf Oğulları! İşlerinizin idaresini Temim Oğullarından bir kimseye geçmesine nasıl razı oluyorsunuz?"²⁰ "Ey Hasan'ın babası! Uzat elini sana biat edeyim, isterseniz onun üzerine her taraftan süvari ve piyadeler gönderirim." dediğinde Hız. Ali, " Ben asla böyle birşey istemedim. Ey Ebu Süfyan! Vallahi sen bununla ancak fitne ve fesat çıkarmak istiyor, İslamiyete ve müslümanlara düşmanlığı sürdürüp duruyorsun. Senin nasihatın bize gerekmez. Biz, Ebu Bekr'i layık bulduk." diyerek Ebu Süfyan'ı azarladı.²¹

Hâşimoğulları, Hız. Ebu Bekr'e ilk gün biat etmeyip daha sonra biat ettiler. Ancak Hız. Ali, altı ay sonra biat etti. Biat ederken de Hız. Ebu Bekr'e "Geç kalmamızın sebebi, faziletinizi inkar ettiğimizden veya Allah'ın size ihsan ettiği hayrı kıskandığımızdan değil; bu görevin bizim hakkımız olduğu ve sizin bunu keyfi bir şekilde ve baskı yoluyla elimizden aldığınızı düşündüğümüzden dolayı idi." dedi. Sonra da Hız. Peygamber'e yakınlığını ifade etti.²²

Hız. Ömer'in, hilafeti döneminde İbn Abbas'a söylediği "Kureys, nübüvvet ve hilafetin sizde toplanmasını istemedi." ifadesi adeta Hız. Ali'nin dile getirdiği Hâşimoğullarının imâmet konusundaki düşüncelerine bir cevap teşkil etmektedir.²³

²⁰ Câhız, Ebu Osman Amr. b.Bahr (v. 255/869) *Kittâbu l-Osmaniyye*, thk. Abdusselam Muhammed Harun, Beyrut. 1991, s. 60.

²¹ Taberî, *a.g.e.*, c. III, s. 209.

²² Taberî, *a.g.e.*, c. III, s. 208.

²³ Taberî, *a.g.e.*, c. IV, s. 223.

Bu konuşmalardan anlaşılmaktadır ki Hz. Ebu Bekr'e biatte herhangi bir nass iddiası yoktur. Hatta, Hz. Ali'nin imâmetinden ziyade Haşimoğullarının imâmet iddiaları söz konusudur. Hz. Ali'nin adaylığı meselesi onların iç meselesidir.²⁴

Hz. Ömer'in imâmeti ise, Hz. Ebu Bekr'in sahabenin ileri gelenleri ile istişaresi sonucu onu halife olarak aday göstermesiyle olmuştur. Hilafete gelmesi konusunda sadece mizacının sert olması hususuna itiraz edilmiştir.²⁵

Hz. Ömer (V. 24/644), azadlı bir köle tarafından yaralandığında halife seçimini şûrâya havale etmiştir.²⁶ Şûrâda, diğerlerinin adaylıktan çekilmesi sonucu Hz. Ali ile Hz. Osman'ın karşı karşıya kalmaları, Haşimoğulları ve Ümeyyeoğulları arasındaki tarihi kabilecilik çekişmesinin bazı çevrelerde tekrar su yüzüne çıkmasına vesile olmuştur. Hz. Osman'ın öldürülmesine yol açan fitne hadisesi,²⁷ İslâmî değerlerin kökleşme mücadelesini sürdürdüğü genç İslam toplumunda, bu çekişmenin yeniden alevlenmesi ve içtimâî hayatta yer bulmasına imkan hazırlamıştır. Durumun böyle olmasının asıl nedeni, Ümeyyeoğullarının Hz. Peygamber zamanında kaybettikleri eski nüfuzlarını tekrar elde edebilme hürsına düşmüş olmalarıdır.²⁸

Hz. Osman'ın akrabalarına düşkünlüğü sebebiyle valiliklerin çoğuna tayin ettiği yakın akrabalarının görevlerini suistimal etmeleri ve Kureyş dışındaki insanları ikinci sınıf in-

²⁴ Hasan Onat, *a.g.e.*, s. 28.

²⁵ Taberî, *a.g.e.*, c. III, s. 428 vd.; İbn Ebi'l-Hadid, Abdülhamid b. Hibetillah el-Medâini, (V. 656/1258), *Şerhu Nehci'l-Belâğâ*, I-XX, Beyrut, 1995, c. I, s. 127 vd.; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, c. II, s. 272 vd.

²⁶ Taberî, *a.g.e.*, c. IV, s. 227 vd.; Yâkubî, *Tarih*, c. II, s. 162; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, c. II, s. 459 vd.; İbnü'l-Ebi'l-Hadîd, *a.g.e.*, s. 144 vd.

²⁷ Fitne hadisesi ve sebepleri hakkında geniş bilgi için bkz. Ethem Ruhi Fiğlalı, *İbâdiyye'nin Doğuşu ve Görüşleri*, Ankara, 1983, s. 34 vd.; Sabri Hizmetli, "Tarihi Rivayetlere Göre Hz. Osman'ın Öldürülmesi", *A.Ü.İ.F.D.*, Ankara, 1985, c. XXVII, s. 150 vd.; Hasan Onat, *a.g.e.*, s. 31-35.

²⁸ Hasan Onat, *a.g.e.*, s. 29-30.

sanlar olarak görmeleri toplumda rahatsızlıklara yol açmıştır. Bu konuda o kadar ileriye gitmişlerdir ki, Kufe valisi Said b. el-As, “Kufe Kureyş’in çiftliğidir”²⁹ diyebilirken bir başkası, Medine’de yolda yürürken insanları tahkir ederek “savulun yoldan”³⁰ diyebilmiştir. Bu ve buna benzer durumlara ilave olarak, mevcut siyasi içtimâî durum ve bununla ilgili olarak “önceleri bedevi olanların hayat tarzlarındaki toplu değişiklik” de³¹ Hz. Osman’ın öldürülmesiyle sonuçlanan olaylara sebep olmuştur.

Hz. Osman’ın öldürülmesinden sonra Hz. Ali’ye biat edilmiş, ancak Suriye valisi, Muaviye b. Ebi Süfyan biat etmemiştir. O, “Hz. Osman’ın kanını talep” perdesi altında hilafet arzusunu, Amr b. el-As’ın da desteğiyle sonuna kadar götürmüştür.³² Neticede Hz. Ali ve Muaviye arasında vuku bulan Sıffin Savaşı’nda hakeme başvurulması sonucu, önceleri hakeme başvurulmasını desteklerken daha sonra “la hükme illa lillah” diyerek karşı çıkan Hariciler, Hz. Ali’den ayrıldılar. İki taraf arasında yapılan müzakereler bir sonuç vermeyince,³³ Hz. Ali önce Nehrevan sonra da Nuhayle’de onların çoğunu öldürdü. Bu savaşlardan sonra Hariciler, İslam’ı kendi anlayışları doğrultusunda yaşayabilmek için Hz. Ali, Muaviye ve Amr b. As’ı öldürmeye karar verdiler. Ancak bunlardan sadece Hz. Ali’yi öldürmede başarılı olabildiler(40/661).³⁴

²⁹ İbn Sa’d, Ebu Abdillâh Muhammed(230/844), *Tabakatü'l-Kübra*, I-VIII, Beyrut, ty., c.V, s. 32-33; Ayrıca bkz. Hasan Onat, *a.g.e.*, s. 31.

³⁰ Neşet Çağatay, İbrahim Agah Çubukçu, *İslam Mezhepleri Tarihi*, Ankara, 1985, s. 8.

³¹ Watt, *a.g.e.*, s. 13.

³² Ethem Ruhi Fırlalı, *a.g.e.*, s. 140; H. Lammens, “Muaviye” maddesi, *İ.A.*, c. VIII, s. 439; ed-Dineverî, Ebu Hanife Ahmed b. Davud, (V. 282/895), *el-Ahbârü't-Tıval*, thk. Abdü'l-Mün’ım Âmir, Beyrut, ty., s. 157-159.

³³ Bu müzakereler için bkz.; Ethem Ruhi Fırlalı, *a.g.e.*, s. 58-66.

³⁴ Taberî, *a.g.e.*, c. V, s. 143 vd.; Mes’udî, *a.g.e.*, c. II, s. 423 vd.

Hız. Ali'nin şehid edilmesinden sonra kendisine biat edilen Hız. Hasan, askerlerinin savaşmaya isteksizliği, müslümanlar arasında kan akmaması gibi sebeplerle hakkında feragat etti ve hilafeti Muaviye'ye bıraktı.³⁵ Muaviye dönemiyle birlikte başlayan Emeviler devrinde toplum; Müslüman Araplar, Mevâli (Arap olmayan müslümanlar), Zimmiler ve Köleler olarak dört tabakadan oluşmaktaydı.³⁶

Hız. Ebu Bekr dönemi Ridde harblerinde Arablar arasında, Kureys'in hakimiyetine duyulan tepki, Hız. Osman dönemine varıldığında -valilerin kendileri dışındakileri ikinci sınıf insan olarak görmeleri sonucu- toplumda kökleşmiş, Emeviler döneminde ise yelpaze Arapların üstünlüğü şeklinde genişlemiş ve Arap olmayan müslümanlara ikinci sınıf insanlar olarak bakılmıştır. Hatta Hişam b. Abdülmelik zamanında başlayan, yeni müslüman olanlardan müslüman değillermiş gibi vergi alınması uygulaması, ancak Ömer b. Abdülaziz döneminde kaldırılmıştır.³⁷ Bu durum, mevâlinin, iktidara karşı hareketlerin yanında yer almalarına neden olmuştur.

Bu dönemde görülen bir diğér önemli husus da, iktidara sahip olanların yaptıkları zulümleri insanlara, Allah'ın takdiri gibi empoze etmeleridir. Bu da, alimler arasında tepkilere yol açmıştır. Konu ile ilgili olarak Hasanü'l-Basrî'nin Halife Abdülmelik b. Mervan'a yazdığı mektup, günümüze kadar ulaşmıştır.³⁸

³⁵ Taberî, *a.g.e.*, c. V, s. 160. Ayrıca Muaviye'nin iktidarı ele geçirmek için Hız. Ali'ye karşı giriştiği mücadelenin safhaları için bkz.; İrfan Aycan, *Hilafete Giden Yolda Muaviye b. Ebî Süfyan*, Ankara, 1990, s. 181.

³⁶ Philip Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi*, çev. Salih Tuğ, I-IV, İstanbul, 1980, c. II, s. 363.

³⁷ Hasan Onat, *a.g.e.*, s. 10; G. Levi Della Vida, "Emeviler" maddesi, *İ.A.*, c. VIII, s. 245 vd.

³⁸ Söz konusu mektup Lütü Doğan ve Yaşar Kutluay tarafından Türkçeye çevrilmiştir. Bkz.; Ethem Ruhi Fığlalı, *Çağımızda İtikadî İslam Mezhepleri*, Ankara, 1990, s. 302 vd.

Emeviler döneminde ilk ayaklananlar Hariciler olmuş ve bu ayaklanmaları onların iktidarları süresince devam etmiştir.³⁹ Bu dönemde Şîi motifleri taşıyan ilk hareketler, Muğire b. Said ve Ebu Mansur el- İclî'nin hareketleridir.⁴⁰

---

³⁹ Harici ayaklanmaları için bkz.; Ethem Ruhi Fırlalı, *İbâdiye'nin Doğuşu ve Görüşleri*, s. 69 vd.

⁴⁰ Emeviler dönemi Şîi hareketleri ve değerlendirmesi için bkz.; Hasan Onat, *a.g.e.*, s. 115-137.

I. BÖLÜM

Şİİ- MUTEZİLÎ İMAMET

TARTIŞMALARI

A. Şİİ İMAMET TARTIŞMALARI

1. Zeydî İmâmet Anlayışı

Zeydiyye, Zeyd b. Ali b. el-Hüseyin b. Ali b. Ebi Talib'e tabi olanlar olup, onlar imâmetin, Hz. Ali ve Hz. Fatıma'dan olan evladına ait olduğunu ve onlardan adalet sahibi, alim, cesur olan her kim isyan edip imâmeti ele geçirirse, imam olduğunu kabul edenlerdir.⁴¹

Zeydî alim Sahib b. Abbâd, Zeydiyye'nin genel bir tarifini vermeyip savundukları görüşleri ortaya koymaktadır. Ona göre Zeydiyye'nin görüşleri şunlardır:

a) Zeydiyye'nin çoğunluğuna göre imâmet aklen değil, dînen vâcibtir.

b) İmâmet makamı sıradan bir makam olmayıp, o makama gelen kişinin imâmetini ve ona itaati gerektirecek özel hasletlerin olması ve imam olduktan sonra da bu hasletlerini kaybetmemesi gerekir.

c) Zeydiyye'nin çoğunluğuna göre imam, peygamber gibi masum değildir.

d) İmâmet; ne İmâmiyye'nin dediği gibi açık nass ve mucizelerle, ne Mutezile'nin dediği gibi ihtiyar ve akd ile, ne de soy yönünden ve amellerin karşılığı olarak elde edilir. İmâmete iki yol vardır; Biri Hz. Peygamber'in, Hz. Ali, Hasan ve Hüseyin hakkındaki nassı gibi kendisine nazar edildiğinde, onun kastedildiği anlaşılan Hz. Peygamber'den bir nass, diğeri de Hz. Fatıma evladından imâmet için gerekli özellikleri taşıyan birinin imâmetini ilan ve huruc etmesidir. Hz. Ali, Hasan ve Hüseyin'den sonra imam, imâmet için gerekli vasıfları kendinde taşıyıp imâmetine ilk çağırın Zeyd b. Ali, sonra oğlu Yahya b. Zeyd, sonra Hz. Ha-

---

⁴¹ Şeyh Müfid, Muhammed b. Nu'man el-Ukberi (413/1028), *Evâilu'l-Makalât*, yy, ty, s. 39; Şehristânî, *a.g.e.*, c. I, s. 249-250

san ve Hüseyin evladından, imâmet vasıflarını taşıyıp, zalimlere engel olmak ve el-Emru bi'l-Ma'ruf ve'n-Nehyu ani'l-Münker için imâmetini ilan edip huruc edendir.⁴²

Zeydî firkaları konusunda Makâlât türünden eserler farklı tasnifler yapmaktadırlar. Mes'ûdî'nin naklettiğine göre, Ebu İsa el-Varrâk (v. 247/861), Zeydiyye'yi, *Cârudiyye*, *Süleymâniyye*, *Butriyye*, *Nuaymiyye*, *Yâkubiyye*, *Yemâniyye*, *Mürsediyye*, *Ebrakiyye* olarak toplam sekiz firkaya⁴³, Nâşi el-Ekber, *Cârudiyye*, *Butriyye* ve *Süleymâniyye* olarak üç firkaya⁴⁴ Eş'arî, *Cârudiyye*, *Süleymâniyye*, *Butriyye*, *Nuaymiyye*, *Yâkubiyye* ve Hz. Ebu Bekr ve Hz. Ömer'den teberrî edip, ölümlerin kıyametten önce döneceğini reddetmeyen grup olarak altı firkaya⁴⁵ ayırır. Zeydiyye'yi dört firkaya ayıran Malatî, Bağdat Mutezilesini, Zeydiyye'nin bir kolu olarak⁴⁶, *Cârudiyye* 'yi ise Zeydiyye içinde değil, *İmamiyye* içinde bir grup olarak sayar.⁴⁷

Biz II./VIII. asrın ortalarından III./IX. asrın ortalarına kadar olan dönemi Zeydî imâmet tartışmaları açısından değerlendirirken, önderleri bu dönemde yaşamış ve bütün Makâlât türünden eserlerin kendilerinden ve imâmet görüşlerinden bahsettiği Zeydiyye'nin önemli alt grupları olan *Cârudiyye*, *Butriyye* ve *Süleymâniyye* firkalarını esas alacağız. Çünkü bu firkaların liderlerinden olan Ebu Cârud Ziyad b. Münzir (*Cârudiyye*), Hicrî II. asrın

⁴² Sahib b. Abbâd (V. 385/995), *Nusratu Mezâhibi 'z-Zeydiyye*, thk. Naci Hasan, Beyrut, 1981.

⁴³ Mes'ûdî, Ebu'l-Hasan Ali b. Hüseyin b. Ali (346/957), *Mürûcu'z-Zeheb ve Meâdinu'l-Cevher*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid, Beyrut, t.y., c. III, s.220.

⁴⁴ Nâşi el-Ekber (209/905), *Mesâilü'l-İmâme ve Muktetefât mine'l-Kitâbi'l-Evsat fi'l-Makâlât (Usûlu'n-Nihal)*, thk. Josef Van Ess, Beyrut, 1971, s. 42-45.

⁴⁵ Eş'arî, *a.g.e.*, c. I, s. 140-145. Bağdâdî ve Şehristânî de aynı şekilde üçe ayırır. Bkz. Bağdâdî, Abdülkahir b. Tahir b. Muhammed, *Mezhepler Arasındaki Farklar (el-Fark beyne'l-Fırak)*, çev.Ethem Ruhi Fiğlalı, Ank., 1991, s. 26-30; Şehristânî, Ebu'l-Feth Muhammed b. Abdilkerim (v. 548/1153), *el-Milel ve'n-Nihâl*, thk. Ahmed Fehmi Muhammed, Beyrut, 1948, c. I, s. 255-265.

⁴⁶ Malatî, Ebu'l-Hüseyin Muhammed b. Ahmed b. Abdirrahman (v.377/987), *et-Tenbih ve'r-Red alâ ehli'l-Ehva ve'l-Bid'a*, thk. Muhammed Zâhid b. el-Hasan el-Kevserî, Kahire, t.y., s. 33-34.

⁴⁷ Malatî, *a.g.e.*, s. 23-24

yanısından sonra⁴⁸, Hasan b. Salih b. Hayy, 168/784 yılında ve Kesiru'n-Neva, 169/785 (*Butriyye*) yılında,⁴⁹ Süleyman b. Cerir (Ceririyye) de muhtemelen III./ IX.asrın başlarında vefat etmişlerdir.⁵⁰ Dolayısıyla Zeydiyye'nin görüşleri bakımından önem kazanması ve müstakil bir itikadi bünyeye kavuşması da bu dönemde rastlar.

Bu dönemdeki Zeydi imâmet anlayışı genel hatları ile şu şekilde tespit edilebilir:

a. *Efdal-Mefdûl Mes'alesi*

Zeyd b. Ali, Hz. Ali'nin, Hz. Peygamber'in ashabının en üstünü (efdali) olduğunu kabul etmekle birlikte Hz. Ebu Bekr ve Hz. Ömer'in imâmetlerini (mefdûlün) de kabul eder.⁵¹ Bu konuda şöyle der:

“Şüphesiz Hz. Ali Sahabe'nin en üstünü idi, dolayısıyla Hz. Ebu Bekr'den de üstündü. Ancak ashab, hilafeti gördükleri bir maslahat, acil birtakım menfaatler sebebiyle Hz. Ebu Bekr'e tevdi etmişlerdi. Gördükleri bu maslahat ve acil menfaat, doğabilecek fitneyi bertaraf etmek ve herkesin gönlünü birleştirmektir; Hz. Peygamber'in hayatında vuku bulan savaşların üzerinden fazla zaman geçmemiştir. Üstelik Hz. Ali, bu savaşlarda çok sayıda müşrik öldürmüştü. Kılıcında, akıttığı müşrik kanları kurumamış ve dolayısıyla onların akrabaları ve çocuklarının kalblerindeki öfke ve kin duygusu he-

⁴⁸ İbn Hacer el-Askalânî, Şihabuddin Ebu'l Fadl Ahmed (v. 852/1448), *Takribü'l-Tehzib*, Takdim, Muhammed Avvâme, Halep, 1992, s. 221.

⁴⁹ İbnu'n-Nedim, *Fihrist*, s. 227.

⁵⁰ Süleyman b. Cerir hakkında fazla bir bilgi yoktur. Ancak, Hayyât'ın İntisar'ında “Anat'ta (Fırat üzerinde Rakka'nın güneydoğusu) Süleyman b. Cerir'e uyanlardan tümü Ca'fer b. Mübeşşir (v. 234/848) tarafından Mutezilileştirildi.” diye bir ifade vardır. (Hayyât, a.g.e., s. 141.) Ayrıca Ebu'l Ferec el İsfehani, Mağrib'te isyan eden İdris b. Abdillâh b. el-Hasan'ı (v.175/791) Harun Reşid'in veziri Yahya b. Halid el-Bermeki'nin emri ile Süleyman b. Cerir, ona sığınmış görünüp onun güvenini kazandıktan sonra onu zehirleyerek öldürdüğü ile ilgili bir rivayet nakletmektedir. (Ebu'l Ferec el İsfehani (356/967), *Makâtilü'l-Tâlibiyyin*, thk. Seyyid Ahmed Sakar, Beyrut, 1987, s. 407-408. krş. Taberî, a.g.e., c. VIII, s. 198-199; İbnü'l-Esir, a.g.e., c. V, s. 268.) Biz bu rivayeti şüphe ile karşılamakla birlikte onun Harun Reşid döneminde yaşadığını, önceki rivayetten ise onun muhtemelen Ca'fer b. Mübeşşir'den önce vefat ettiği kanaatine ulaşıyoruz. Ayrıca Ebu'l Ferec el İsfehani'nin rivayeti, bize Süleyman b. Cerir'in Abbasi Devleti ile iyi ilişkiler içerisinde olduğunu gösterir. Bundan dolayı öldürme olayı ona iftira olarak yakıştırılmış olabilir.

⁵¹ Eş'arî, a.g.e., c.I, s. 137.

nüz silinip gitmemişti. Bu sebepten onlar, Hz. Ali'ye rahatça meyledemiyor ve ona gönül hoşluğuyla tabi olamıyorlardı. Eğer sahabe, Rasulullah'ın vefatından hemen sonra Hz. Ali'yi hilafet mevkiine getirmiş olsaydı, halkın bir kısmı ona uymayabilir ve sahabe arasında yumuşaklığı, dost yüzlülüğü, yaşlılığı, tecrübesi ve halkın sevgisini kazanmasıyla olduğu kadar Rasulullah'a yakınlığı ve İslam'daki kıdemiyle de önde gelen Hz. Ebu Bekr'in etrafında toplandıkları gibi Hz. Ali'nin etrafında toplanmayabilirlerdi. İşte Müslümanlar, Hz.Ebu Bekr'de bulunan bu vasılları gözönünde bulundurmuşlardır..."⁵²

Cârudiyye, sadece efdalin imâmetinin geçerliliğini kabul eder. Ebu Cârud Ziyad b. Münzir'in lideri olduğu *Cârudiyye*, imâmet konusunda Hz. Peygamber'in kendinden sonra Hz. Ali'yi isim olarak değil de vasfederek imâmete tayin ettiği ve sahabenin Hz. Peygamber'den sonra Hz. Ali'ye bey'atı terkettiklerinden dolayı dalalete ve küfre girdiklerini iddia ederler. Yine onlar Hz. Ali'den sonra, Hz. Hasan'ın ardından, kardeşi Hz. Hüseyin'in nass ile imam olduğunu iddia ettiler.⁵³

Cârudiyye, Hz. Ali'den sonra Hz.Hasan ve Hz. Hüseyin'in imâmeti hakkındaki nass konusunda ikiye ayrıldılar: Bir grup, onların imâmetine Hz. Peygamber'in hükmettiğini, diğeryse, Hz. Peygamber'in Hz. Ali'nin, onun Hz. Hasan'ın, onun da Hz. Hüseyin'in imâmetine hükmettiğini iddia etti. Ayrıca her iki grup da, Hz. Hüseyin'den sonra imâmeti Hz. Hasan ve Hüseyin evladına hasredip, onlardan alim ve faziletli olmak şartıyla kılıcını çekip imamlığını iddia eden kişinin, imamlığının sahih olduğunu iddia ettiler.⁵⁴ Bu anlayış üzere onlar Hz. Hüseyin'den sonra Zeyd b. Ali b. el-Hüseyin (122/740),akabinde Yahya b. Zeyd

⁵² Şehristânî, Ebu'l-Feth Muhammed b. Abdilkerim (v. 548/1153), *el-Milel ve'n-Nihal*, thk. Ahmed Fehmi Muhammed, Beyrut, 1948, c. I, s. 250-251.

⁵³ Nâsi el-Ekber, *a.g.e.*, s. 42; Eş'arî, *a.g.e.*, c.I, s. 140-141; Bağdâdî, *a.g.e.* s. 26; Şehristânî, *a.g.e.*, c. I, s. 255.

⁵⁴ Eş'arî, *a.g.e.*, c. I, s. 141; Bağdâdî, *a.g.e.*, s. 27.

(126/744), sonra İsa b. Zeyd, sonra Muhammed b. Abdilllah b. el-Hasan'(Nefsu'z-Zekiyye, v. 145/762)ın imâmetlerini benimsediler.⁵⁵

Ebu Cârud Ziyad b. Münzir, imamların helal kıldığıının helal, haram kıldığıının haram olduğunu ve onların yanında Hz. Peygamber'den gelen ümmetin bütün ihtiyaçlarına cevap veren ilmin bulunduğunu, dolayısıyla onların ilminin ilham yoluyla olduğunu ve Hz. Fatıma evladının üstünlük ve ilimde eşit olduğunu, aksi taktirde ümmetin imam seçerken Hz. Fatıma evladından imâmeti hak eden en üstünü bulmasının mümkün olmayacağını iddia etti.⁵⁶

Süleyman b. Cerir nass ve ta'yin konusunda, Hz.Peygamber'in kible ve namaz hakkında hükmettiği gibi Hz. Ali'nin imâmetine hükmetmediğini; fakat Hz. Ali'nin imâmetini onun faziletini zikrederek teşvik ettiğini, imâmette yolun nass ve ta'yin değil ictihad olduğunu belirtti.⁵⁷

Efdal-mefdül konusunda, Süleyman b. Cerir, imâmetin şûrâ işi olduğu ve ümmetten iki kişinin uyuşmalarıyla gerçekleştirilebileceği fikrindedir.⁵⁸ Hz. Ali'nin, Hz. Peygamber'den sonra sahabenin en üstünü ve imâmete en layık olduğunu kabul eder. Sahabenin Ebu Bekr'i seçmekle hata ettikleri, ancak bu hatalarının küfrü ve fasıklığı gerektiren bir hata

⁵⁵ Nevbahtî, Ebu Muhammed el-Hasan b. Musa (v.300/912), *Fırakü's-Şia*, thk. Hellmut Ritter, İstanbul, 1931, s. 51-52. Nevbahtî, *Cârudiyye* liderlerini *akviyâ*, diğerlerini *duafâ* diye isimlendirmektedir. bkz. a. g.y. Bu onların sayılarının çok olmasından kaynaklanabileceği gibi huruc hareketlerinde daha çok onların bulunmasından da kaynaklanabilir.

⁵⁶ Nâşi el-Ekber, *a.g.e.*, s. 43; Nevbahtî, *a.g.e.*, s. 49.

⁵⁷ Nâşi el-Ekber, *a.g.e.*, s. 44. Süleyman b. Cerir'in bu ifadelerinden Hişam b. el-Hakem'in "...Hz. Ali'nin imâmeti hakkındaki nass, kible ve diğer farzlardaki nasslar gibi kesindir" (Malatî, *a.g.e.*, s. 25) ifadelerine cevap olduğunu veya onunla bu konularda tartışmış olabileceklerini ya da Hişam'ın bu ifadelerinin Süleyman b. Cerir'e cevap olabileceğini anlıyoruz. Bu kanaatimizi Hişam'ın mefdul'ün imâmetini savunanlara yazdığı reddiyye de kuvvetlendirmektedir. Onun bu kitabının ismi *Kitâbu'r-Redd alâ men kale bi İmâmeti'l-Mefdul'*dür.(İbnu'n-Nedim, *a.g.e.*, s. 224; Tûsî, Şeyhu't-Taife Ebu Ca'fer Muhammed b. el-Hasan (460/1068), *el-Fihrist*, thk. Seyyid Muhammed Sadık, Necef, 1960, s. 204)

⁵⁸ Eş'arî, *a.g.e.*, s. 143; Bağdâdî, *a.g.e.*, s. 28.

olmadığı; ictihad ettiklerini, dolayısıyla ictihad illetinin onları küfre ve dalalete götürmeyeceğini iddia eder.⁵⁹ Süleyman, Hz. Osman'dan teberri eder ve intikamcıların kendisinden öçlerini aldıkları bid'atlerinden ötürü tekfir eder.⁶⁰ Hz. Ali ile harbedenleri, küfürle itham eder. İlim konusunda, imamların da diğer insanlar gibi olduğunu savunur ve *Cârudiyye* gibi ilhamı kabul etmez.

Yine Süleyman b. Cerir, "günümüzde imâmet, Hz. Peygamber'in 'Ben size ona temessük ettiğiniz müddetce dalalete düşmeyeceğiniz bir emanet bırakıyorum; Allah'ın Kitabı, İtretim ve Ehl-i Beytim' sözü sebebiyle ancak Fatıma evladında olur" diye iddia etti. Ayrıca o, İtret'in Hz. Fatıma evladı olduğunu isbata girişti.⁶¹

Bu konuda Watt'ın "...Zeydilerin imâmeti Hz. Fatımanın soyuna hasrettikleri iddiası, muahhar yazarların muhtemelen Zeydi yaftalı isyanların önderi olan şahıslardan çıkardıkları bir sonuçtur. Hakikatte Süleyman b. Cerir gibi ihtilalci olmayan bir Zeydinin, Abbasi-leri desteklediği hususu kesindir."⁶² iddiasını yukardaki ifadeler çerçevesinde ve bu ifadeleri nakledenin nisbeten erken döneme mensup Nâşi el-Ekber olması sebebiyle temkinle karşılıyoruz.

Efdal-Mefdül konusunda *Butriyye*; Hz. Ali'nin Hz. Peygamberden sonra ümmetin en üstünü ve imâmete en layık olanı olduğunu, Hz. Ebu Bekr ve Ömer'e biatin, Hz. Ali'nin hakkını onlara vermesi sebebiyle hatalı olmadığını iddia ettiler. Hz. Osman hakkında

⁵⁹ Nâşi el-Ekber, *a.g.e.*, s. 44; Nevbahtî, *a.g.e.*, s. 9.

⁶⁰ Eş'arî, *a.g.e.*, c. I, s. 143; Bağdâdî, *a.g.e.*, s. 28.

⁶¹ Nâşi el-Ekber, *a.g.e.*, s. 44-45.

⁶² Watt, *a.g.e.*, s. 208-209.

sükût ettiler.⁶³ Yine, Hz. Ali'nin imâmetinin ancak biat edildiği dönem olduğunu ifade ederler.⁶⁴

İlim konusunda, *Süleymâniyye* gibi Hz. Ali evladı ile, Arab ve Arab olmayanların müşterek olduklarını, yani Hz. Ali evladının ilminin ilhamla olmadığını belirtti.⁶⁵ İlk dönem kaynaklarında *Butriyye*'nin, imâmeti Hz. Ali evladına tahsisiyle ilgili bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak, *Butriyye*'nin liderlerinden olan Hasan b. Salih b. Hayy'ın, *Kitâbu İmâmeti ve ledi Ali min Fâtıma* isimli kitabı bu hususu hatıra getirmektedir⁶⁶. Ayrıca İbn Hazm, Hasan b. Salih'in, imâmeti, Hz. Ali evladına hasrettiğini nakleder.⁶⁷

Bu dönemde imâmette efdal mefdûl mes'alesinde, Ali b. İsmail b. Mîsem İbnu't-Temmar'ın fikirleri de dikkat çekicidir. O, Harun Reşid'in veziri Yahya b. Halid'in⁶⁸ ve Me'mun'un huzurunda, imâmet ve diğer konularda düzenlenen münazara meclislerine katılmıştır.⁶⁹

Ali b. Mîsem, Hz. Ali'nin, Hz. Peygamber'den sonra insanların en üstünü olması sebebiyle imâmete hak sahibi olduğunu, ancak ümmetin Hz. Ebu Bekr ve Ömer'e biati ile

⁶³ Nâşi el-Ekber, *a.g.e.*, s. 43-44; Eş'arî, *a.g.e.*, c. I, s. 144; Nevbahtî, *a.g.e.*, s. 9; Bağdâdî, *a.g.e.*, s. 28. Nâşi el-Ekber, *Butriyye*'nin, Hz. Osman'ın ilk altı yılını benimsedikleri, ikinci altı yılında ondan teberri ettiklerini ve bu sebepten *Butriyye* olarak isimlendirildiklerini nakleder. (Nâşi el-Ekber, *a.g.e.*, s. 43-43). Eş'arî de, Hasan b. Salih b. Hayy'ın, Hz. Osman'ın son altı yılından dolayı ondan teberri ettiğinin anlatıldığına dair ikinci bir rivayet vardır. (Eş'arî, *a.g.e.*, c. I, s. 145)

⁶⁴ Eş'arî, *a.g.e.*, c. I, s. 144.

⁶⁵ Nâşi el-Ekber, *a.g.e.*, s. 44; Nevbahtî, *a.g.e.*, s. 50.

⁶⁶ İbnu'n-Nedim, *a.g.e.*, s. 227.

⁶⁷ İbn Hazm, Ebu Muhammed Ali b. Ahmed, (v. 456/1064), *el-Fasl fi'l-Milel ve'l-Ehva ve'n-Nihâl*, thk.: Muhammed Rahim Nâsr, Abdurrahman Umeyra, Beyrut, t.y., s. 157.

⁶⁸ Mes'ûdî, *a.g.e.c.* III, s. 379-380.

⁶⁹ Taberî, *a.g.e.*, c. VIII, s. 577; Ebu'l-Ferec el İsfahanî, *Eğani*, thk. Abdü's-Selam Muhammed Harun, Mısır, 1993, c. XV, s. 234.

günah derecesinde değilse de, en üstünü terketmek suretiyle hataya düşmüş olduğu düşüncesindedir.⁷⁰ Onun bu fikri Zeydiyye'den *Süleymâniyye*'nin fikrine çok yakındır.

Zeydî fırkaları içerisinde, üstün (efdal) olduğu halde daha az üstünün (mefdûl) imâmeti anlayışı, daha çok *Süleymaniyye* için geçerlidir. Çünkü, *Cârudiyye* efdalin imâmetini meşru görmekte, mefdûlün imâmetini kabul etmemektedir. *Butriyye* de ise mefdûlün imâmetinden ziyade Hz. Ali'nin imâmet hakkını devretmesi ve görevlendirmesi sözkonusudur. Süleyman b. Cerir'e gelince; o, Hz. Peygamber'den sonra imâmete en layık Hz. Ali olduğunu belirtir; sahabenin, Hz. Ebu Bekr'e biatının hatalı olmasına rağmen ictihadi bir mesele olması sebebiyle bu hatalarının onları küfre ve dalalete götürmeyeceği kanaatindedir.

Câhız, efdal-mefdûl meselesiyle ilgili olarak, Hz. Ali'nin en üstün olduğuna dair Zeydiyye'nin delillerini dört ana grupta toplamaktadır.⁷¹

a-Hz. Ali'nin müslüman olmadaki önceliği,

b-İnsanların en zâhidi olması,

c-İnsanların dini ve dünyevi meselelerinin çözümünde en fakih olması,

d-İslamı kılıçla müdafada gösterdiği kahramanlık.

Yine Câhız, bu dönemde Zeydiyye'nin mefdûl'ün imâmetinin meşruluğuna dair getirdikleri izahı şöyle naklediyor:

“Bazen insanların en üstünü yerine, fazilet yönünden daha düşük olan kimse, ya maslahat yönünden, ya fitnedeh korunmak gayesiyle, ya da mükellefiyeti ve imtihanı zorlaştırmak için imam olabilir. Böylece Allah, mefdûle itaat etmekle sorumlu kılar ve onu öne ge-

⁷⁰ Nevbahtî, *a.g.e.*, s. 9.

⁷¹ Câhız, Ebu Osman Amr b. Bahr, *Resâil*, thk. Abdusselam Muhammed Harun, Mısır, 1979, c.IV, s. 217-215 (*Faşun fi İstihkakı'l-İmame*).

çirir. Mesela, Allahu Teâlâ “Meleklerle ‘Adem’e secde edin demiştik’, hepsi secde ettiler yalnız iblis kaçındı...”⁷² demiştir. Melekler, Hz. Adem’den üstündür. Ancak Allah, melekleri sınıntıların en ağır ve musibetlerin en şiddetlisiyle mükellef kılmıştır.

Yine Cenab-ı Hak, Beni İsrail’e, içlerinde onlara gönderilen peygamberleri Davud (a.s.) olduğu halde, Talut’u onlara melik yaptı. Bu, Kur’an’da belirtilmektedir; “Onlara peygamberleri dedi; ‘Allah size Talut’u hükümdar gönderdi’...”⁷³

Sonra Hz. Peygamber, Mute günü, Zeyd b. Harise’yi, Ca’fer-i Tayyar üzerine kumandan kılmış ve Üsame’yi içlerinde Hz. Ebu Bekr, Ömer, Said b. Zeyd b. Amr b. Nufeyl, Sa’d b. Ebi Vakkas gibi muhacirlerin ileri gelenlerinin, Bedir ehlinin bulunduğu bir topluluğa komutan tayin etmiştir.⁷⁴

b. İmamın İmâmetini İlanı ve Hurûcu

Zeyd b. Ali, zalim imama karşı hurûcu gerekli görmektedir. Bunu, Hişam b. Abdülmelik’e fiilen hurûc ederek göstermiştir.⁷⁵

Süleymâniyye ve *Butriyye*’nin imamın imâmetini ilan edip hurûc etmesini benimsediğine dair ilk dönem kaynaklarında bir bilgi tespit edemedik. Bu konuda sadece Nevbahtî, *Butriyye*’nin Hz. Ali evladiyla hurûcu benimsediklerini nakletmektedir.⁷⁶ Muahhar kaynaklardan Bağdâdî’nin *el-Fark beyne’l-Fırak*, İsfereyînî’nin *et-Tabsir fi’l-Dîn*, Şehristânî’nin

⁷² Bakara, 2/34; Taha, 20/116

⁷³ Bakara, 2/147

⁷⁴ Câhız, *Resâil*, s. 317-318 (Makâlâtü’z-Zeydiyye ve’r-Râfıza bölümü)

⁷⁵ Eş’arî, *a.g.e.*, c. I, s. 137; Kadı Abdülcebbar, *Tabakat*, s. 228.

⁷⁶ Nevbahtî, *a.g.e.*, s. 51. Ayrıca İbn Hacer, Hasan b. Salih b. Hayy’ın imâmet konusunda zalim imama karşı hurûcun gerektiği ve onun arkasında Cuma namazının kılınmayacağı fikrini savunduğunu nakletmektedir. Bkz. İbn Hacer el-Askalanî, Şihabuddin Ebu’l Fadl Ahmed (v. 852/1448), *Tehzibü’t Tehzib*, Beyrut, 1993, c. I, s. 493-495.

el-Milel ve'n-Nihal'inde de *Süleymâniyye* ve *Butriyye*'nin, imamın imâmetini ilan edip huruc etmesini benimsediklerine dair bir bilgi rastlayamadık. İbn Hazm'ın *el-Fasl*'ında, Hasan b. Salih'in ve bütün Zeydiyye'nin, imâmetin Hz. Ali evladında olduğu ve onlardan her kim Kitap ve Sünnet'e çağırıp hurûc ederse, onunla birlikte kılıç sallamanın vacip olduğunda ittifak ettiklerini nakleder.⁷⁷

Cârudiyye ise imâmeti, Hz.Fatıma evladına hasredip onlardan her kim hurûc edip imâmetini kabul etmeye davet ederse ona biat ve onunla birlikte mücadelenin şart olduğunu savunur.⁷⁸ *Cârudiyye* bu konuda, "Ali b. Ebi Talib, insanları imâmetini tanımaya davet etti, sonra Hüseyin, öldürülene dek imamdı. Daha sonra sırasıyla, (Kufe'de öldürülen) Zeyd b. Ali b. Hüseyin, (Horasan'da öldürülen) Yahya b. Zeyd, İsa b. Zeyd, Muhammed b. Abdillâh b. el-Hasan (Nefsu'z-Zekiyye) imam idiler. Bunlardan sonra ise, Allah'a itaat konusunda Âli Muhammed'ten kendine itaate çağırıp, hurûc eden her kimsede imamdır" diyorlar.⁷⁹

Bu dönemde Ali oğullarının hurûclarında, Zeydiyye'den *Cârudiyye*, *Butriyye* ve *Süleymaniyye* gruplarının durumlarına gelince;

a) Zeyd b. Ali'nin (v. 122/740) Emevilere karşı hurûcuna, *Cârudiyye*'nin lideri Ebu Cârud Ziyad b. Münzir katılmıştır.⁸⁰

b) Halife Me'mun döneminde, Muhammed b. Ca'fer b. Muhammed'in hurûcunda (200/815), Zeydiyye'nin *Cârudiyye* kolu onunla birlikte görülmektedir.⁸¹

⁷⁷ İbn Hazm, *a.g.e.*, s. 157.

⁷⁸ Nâşi el-Ekber, *a.g.e.*, s. 42; Hayyât, *a.g.e.*, s. 198; Eş'arî, *a.g.e.*, c. I, s. 141; Nevbahtî, *a.g.e.*, s. 51; Bağdâdî, *a.g.e.*, s. 27.

⁷⁹ Nevbahtî, *a.g.e.*, s. 51-52

⁸⁰ Ebu'l Ferec el İsfehanî (356/967), *Makâtîlu't-Talibiyyin*, thk. Seyyid Ahmed Sakar, Beyrut, 1987, s. 133.

c) Halife Mu'tasım döneminde, Zeydiyye'den *Cârudiyye* kolunun anlayışını benimseyen Muhammed b. Kasım'ın Talekan'da hurûcuna (219/834) şahid oluyoruz. Onun yanında Zeydiyye'nin ileri gelenlerinden Yahya b. el-Hasan b. el-Furat, Abbad b. Yakub el-Revacimî de vardı.⁸²

d) Halife Mu'tez döneminde, Kufe'de, el-Hüseyn b. Muhammed b. Hamza hurûc etti. Onunla birlikte Zeydiyye'nin *Cârudiyye* kolundan üçyüz kişi bulunuyordu.⁸³

Kaynaklarda, Zeydiyye'nin *Butriyye* kolu mensuplarının bu dönemdeki Ali oğullarının ayaklanmalarından birine katıldığıyla ilgili yeterli bir bilgi tespit edemedik. Bu konuda sadece Hüseyin b. Ali isyanından kurtulan Yahya b. Abdullah, Deylem'e gitmek için yola çıktığında ona Zeydiyye'nin *Butriyye* kolu liderlerinden Hasan b. Salih b. Hayy'ın oğlunun eşlik ettiği; fakat onun, Yahya'ya muhalefet edip ashabi arasında bozgunculuk yaptığıyla ilgili bir rivayet tespit ettik.⁸⁴

Süleyman b. Cerir ise yukarda da ifade etmiş olduğumuz gibi idareyle iyi ilişkiler içinde olduğundan, onun ve ashabının bu hareketlerde bulunması mümkün görülmemektedir. Bu düşüncemizi, kaynaklarda hurûc hareketlerine katıldıklarına ilişkin bir bilgi tespit edememiz de güçlendirmektedir.

⁸¹ Ebu'l Ferec el İsfahanî, *Makâtil*, s. 439-440; İbn Şadkam, *Tuhfetü'l-Ezhâr*, c. III, varak 8'den nakleden eş-Şâmi, Abdül Emir, *Tarihu'l-Fırkati'z-Zeydiyye beyne'l-Karneyni's-Sani ve's-Salis*, Necef, 1974, s. 211. Bu ayaklanma hakkında geniş bilgi için bkz.; Taberî, *a.g.e.*, c. VIII, s. 537 vd. ; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, c.V, s. 422 vd., Mes'ûdî, *a.g.e.*, c. IV, s. 26-27.

⁸² Ebu'l Ferec el İsfahanî, *Makâtil*, s. 465 vd. *Cârudiyye*, Muhammed b. Kasım'ı imamlar arasında saymaktadır. bkz.; Eş'arî, *a.g.e.*, c. I, s. 141. Ayrıca bu ayaklanma hakkında bkz.; Taberî, *a.g.e.*, c. IX, s. 7-8; Yakubî, *a.g.e.*, c.II, s. 471-472; Mes'ûdî, *a.g.e.*, c. IV, s. 52.

⁸³ Taberî, *a.g.e.*, c. IX, s. 328.

⁸⁴ Ebu'l Ferec el İsfahanî, *Makâtil*, s. 392.

Sonuç olarak, Zeydiyye'den imâmet konusunda, imamın imâmetini ilan edip hurûc etmesi anlayışı net olarak sadece *Cârudiyye*'de mevcuttur. Bunu Ali Oğullarından ayaklananlar arasında genellikle *Cârudiyye* mensuplarının bulunması da desteklemektedir.

Bu dönemde, tespit edebildiğimiz kadarıyla, Zeydiyye'den imâmet ile ilgili kitap yazarlar ve eserleri şunlardır:

a) Hasan b. Salih b. Hayy (v.168/784):

İmamet konusundaki fikirlerini yukarda ifade etmiş olduğumuz Hasan b. Salih'in *Kitâbu İmâmeti Veledi Ali min Fatıma* isimli bir eseri vardır.⁸⁵ Bu eseri onun imâmeti, Hz. Fatıma evladına hasrettiğini hatıra getirmektedir; ancak bu husus kesin değildir.

b) Kâsım er-Ressî, (v.246/860):

Zeydiyye'nin ileri gelenlerinden el-Kasım b. İbrahim b. İsmail b. İbrahim b. el-Hasan b. el-Hasan b. Ali b. Ebi Talib er-Ressi, imâmete, Hz. Peygamber'den sonra Hz. Ali'nin, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'nin, ardından da Hz. Hasan ve Hüseyin evladından imâmet için gerekli özellikleri taşıyan, kıyam edip Allah'a itaate çağırmanın layık olduğu düşüncesindedir.⁸⁶ Bu görüşlerine rağmen Abbasilere karşı silahlı mücadeleye girmemiştir.⁸⁷

Kasım er-Ressî'nin imâmet konusundaki eserleri şunlardır⁸⁸;

1-*Kitâbü'l-İmâme*

2-*Kitâbu'r-Redd ale'r-Râfida*

⁸⁵ İbnü'n-Nedim, *a.g.e.*, s. 227.

⁸⁶ Ahmed Mahmud Subhi, *ez-Zeydiyye*, Mısır, 1984, s. 137.

⁸⁷ eş-Şami, *a.g.e.*, s. 208.

⁸⁸ İbnü'n-Nedim, *a.g.e.*, s. 244.

Ayrıca onun, Zeydî imâmet anlayışını ortaya koyduğu *Tesbitü'l-İmâme* isimli bir eserinin olduğu da nakledilmektedir.⁸⁹

c) Abbâd b. Yâkub er-Revâcinî (v. 250/864):

Abbad b. Yâkub'un imâmet konusunda *Kitâbu Ahbâri'l-Mehdi* isimli bir eseri vardır.⁹⁰ Ayrıca *Vâkifa*'dan Hasan b. Muhammed b. Semmâ'atü'l-Kûfi(v. 263/896)'nin *Kitâbu'l-Gaybe* isimli bir eserinin bulunması⁹¹ bize bu dönemde "Mehdî-Kâim imam" anlayışının yoğun olarak tartışıldığını göstermektedir.

2. İmâmî İmâmet Anlayışı

Şia, İmamet meselesini, siyasi alandan itikadi alana taşıyarak yeni bir dönem başlatmıştır. Bu tartışmalar, en yoğun bir şekilde, Hicrî II. yüzyılın ortalarından III. yüzyılın ortalarına kadarki dönemde yaşandı. Söz konusu tartışmalara geçmeden önce, bu konuda önemli bir rol oynayan Şia'nın imâmet anlayışının ortaya konulması gerekir.

İmâmiyye mezhebinde imâmet vacib olup, her zaman hakkında açık nass bulunan, masum, kamil bir imamın bulunması gerekir. Ayrıca imâmet, Hz. Ali, Hz. Hasan, Hz. Hüseyin ve ondan sonra Hz. Hüseyin'in çocuklarına münhasır olup, bunlar içinde Mûsa b. Ca'fer'in oğlu Ali b. Mûsa (Ali er-Rızâ) ile devam eder.⁹²

İmâmiyye Mezhebinin İmâmet anlayışında önemli hususlar şunlardır:

⁸⁹ Hamid Muhallâ, *el-Hadâiku'l-Verdiyye fi Menâkıbı Eimmeti 'z-Zeydiyye* (yazma), c. II, s. 1'den nakleden Ahmed Mahmud Subhi, *a.g.e.*, s. 115.

⁹⁰ Tûsî, *a.g.e.*, s. 145.

⁹¹ Tûsî, *a.g.e.*, s. 77.

⁹² Şeyh Müfid, *a.g.e.*, s.38

a) *İmâmiyye*'ye göre imâmet vacib olup,⁹³ sadece nass ve tevkif yolu ile olur.⁹⁴

İmâmet, halkın görüşüne ve seçimine bırakılabilecek meselelerden olmayıp dinin bir rüknü ve temelidir. Hz. Peygamber'in bu mes'eleyi ihmal etmesi ve ümmetin ihtiyarına bırakması caiz değildir. Onun ümmetine bir imam tayin etmesi gerekir.⁹⁵

b) İnsanların en üstünü (efdal) imam olur.⁹⁶ Zeydiyye'nin aksine mefdûlun imâmetini caiz görmezler. Hz. Peygamber, kendisinden sonra insanların en üstünü olan Ali b. Ebi Talib'i ismi ve nesebi ile beyan ederek halef bıraktı.⁹⁷ Hz. Ali'nin imâmeti açık bir nass iledir.⁹⁸

c) Dünyada her zaman hakkında açık nass bulunan hata yapmayan ve günah işlemeyen masum bir imamın bulunması gereklidir.⁹⁹

d) İmam, insanların ihtiyacı olan herşeyi (bütün ilimleri) bilir. Ona hiçbir şey gizli kalmaz.¹⁰⁰ O, dünyada insanların en zahid olanı, zorluklara en çok göğüs gereni ve idare sanatını en iyi bilenidir.¹⁰¹

e) İmâmet, Hz. Ali, Hz. Hasan, Hz. Hüseyin ve daha sonra Hz. Hüseyin evlâdında olup, Mûsa b. Ca'fer'den sonra Ali er-Rızâ ile devam eder.¹⁰² İmamların sayısı

⁹³ Şeyh Müfid, *a.g.e.*, s.38; Tusi, Nasîruddin Muhammed b. Muhammed b. el-Hasan(v. 672/1274), "İmâmet Risâlesi", çev. Hasan Onat, A.Ü.İ.F.D. Ankara, 1996, c. XXXV, s. 182,187.

⁹⁴ Eş'arî, *a.g.e.*, c.I, s.89

⁹⁵ Şehristânî,*a.g.e.*, c. I, s. 265.

⁹⁶ Eş'arî, *a.g.e.*, c. I, s. 89

⁹⁷ Eş'arî, *a.g.e.*, c. I, s. 89.

⁹⁸ Eş'arî, *el-İbâne an Usûli'd-Diyâne*, thk. Beşir Muhammed Uyûn, Riyad, 1993, s. 170; Nevbahfî, *a.g.e.*, s. 16; Şehristânî, *a.g.e.*, c. I, s. 265

⁹⁹ Hayyât, *a.g.e.*, s.234; Nevbahfî, *a.g.e.*, s. 17; Eş'arî, *a.g.e.*, c. II, s. 150; el-Kummî, Ebu Ca'fer Muhammed b. Ali b. Bâbeveyh (v.381/991), *Risaletü'l-İ'tikâdâtü'l-İmâmiyye* (Şû-İmâmiyye'nin inanç Esasları) çev. Ethem Ruhi Fığlalı, Ankara, 1978, s. 111; Şeyh Müfid, *a.g.e.*, s. 38

¹⁰⁰ Hayyât, *a.g.e.*, s. 235; Nevbahfî, *a.g.e.*, s. 16

¹⁰¹ Hayyât, *a.g.e.*, s. 235

onikidir, onlar, hata ve yanlışlardan korunmuşlardır. Onları sevmek iman; nefret küfürdür. Emirleri Allah'ın emri; yasakları da Allah'ın nehyidir. Onlara itaat Allah'a itaat; itaatsizlik Allah'a karşı gelmektir. Dostları, Allah'ın dostu (veli) ; düşmanları da Allah'ın düşmanlarıdır.¹⁰³

f) Ali b. Ebi Talib, Hasan, Hüseyin, Selman, Mikdad ve bunlarla beraber birkaç sahabe dışında, Sahabe'nin çoğunluğu, Hz. Peygamberin vefatından sonra hakkında açık nass bulunan, Hz. Peygamber'in ismini belirtip, ilan ederek halef bıraktığı Hz. Ali'ye itaati terkettiklerinden dolayı küfre girmişlerdir.¹⁰⁴

Yukarda ifade ettiğimiz şekilde, Hz. Ali'nin imâmetinin nass ve tayin yoluyla olduğunu benimseyen her şahıs, Şia'ya diğer hususlarda muhalefet etse de Şii sayılır. Ancak imâmet mes'elesinde muhalefet etse diğer konularda Şia gibi düşünse Şii -özellikle İmami- sayılmaz. Şeyh Müfid, buna Hişam b. el-Hakem'i misal veriyor ve diyor; "Hişam b. el-Hakem, Allah'ın isim ve sıfatları konusunda Şia'ya tamamen muhalefet ettiği halde, imâmet konusunda nass ve ta'yini esas kabul ettiği için Şii'dir."¹⁰⁵ Burada Şeyh Müfid'in imâmette nass ve ta'yin anlayışını Usulu'd-Din içinde mütalaa ettiğini görmekteyiz.

Sonuç olarak, *İmâmiyye* için imâmetin nass ve ta'yin ile Hz. Ali, Hasan, Hüseyin, bilahare Hz. Hüseyin evladında olması ve Mûsa b. Ca'fer'den sonra, Ali b. Mûsa'da devamı zorunlu şartıdır. Dolayısı ile *İmâmiyye* Mezhebi'nin tarihte ortaya çıkışını tespit için imâmette nass ve ta'yin anlayışının ortaya çıktığı dönemin tesbiti gerekir. Biz, Hicri II.

¹⁰² Şeyh Müfid, *a.g.e.*, s. 38

¹⁰³ el-Kummî, *a.g.e.*, s. 109-110

¹⁰⁴ Eş'arî, *a.g.e.*, c. I, s. 89; Hayyât, *a.g.e.*, s. 235; Şehristânî, *a.g.e.*, c. I, s. 267. *İmâmiyye*'nin İmamet Nazariyesi hakkında daha geniş bilgi için bkz. Hasan Onat, *Şii İmâmet Nazariyesi* (Kummî, Tûsî ve Kuleynî'nin Görüşleri Çerçevesinde) A.Ü.İ.F.D., Ankara, 1992, c. XXXII, s. 88- 110

¹⁰⁵ Şeyh Müfid, *a.g.e.*, s.38

asrın ortalarından III. asrın ortalarına kadar olan dönemdeki imâmet tartışmalarına katılan ve imâmet konusunda kitap te'lif edenlerden, *İmamiyye*'nin kendi ricali arasında kabul ettikleri şahıslarda, özellikle nass ve ta'yin konusuna dikkat edeceğiz. Zaten bu dönemde imâmet ile en çok ilgilenenler ve bu konuda eser te'lif edenler Şii'ler olmuştur. Tespit edebildiğimiz Şii yazarlar, eserleri ve fikirleri şunlardır:

a) Ebû Ca'fer el-Ahvel Muhammed b. Ali b. en-Nu'man:

Sünnî kaynaklar, Şeytanu't-Tak, Şii kaynaklar ise ona Mü'minu't-Tak lakabını verirler. Ölüm tarihini kesin olarak bilemediğimiz Ebû Ca'fer el-Ahvel, Ebû Abdullah Ca'fer b. Muhammed (148/765)'in ashabından olup, Zeyd b. Ali ile görüşmüş ve onunla Ebu Abdullah Ca'fer b. Muhammed'in imâmeti konusunda tartışmıştır. Ali b. Hüseyin ile de karşılaşmıştır. Ayrıca Ebû Ca'fer el-Ahvel, İmam-ı A'zam Ebû Hanife'nin çağdaşı olup onunla çeşitli konularda münazaraları vardır.¹⁰⁶

Ebû Ca'fer el-Ahvel, Ca'fer b. Muhammed'den sonra onun oğlu Mûsa'nın imâmetini benimser. Ebû Ca'fer el-Ahvel'in ashabına, adına nisbetle *Nû'mâniyye*¹⁰⁷ ve *Şeytâniyye*¹⁰⁸ denilmiştir.

Ebû Ca'fer el-Ahvel, imâmet konusunda Hz. Peygamber'in, ümmetine, ismi ve nesebiyle açıkça belirttiği birisini halef bıraktığını, ancak ümmetin çok az bir grubu dışındaki-lerin Hz. Peygamber'e muhalefet ederek, öne geçirdiği bu kimseyi hilafette sona bıraktıklarını ve yerine başkasını getirdiklerini iddia eder.¹⁰⁹ İmâmet konusundaki eserleri şunlardır:¹¹⁰

¹⁰⁶ İbnu'n-Nedim, *a.g.e.*, s. 224; Tûsî, *a.g.e.*, s. 157-158.

¹⁰⁷ Şehristânî, *a.g.e.*, c. I, s. 313.

¹⁰⁸ Bağdâdî, *a.g.e.*, s. 52.

¹⁰⁹ Hayyât, *a.g.e.*, s. 36-38,

¹¹⁰ İbn. Nedim, *a.g.e.*, s. 224, Tûsî, *a.g.e.*, s. 158.

1. *Kitâbu'l-İmâme*: İbn Hazm, Onun bu eserinde Hz. EbuBekr'in üstünlüğüne delil olarak kullanılan Tevbe Suresi kırkıncı ayetteki "... iki kişiden biri olduğu halde ikisi mağarada iken arkadaşına: Üzülme! Allah bizimle beraberdir diyordu." kısmını Allah'ın kesinlikle söylemediğini ifade ettiğini naklediyor.¹¹¹

2. *Kitâbu'r-Redd ala'l-Mu'tezile fi İmâmeti'l-Mefdûl*: Bu eserin isminden, onun mefdûlün imâmetini meşru kabul eden *Bağdat Mu'tezilesi*'ne karşı yazıldığını, o dönemde Efdal-Mefdûl İmâmet tartışmalarının yoğun olduğunu ve Ebu Ca'fer el-Ahvel'in sadece efdalin imâmetini benimsediğini anlamaktayız.

3. *Kitâbun fi Emri Talha ve 'z-Zübeyr ve Aişe*: Bu eserinde, muhtemelen Hz. Aişe, Talha ve Zübeyr'i eleştirmektedir.

b) Ebu Muhammed Hişam b. el-Hakem eş-Şeybânî (v. 190/805):

Kûfe'de doğan, Vasıt'ta yetişen ve Bağdat'a yerleşen¹¹² Hişam b. el-Hakem, Ca'fer b. Muhammed'in ashabının ileri gelenlerinden olup, onun ölümünden sonra Musa b. Ca'fer'in imâmetini kabul etmiştir.¹¹³ Kat'iyye fırkasının imâmet anlayışı üzere olanların öncülerindendir.¹¹⁴ Hişam'a tabi olanlara *Hişamiyye* adı verilir.¹¹⁵

Hişam b. el-Hakem, Yahya b. Halid el-Bermekî'nin sohbet meclislerine devam eder¹¹⁶ ve onun meclisinde, imâmetin nass veya seçimle olması ve diğer konularda tartışır.

¹¹¹ İbn Hazm, *a.g.e.*, c.V, s. 39.

¹¹² Zirikli, Hayruddin, *el-A'lam(Kâmûsu't-Terâcim)*, Beyrut, 1992, c.VII, s. 85.

¹¹³ Nevbahfî, *a.g.e.*, s. 66

¹¹⁴ Mes'ûdî, *a.g.e.* c. III, s. 204. Kat'iyye fırkası, Musa b. Ca'fer'in öldüğünü ve ondan sonra imâmetin Ali er-Rızâ ile devam ettiğini savunur. Onlara "el-İsnâ Aşeriyye" de denir. bkz. Şehristânî, *a.g.e.*, c. I, s. 280-281; Bağdâdî, *a.g.e.*, s. 48.

¹¹⁵ Şehristânî, *a.g.e.*, c. I, s. 307.

¹¹⁶ İbn Nedim, *a.g.e.*, s. 223; Tûsî, *a.g.e.*, s. 204.

Onun dışında tartışmaya katılanlardan bazıları şunlardır: Şii kelamcılardan, Ali b. Mîsem, Haricîler'den Ebu Malik el-Hadramî, *Mu'tezile*'den Ebu Huzeyl el-Allâf ve İbrahim b. Yesâr en-Nazzâm.¹¹⁷

Hişam b. el-Hakem'in ölüm tarihi ihtilafıdır. Şii meyilli Bermekî'lerin vezirlikten düşüşünden kısa bir müddet sonra saklandığı sırada ölmüştür. Ayrıca Me'mun'un hilafeti döneminde öldüğü de söylenir.¹¹⁸ Zirikî, onun yaklaşık 190/805'te öldüğünü nakleder.¹¹⁹ Hişam'ın Bermekî'lerin vezirlikten düşüşünden kısa bir müddet sonra öldüğü hakkındaki rivayet Zirikî'nin rivayeti ile de uyumaktadır. Çünkü Bermekîler, 187/803'te vezaretten düşmüşlerdir. Dolayısıyla Hişam'ın 190/805 civarında ölmüş olması kuvvetle muhtemeldir.

Hişam b. el-Hakem, Hz. Peygamber'in hayatında Hz. Ali'nin imâmetine, "Ben kimin mevlası isem, Ali de onun mevlasıdır", Hz. Ali'ye "Senin, benim yanımdaki konumun, Hârun'un, Mûsa yanındaki konumu gibidir." "Benim Kur'an'ın tenzili için savaştığım gibi sen de te'vilî için savaşacaksın" ve Hz. Ali için "Ben ilmin şehri, Ali ise kapısıdır." sözleriyle hükmettiğini, onun Hz. Peygamber'in zürriyeti, vasîsi, ümmetinin en üstünü ve en âlimi olduğunu belirtir. Yine Hişam, Hz. Ali'nin hata yapmasının, cahillik ve acizliğinin mümkün olmadığını; masum olduğunu ve imâmeti hakkındaki nassın kible ve diğer farzlardaki hüküm gibi kesin olduğunu söyler.¹²⁰ O, Hz. Peygamber'in Hz. Ali'yi ümmetine ismi ve nesebini

¹¹⁷ Mes'ûdî, *a.g.e.*, c. III, s. 379-380.

¹¹⁸ İbn Nedim, *a.g.e.*, s. 224; Tûsî, *a.g.e.*, s. 204-205.

¹¹⁹ Zirikî, *a.g.e.*, c. VIII, s. 85.

¹²⁰ Malafî, *a.g.e.*, s. 25.

be lirterek halef bıraktığını¹²¹ ve ondan sonra da imâmetin, Allah'tan ve Hz. Peygamberden bir nass ile çocukları Hasan ve Hüseyin gibi evladında olduğunu savunur.¹²²

Hişam, sahabenin büyük bir çoğunluğunun Hz. Ali'yi bırakıp Hz. EbuBekr'e biat ettikleri için dalalete düştükleri ve dinden çıktıklarını iddia eder.¹²³

Hişam b. el-Hakem'in imâmet konusundaki eserleri şunlardır:¹²⁴

1. *Kitâbu'r-Redd alâ Men Kâle bi İmâmeti'l-Mefdûl*: Bu kitabın isminden onun Zeydiyye ve *Bağdat Mu'tezilesi*'ne reddiye olarak yazıldığı, Hişam'ın, efdalin imâmeti fikrini benimsediği anlaşılmaktadır.

2. *Kitâbu İhtilâfi'n-Nâsi fi'l-İmâme*: Hişam'ın bu kitabı adından da anlaşıldığı üzere imâmet konusunda fırkaların anlayışlarını ele almaktadır.

3. *Kitâbu'l-Hakemeyn*: Muhtemelen Hakem olayında, Hz. Ali'nin haklı, karşı tarafın ise haksız olduğundan bahsetmektedir.

4. *Kitâbu'l-Vasiyye ve'r-Redd alâ men Enkereha*: İmâmetin, Hz. Peyygamber'in vasiyyeti ile Hz. Ali, Hasan ve Hüseyin'in olduğu hakkında bahsettiği kuvvetle muhtemeldir.

5. *Kitâbu'r-Redd ala'l-Mu'tezile fi Talha ve'z-Zübeyr*

6. *Kitâbu'l-İmâme*

¹²¹ Hayyât, *a.g.e.*, s. 38.

¹²² Mes'ûdî, *a.g.e.*, c. IV, s. 105

¹²³ Hayyât, *a.g.e.*, s. 38, 208; Malatî, *a.g.e.*, s. 25.

¹²⁴ İbnu'n-Nedim, *a.g.e.*, s. 224; Tûsî, *a.g.e.*, s. 204

c) Ebu'l-Hasan Ali b. Hasan et-Tatarî el-Kufî(v. 220/835)

et-Tatarî, Mûsa b. Cafer'in ashabındandır. İmâmet konusunda, *Vâkıfa*¹²⁵ anlayışını benimsemiş ve mezhebinde fanatik davranmıştır. Mezhebi hakkında çok kitabı vardır. İmâmet ile ilgili olanları şunlardır:

1. *Kitâbu'l- İmâme*:¹²⁶ Tatarî bu eserinde, muhtemelen Mûsa b. Ca'fer'in "el-İmâmu'l-Kâim" olduğu ve ondan başka imam olmadığını isbata girişmiştir.

Aşağıdaki iki eserin isimleri, Tûsî'nin *Fihrist*'inde nakledilmiştir.¹²⁷:

2. *Kitâbu Fedâili Emiri'l-Mü'minîn*

3. *Kitâbu'l-Velâye*

d) Ali b. İsmail b. Mîsem et-Temmar (v. ?):

İbnu'n-Nedim ve Tûsî, Ali b. Mîsem'in, Hz. Ali ashabının ileri gelenlerinden ve *İmâmiyye* mezhebinin anlayışını ilk dile getirenlerden birisi olduğunu nakleder.¹²⁸ O, imâmetin nass ve ta'yin ile mi yoksa seçimle mi olduğu ve bunun gibi pekçok konunun tartışıldığı Harun er-Reşid'in veziri Yahya b. Halid el-Bermekî'nin sohbet meclislerine devam etmiş ve burada Harici Ebu Mâlik el-Hadramî, Mu'tezilî Ebu'l-Huzeyl el-Allâf, İbrahim b. Yesar en-Nazzâm ve İmâmî Hişam b. el-Hakem ile tartışmıştır.¹²⁹ Ayrıca, İbnu't-Temmar ile Ebu'l-Huzeyl'in ashabından Aliyyu'l-Esvârî arasında imâmet konusunda münazara meclisleri olmuştur.¹³⁰

¹²⁵ Vâkıfa; Musa b. Cafer'i "el-İmâmu'l-Kâim" kabul edip ondan sonra imam olmadığı anlayışına sahip olan Şûî fırkasına denir. Bkz. Nevbahî, *a.g.e.*, s. 68; Eş'arî, *a.g.e.*, c. I, s. 103.

¹²⁶ İbn Nedim, *a.g.e.*, s. 226.

¹²⁷ Tûsî, *a.g.e.*, s. 118

¹²⁸ İbn Nedim, *a.g.e.*, s. 223; Tûsî, *a.g.e.*, s. 113.

¹²⁹ Mes'ûdî, *a.g.e.*, c. III, s. 379-380.

¹³⁰ Hayyât, *a.g.e.*, s. 155.

Ali b. Misem'in *İmâmiyye* anlayışını ilk dile getiren olduğu söylenmesine rağmen Taberî'de anlatılan bir olayda onun, Zeydî olduğu ve 205/820 yılında Me'mun'un huzurunda, Mu'tezilî Süname b. Eşres, İmâmî Muhammed b. Ebi'l-Abbas ve Bişr b. Gıyas el-Merisi'nin içinde bulunduğu bir grupla teşeyyü' konusunda tartıştığını nakletmektedir.¹³¹ Bu olay *Eğâni*'de, Muhammed b. el-Abbas es-Suli ile Ali b. Misem'in imâmet konusunda tartışmaları şeklinde geçmektedir.¹³² Ali b. Misem'in Zeydî olmasını, imâmet konusundaki görüşü de desteklemektedir:

Ali b. Misem'e göre Hz. Ali, imâmete hak sahibi idi. Çünkü O, Hz. Peygamber'den sonra insanların en üstünü (efdali) idi. Ancak, imâmet konusunda ümmet Hz. Ebû Bekr ve Hz. Ömer'i seçmekle günah derecesinde değilse de, en üstünü terketmek suretiyle hataya düşmüştür.¹³³ İmâmet konusundaki bu fikri onun *İmâmîlikten* daha çok *Zeydîliğe* yakın olduğunu göstermektedir. Ali b. Misem'in bu fikirleri, Zeydî Süleyman b. Cerir'in imâmet hakkındaki fikrine çok benzemektedir;

Süleyman b. Cerir'e göre, Hz. Ali, Hz. Peygamber'den sonra ümmetin en üstünü (efdali) ve imâmete en çok layık olanıdır. Ümmet, Hz. Ebu Bekr'i seçmekle kendilerini küfre ve dalalete götürmeyen bir hataya düşmüşlerdir; çünkü onlar, içtihad etmişlerdir, içtihad illeti ise onları küfre ulaştırmaz.¹³⁴

Ali b. Misem'in imâmet konusundaki kitapları şunlardır:

¹³¹ Taberî, *a.g.e.*, c. VIII, s. 577.

¹³² bkz. Ebu'l-Ferec el-İsfehânî, *Eğâni*, c. XV, s. 234.

¹³³ Nevbahtî, *a.g.e.*, s. 9.

¹³⁴ Nâşi el-Ekber, *a.g.e.*, s. 44.

1. *el-Kamil*; Tûsî, İbnu't-Temmâr'ın bu eserini imâmet konusunda tasnif ettiğini belirtmektedir.¹³⁵

2. *Kitâbu'l-İstihkâk*¹³⁶

3. *Kitâbu'l-İmâme*¹³⁷

e) Muhammed b. Celil es-Sekkâk (v. ?):

Sekkâk, Hişam b. el-Hakem'in ashabından olup, onunla arkadaşlık etti. Ancak Hişam'a imâmetin kaynağı dışındaki konularda muhalefet etti. Ölüm tarihini kesin olarak bilmediğimiz Sekkâk, Ca'fer b. Harb'in çağdaşı olup onunla Allah'ın ilmi konusunda¹³⁸, İskâfi ile de pekçok konuda tartışmıştır. İskâfi ile tartışmaları hakkında kimin yazdığı bilinmeyen *Kitâbun fi Mecâlisin Dâret beyne's-Sekkâk ve Ebî Ca'fer el-İskâfi* isimli bir eserden bahsedilmektedir.¹³⁹

Sekkâk, imâmet konusunda, Hz. Peygamber'in, Hz. Ali'yi ismi ve nesebini belirterek halef bıraktığı, ancak ümmetin Hz. Peygamber'e muhalefet edip başkasını getirdiği düşüncesindedir.¹⁴⁰

Sekkâk'ın imâmet konusundaki eserleri şunlardır¹⁴¹:

1. *Kitâbun alâ men Ebâ Vücûbe'l-İmâmeti bi'n-Nass*: Onun bu eserinden imâmette nass fikrini savunduğu ve Hişam'a imâmet konusunda muhalefet etmediği anlaşılma-

¹³⁵ Tûsî, *a.g.e.*, s. 213.

¹³⁶ İbnu'n-Nedim, *a.g.e.*, s. 223; Tûsî, *a.g.e.*, s. 113.

¹³⁷ İbnu'n-Nedim, *a.g.e.*, s. 223.

¹³⁸ Hayyât, *a.g.e.*, s. 169-170.

¹³⁹ Hayyât, *a.g.e.*, s. 212.

¹⁴⁰ Hayyât, *a.g.e.*, s. 37-38

¹⁴¹ İbnu'n-Nedim, *a.g.e.*, s. 225. Tûsî, Muhammed b. Halil. ismi altında onun eserlerini nakleder. Bkz. Tûsî, *a.g.e.*, s. 158.

tadır. Ayrıca imâmete geliş yolunun nass ile mi yoksa seçim ile mi olduğu konusunun bu dönemde yoğun olarak tartışıldığını göstermektedir.

2. *Kitâbu'l-İmâme*

f) Ebu Ahmed Muhammed b. Ebu Umeyr (v. 217/832):

Ali er-Rızâ ve Muhammed el-Cevad'ın ashabından olup, onlardan rivayetlerde bulundu. Onun imâmet konusundaki kitapları şunlardır:¹⁴²

1. *Kitâbu'l-İmame*

2. *Kitâbu'l-Bedâ*

g) Hişam b. Salim el-Cevalikî (v. ?):

Hişam, Rafizâ'dan olup Hişam b. el-Hakem'in çağdaşıdır. Biz bunu Hişam b. el-Hakem'in, Hişam b. Salim'e reddiye olarak yazdığı *Kitâbu'r-Redd alâ Hişam el-Cevalikî* isimli kitabından anlıyoruz.¹⁴³

Ayrıca Hişam b. Salim, Ebu Abdullah Ca'fer b. Muhammed'in ashabından olup onun ölümünden sonra, Musa b. Cafer'in imâmetini kabul etmiştir.¹⁴⁴ Hişam'a tabi olanlara *Hişamiyye* adı verilir.¹⁴⁵

Hişam b. Salim imâmet konusunda; Hz. Peygamber'in Hz. Ali'yi ismi ve nesebini belirterek ümmetine halef bıraktığı, fakat ümmetin ondan başkasını seçerek Hz. Peygamber'e muhalefet ettiği düşüncesindedir.¹⁴⁶

¹⁴² Tûsî, *a.g.e.*, s.168-169.

¹⁴³ İbn Nedim, *a.g.e.*, s. 224; Tûsî, *a.g.e.*, s. 204.

¹⁴⁴ Nevbahî, *a.g.e.*, s. 66; Cafer b. Muhammed'in vefatından sonra Şia'dan bir kısmı büyük oğlu Abdullah'a diğer kısmı da Musa b. Ca'fer'e biat ederler. Ancak Abdullah el-Eftah'ın babasının ölümünden yetmiş gün sonra vefat etmesi üzerine Abdullah'a biat edenler, Musa b. Ca'fer'e biat ederler. bkz. Nevbahî, *a.g.e.*, s. 65. Burada dikkati çeken husus, Şii imâmet zincirinde Hz. Hasan ve Hz. Hüseyinden sonra ilk defa imâmetin kardeşten kardeşe geçmesi hususudur.

¹⁴⁵ Eş'arî, *a.g.e.*, c.I, s. 107; Bağdâdî, *a.g.e.*, s. 51

h) Ebû İsa Muhammed b. Harun b. Muhammed el-Varrâk (247/861):

Kelamcıların ileri gelenlerinden olup, İbnu'r-Râvendî'ye hocalık ve arkadaşlık etmiştir.¹⁴⁷ Mes'ûdî onun 247/861 yılında vefat ettiğini nakleder.¹⁴⁸

İmâmette Hz. Ali hakkında nass bulunduğunu iddia edip buna ayet ve hadislerden delil getirdi. Kadı Abdulcebbar imâmette bu derece ileri bir iddiaya ondan önce Hişam b. el-Hakem'in bile teşebbüs etmediğini belirtir.¹⁴⁹

Ebû İsa el-Varrâk'ın imâmet ile ilgili eserleri şunlardır¹⁵⁰:

1. *Kitâbu'l-Makâlât fi'l-İmâme*
2. *Kitâbu İmâmeti'l-Kebir*
3. *Kitâbu İmâmeti's-Sağir*

Hicrî II. asrın ortalarından III. yüzyılın ortalarına kadar olan dönemde Şia ricali içerisinde temayüz etmiş olan ve bizim burada anlattığımız şahısların temel hususiyetleri şunlardır:

1) İdare ile bir zıtlasma ve ona karşı mücadele içerisine girmemişler, hatta vezir Yahya b. Halid el-Bermekî ve Halife Me'mun'un sarayında çeşitli konularda düzenlenen tartışma meclislerine katılmışlardır.

2) Bu dönemde imâmette, nass konusunda en çok üzerinde durulan Hz. Ali'nin imâmetinin Hz. Peygamber tarafından nass ve tayin ile olduğudur. Hz. Ali evladı hakkında

¹⁴⁶ Hayyât, *a.g.e.*, s. 38. Râfıza'dan Ali b. Mansur'dan aynı düşüncededir.

¹⁴⁷ İbnu'n-Nedim, *a.g.e.*, s. 216; Hayyât, *a.g.e.*, s. 149-150.

¹⁴⁸ Mes'ûdî, *a.g.e.*, c. IV, s. 105; Ayrıca bkz., Zirikî, *a.g.e.*, c. VII, s. 128.

¹⁴⁹ Kadı Abdu'l-Cebbar, *Muğni fi Ebvabi't-Tevhid ve'l-Adl*, thk. Abdulhalim Mahmud, Süleyman Dünya, İbrahim Medkur. Tâhâ Hüseyin, y.y., t.y., c. XX/II, s. 273.

¹⁵⁰ İbnu'n-Nedim, *a.g.e.*, s. 216; Zirikî, *a.g.e.*, c. VII, s. 120

nass olduğu ve imâmet zinciri konusunda bir netlik yoktur. Bu konuda sadece Mes'ûdî'de geçen bir rivayette, Hişam b. el-Hakem'in Hz. Ali ile beraber, Hz. Hasan ve Hüseyin gibi evladının imâmetinin, Allah ve Hz. Peygamber tarafından bir nass ile olduğuna dair bir rivayet ve Hişam b. el-Hakem'in ashabından Sekkâk'ın *Nass ile imâmetin gerekliliğini Kabul Etmeyene Reddiye* adında bir eseri vardır.

3) Bu dönem içerisinde, imâmetin nass ile olması konusunda ayet ve hadislerden deliller getirmede en ileri noktaya Ebu İsa el-Varrak (v. 247/861) gitmiştir..

4) Ali b. Mîsem'in dışındakiler, imâmetin Hz. peygamberin vefatından sonra nass ile Hz. Ali'nin hakkı olduğu kanaatindedirler. Dolayısıyla, ondan önce gelen Hz. Ebu Bekr, Ömer ve Osman'ı kabul etmemekte, hatta onları dalaletle suçlamaktadırlar.

5) Sahabenin büyük bir çoğunluğunun Hz. Peygamber'den sonra Hz. Ali'ye biat etmedikleri için küfre girdikleri kanaatindedirler. Sadece Ali b. Mîsem, ümmetin hata yaptığı fakat bu hatanın günah derecesinde bir hata olmadığı düşüncesindedir. Dolayısıyla O, sahabeyi küfürle suçlamamıştır.

6) Bu dönemde, imâmette efdal-mefdûl mes'elesinin Hicrî II. asrın ortalarında veya az sonrasında itibaren yoğun olarak tartışıldığı, Şeytanu't-Tak'ın ve Hişam b. el-Hakem'in bu konuda yazmış oldukları kitaplardan, imâmette nass konusunun ise Hicrî II. asrın sonlarına doğru ve üçüncü asrın başlarında tartışıldığını, Mes'ûdî'nin *Mürûcu'z-Zeheb*'teki ifadeleri ve Sekkâk'ın bu konudaki kitabından anlamaktayız.

7) Bu dönemde İmâmî imâmet zincirinde netlik oluşmamıştır. Bizi bu anlayışa, Ca'fer b. Muhammed'in ölümünden sonra *İmamiyye*'nin esas olarak Abdullah b. Ca'fer ve Musa b. Ca'fer'e uyanlar tarzında ayrılması, Musa b. Ca'fer'in ölümünden sonra da onun ölmediği "İmamu'l-Kâim" olduğu anlayışını benimseyen Vâkıfa diye bir grubun çıkması;

bunun uzun süre varlığını devam ettirmesi ve Mûsa b. Ca'fer'in öldüğü, imâmetin oğlu Ali er-Rızâ'da devam ettiğini savunan Kat'iyye grubunun ortaya çıkması gibi amillerdir. Dolayısı ile imâmette bir ittifak yoktur.

3. İsmailî İmâmet Anlayışı

İsmâiliyye, Cafer b. Muhammed'den sonra imâmetin, İsmail b. Cafer ve onun evladında devam ettiğini iddia eden fırkaya denir. Bu fırkanın kuruluş ve yayılmasında Cafer es-Sâdık'ın hizmetinde bulunan Meymun el-Kaddah ve oğlu Abdullah b. Meymûn'un büyük etkisi olduğu ve asıl kurucularının da bu iki zat olduğu iddia edilmektedir.¹⁵¹

Bu fırka, *Bâtıniyye*, *Tâlimiyye*, *Seb'iyye* vb. isimlerle de anılır.¹⁵² *İsmâiliyye*, doğuşunda genel olarak iki fırkaya ayrılabilir:

Birincisi, Cafer b. Muhammed'in (v.148/765) ölümünden sonra imamın İsmail b. Cafer (v.142/759) olduğunu söyleyenlerdir. Bunlar İsmail'in babası hayatta iken öldüğünü inkar ettiler ve babasını onun hakkında insanlardan korktuğu için İsmail'i onlardan gizlediğini söylediler. Bunlara göre Cafer b. Muhammed, kendinden sonra İsmail'in imâmetine işaret ettiğini ve onun sahibi olduğunu haber verdiği için İsmail, insanların idaresini eline alıp yeryüzüne sahip oluncaya (yeryüzü adaletle doluncaya) kadar ölmeyecek olan "er-Kâim"dir. Çünkü imam, gerçek dışı birşey söylemez. Bu fırkaya "Halis İsmâiliyye" denir.

İkincisi: Bunlara göre, Cafer b. Muhammed'den sonra imam, torunu Muhammed b. İsmail b. Cafer (v.193/808)'dir. Bunlar, babasının hayatında imâmetin, İsmail'in (hakkı) olduğunu, fakat babasından önce öldüğünden, Cafer b. Muhammed'in imâmeti

¹⁵¹ İbnü'n-Nedim, *el-Fihrist*, Beyrut 1994, s.232 vd.

¹⁵² Gazzali, Ebu Hamid Muhammed b. Muhammed (v. 505/1111), *âtuniliğin İcyüzü*, çev. Avni İlhan, Ank.1993, s.7-10.

torunu Muhammed b. İsmail'e bıraktığını iddia ederler. Onlara göre bunun dışında bir durum da meşru olmayıp hak da onun idi. Çünkü Hz. Hasan ve Hüseyin'den sonra imâmetin kardeşten kardeşe geçmesi meşru değildir. İmamet sadece İsmail evladında devam eder. Muhammed b. el-Hanefiyye'nin, Ali b. Hüseyin'e rağmen imâmet hususunda bir hakkı olmadığı gibi, İsmail'in kardeşleri Abdullah ve Mûsa'nın da hakları yoktur. Bu gruba reisleri olan ve İsmail b. Cafer'in mevlası olan el-Mübarek'e nisbetle *Mübârekiyye* denilmiştir.¹⁵³

İsmâiliyye'nin doğuşundan Fâtımî Devleti'nin kuruluşuna (297/909) kadar yaklaşık bir buçuk asır süren gizlilik döneminde İsmailî imamları, gizli kaldılar.¹⁵⁴ Bu dönem pek çok meçhullerle doludur. Muhammed b. İsmail (v.193/808)'den sonra imam olan pek çok kimselerin tarihi şahsiyetler mi yoksa hareketin kurucuları tarafından yaratılmış hayali şahıslar mı oldukları kesin olarak bilinmemektedir. Fırka bu devrede daha çok dâiler tarafından yönetilmiştir.¹⁵⁵

B-MU'TEZİLÎ İMÂMET TARTIŞMALARI

1- Basra Mu'tezilesi İmâmet Anlayışı

Mu'tezile'nin ilk doğduğu yer Basra'dır.¹⁵⁶ Biz *Basra Mu'tezilesi'nin* imâmet anlayışını, *Basra Mu'tezilesi* mensuplarından imâmet konusunda orjinal görüşü olanları tek tek ele alıp, imâmet konusundaki fikirlerini ve eserlerini belirterek ifade etmeye çalışacağız.

¹⁵³ Nevbahti, *a.g.e.* s. 57-58; krş.Eş'arî, *a.g.e.* c.I, s.100-101; Bağdâdî, *a.g.e.* s.47-48; eş-Şehristânî, *a.g.e.*, c.I, s. 330; İsfereyini, *a.g.e.* s. 35-36.

¹⁵⁴ Bernard Levis, "İsmâîliler" Maddesi, İ. A. c.V/II, s.1121

¹⁵⁵ Mustafa Öz, "İsmâiliyye Mezhebi" *Milletlerarası Tarihte ve Günümüzde Şii'lik Sempozyumu*, İst.1993, s.604

¹⁵⁶ Malafî, *a.g.e.*, s. 38

a) Vâsıl b. Ata (v. 131/748)

Vâsıl, mefdûl'ün imâmetini meşru kabul eder.¹⁵⁷ Hulefa-i Raşidin'in efdaliyyet sırasını, Hz. Ebu Bekr, Hz. Ömer, Hz. Ali ve Hz. Osman olarak kabul eder. Hz. Ali'yi, Hz. Osman'ın önüne geçirdiğinden dolayı Şîi olarak isimlendirilmiştir.¹⁵⁸

Hz. Osman döneminin son altı yılındaki olaylarla ilgili olarak fikir beyan etmekte ve bu işi Allah'a bırakmaktadır.¹⁵⁹

Ayrıca Vâsıl, Hz. Ali ve taraftarları ile Hz. Aişe, Talha, Zübeyr'in harpleri hakkında da susmaktadır. Bu konuda her iki gruptan birinin haklı; diğerinin hatalı olduğunu, ancak kendi yanında kimin haklı kimin haksız olduğunun tebeyyün etmediğini ifade etmiştir.¹⁶⁰ Bu sebeble iki ayrı gruptan birer kişinin herhangi bir konudaki şahadetini kabul etmemiş ancak; aynı gruptan iki kişinin şahadetini kabul etmiştir.¹⁶¹ Vâsıl, Hz. Ali ile Muaviye arasındaki savaşta ise Hz. Ali'nin haklı, Muaviye ve taraftarlarının hatalı olduğu anlayışını benimsemiş ve onlardan teberri etmiştir.¹⁶²

b) Amr b. Ubeyd (v. 144/761)

Abbasi halifesi Ebu Ca'fer el-Mansur'un kendisine saygı duyup takdir ettiği Amr b. Ubeyd¹⁶³, imâmetin döneminin en üstününün hakkı olduğu fikrini savunmuş dolayısıyla mefdûl'ün imâmetini meşru görmemiştir.¹⁶⁴ Fazilet sırasının Hulefâ-i Raşidin'in hilafete geliş

¹⁵⁷ Nâşi el-Ekber, *a.g.e.*, s. 52.

¹⁵⁸ Kadı Abdülcebbar, *Şerhu Usuli'l-Hamse*, s. 776; Muğni, c. XX/II, s. 114. Bu durum bize o dönem toplumdaki Şîi anlayışı hakkında bilgi vermektedir.

¹⁵⁹ Hayyât, *a.g.e.*, s. 151.

¹⁶⁰ Hayyât, *a.g.e.*, s. 151-152; Nevbahfî, *a.g.e.*, s. 12; Bağdâdî, *a.g.e.*, s.87; Şeyh Müfid, *a.g.e.*, s. 43.

¹⁶¹ Bağdâdî, *a.g.e.*, s. 87; Şehristânî, *a.g.e.*, c. I, s. 85-86.

¹⁶² Hayyât, *a.g.e.*, s. 152.

¹⁶³ Mes'ûdî, *a.g.e.*, c. III, s. 313-314; İbnü'n-Nedim, *a.g.e.*, s. 203.

¹⁶⁴ Nâşi el-Ekber, *a.g.e.*, s. 51.

sıraları olduğu¹⁶⁵ ve imâmetin nass ve tayin ile değil ümmetin seçimi ile olduğu düşüncesindedir.¹⁶⁶

Hız. Ali dönemindeki Cemel ve Siffin Savaşları hakkında Amr b. Ubeyd, Vâsıl b. Ata ile aynı düşüncededir.¹⁶⁷

c) Dırar b. Amr (v. ?)

İmam-ı Azam Ebû Hanife ile arkadaşlık etmiş olan Dırar b. Amr'ın Ahmed b. Hanbel ile münazaraları olmuştur. Harun er-Reşid'in hilafeti döneminde vefat etmiştir.¹⁶⁸

Dırar, sadece efdal olanın imâmetini ve Hülefa-i Raşidin'in imâmete geliş sıralarının fazilet sırası olduğunu kabul etmektedir. Buna delil olarak da Hız. Peygamber'den : "Ümmetim dalalet üzerine birleşmez" hadisini göstermektedir.¹⁶⁹

Fazilette müsavi bir Kureyşli ile Kureyşli olmayan birinin imâmeti hususunda Kureyşli olmayı tercih etmiştir. Gerekçesi ise, imamın, imâmet şartlarını kaybetmesi durumunda, Kureyşli'ye nazaran aşiretinin zayıf olması sebebiyle azledilebilmesinin daha kolay olmasıdır.¹⁷⁰ Onun imâmet anlayışındaki en bariz husus budur.

Hız. Ali ile Talha, Zübeyr ve Hız. Aişe arasında olan savaşta iki taraftan birinin haklı, diğerinin ise haksız olduğu; fakat haklı ve haksızın kimler olduğunu bilmediğini ifade

¹⁶⁵ Mes'ûdî, *a.g.e.*, c. IV, s. 105.

¹⁶⁶ Kadı Abdülcebbar, *Şerhu Usuli'l-Hamse*, s. 766-767; Muğni, c. XX/II, s. 114; Mes'ûdî, *a.g.e.*, c. IV, s. 105.

¹⁶⁷ Hayyât, *a.g.e.*, s. 151-152; Şeyh Müfid, *a.g.e.*, s. 43; Bağdâdî, Amr'ın, Cemel vak'asındaki her iki grubu da fasıklıkla itham ettiğini nakletmektedir. Ancak biz bunu başka bir kaynaktan tespit edemedik. Bkz. Bağdâdî, *a.g.e.*, s. 87-88.

¹⁶⁸ ez-Zehabî, Muhammed b. Ahmed b. Osman (v. 748/1374), *Siyeru A'lami'n-Nübelâ*, tlık. Şuayb Arnavut, Ahmet Naim el-Irksûsî, Beyrut, 1993, c. X, s. 545.

¹⁶⁹ Nâşi el-Ekber, *a.g.e.*, s. 51-52. O, Hız. Osman'ın ilk altı yılını benimsemektedir. Bkz. *a.g.y.*

¹⁷⁰ Nâşi el-Ekber, *a.g.e.*, s. 55; Eş'ârî, *a.g.e.*, c. II, s. 153-154; Nevbahî, *a.g.e.*, s. 10.

etmiş ve onlardan her iki grubu birlikte değil de her bir grubu tek başına dost edinmiştir.¹⁷¹

Muaviye ile olan savaşında ise Hz. Ali'nin haklı olduğu düşüncesindedir.¹⁷²

İmâmet konusundaki eserleri şunlardır¹⁷³:

1. *Kitâbü'l-İmâme*

2. *Kitâbu'r-Red ale'l-Râfida ve'l-Haşviyye*

3. *Kitâbu'l-Vasiyye*

4. *Kitâb alâ men Zeame enne'n-Nebiyte Tereke mine'd-Dini şey'en ve ennehu*

Kane Ya'lemu'l-Gayb

5. *Kitâbu'r-Redd ale'l-Muğiriyye ve'l-Mansuriyye fi Kavliha enne'l-Arda la*

Yehlû min Nebiyyin Ebeden

6. *Kitâbu'r-Redd ale'l-Vâkifa ve'l-Cehmiyye ve'l-Gaylâniyye*

7. *Kitâbu'l-Hakemeyn*

8. *Kitâbun ala'l-Ezârika ve'n-Necedâd ve'l-Mürctie*

d) Ebu'l-Huzeyl Muhammed b. el-Huzeyl el-Allâf (235/849)

Mu'tezile'nin Usulu Hamse'sini sistemleştiren Basra Mu'tezile'si şeyhlerinden

Ebu'l Huzeyl, 235/849 yılında¹⁷⁴ vefat etmiştir.

¹⁷¹ Eş'âfî, *a.g.e.*, c. II, s. 145; Nevbahtî, *a.g.e.*, s. 12-13. Bu konuda Nâşi el-Ekber, Dırar b. Amr ve Hafs el-Ferd'in Cemel vakasına katılanlardan bir grubun fasık olması ve bunun bilinmemesi sebebiyle bu fasık gruba dostluk edebilme endişesinden dolayı herhangi birini tek başına veya toplu olarak ne dost edindiklerini ne de ondan teberrî ettiklerini nakletmiştir. Bkz. Nâşi el-Ekber, *a. g. e.*, s. 54-55. Bu da bize *Mu'tezile'nin* "el Menzile beyne'l-Menzileteyn" esasını hatırlatmaktadır.

¹⁷² Eş'âfî, *a.g.e.*, c. II, s. 145.

¹⁷³ İbnü'n-Nedim, *a.g.e.*, s. 215.

¹⁷⁴ Şehristânî, *a.g.e.*, c. I, s. 71; İbnü'l-Murtaza, Ahmed b. Yahya, *Tabakâtu'l-Mu'tezile*, thk. Susanna Dıwald Wilzer, Beyrut, t.y., s. 48.

Ebu'l-Huzeyl el-Allâf, Harun er-Reşid'in veziri Yahya b. Halid el-Bermekî'nin münazara meclislerinde tartışmıştır. Bu konuların içerisinde imâmetin nass ile mi yoksa seçim ile mi olduğu da vardır.¹⁷⁵

Ebu'l-Huzeyl, efdalin imâmetini kabul etmiş ve mefdûlün imâmetini ise meşru görmemiştir. Ona göre; imâmet makamı, nübüvvet makamından sonra en üstün makamdır. Hz. Peygamber, zamanının en üstünü olduğu gibi, imâmet makamına getirilen kişinin de zamanının en üstünü olması gerekir. Ayrıca imam, ümmete dini öğreten ve onları terbiye eden olduğu için, terbiye olunanın terbiye edenden daha üstün olması caiz olmaz. Ebu'l-Huzeyl, bu anlayışı ile Hülefa-i Raşidin'in seçildikleri zaman ümmetin efdali olduğunu ifade etmiştir.¹⁷⁶

Hz. Osman ve katilleri hakkında susmuştur. Çünkü onun yanında Hz. Osman'ın selametini gösteren özrü ve tazim ve tevelliği gerektiren durumu açıklık kazanmadığı gibi bu olaylardan dolayı Hz. Osman'dan teberrî edilmesi gerektiği de açıklık kazanmamıştır.¹⁷⁷

Ebu'l-Huzeyl'in imâmetle ilgili olarak Hişam b. Hakem'e karşı yazmış olduğu *Kitâbu'l-İmâme ale'l-Hişam* isimli bir eseri vardır.¹⁷⁸ Râfîzî imâmet tartışmalarında ifade ettiğimiz gibi Hişam, imâmetin nass ve tayin ile önce Hz. Ali, sonra Hz. Hasan ve Hüseyin gibi Hz. Ali evladında olduğunu iddia etmiştir. Ebu'l-Huzeyl ise imâmette nass'ı kabul et-

¹⁷⁵ Mes'ûdî, *a.g.e.*, c. III, s. 379-380.

¹⁷⁶ Nâşi el-Ekber, *a.g.e.*, s. 51; Kadı Abdülcebbar, fazilet konusunda Ebu'l-Huzeyl'in Hz. Ebu Bekr, Ömer ve Ali hakkında tevakkuf ettiğini nakleder. bkz. Kadı Abdülcebbar, *Muğni*, c. XX/II, s. 115; Malafî de onun fazilette Hz. Ebu Bekr ve Ali'yi müsavi tuttuğunu, sonra Hz. Ömer ve arkasından Hz. Osman'ı üstün gördüğünü nakleder. Bkz. Malafî, *a.g.e.*, s. 41; Bu konuda İbnü'l-Murtaza, Ebu'l-Huzeyl'in Hz. Ali'yi, Hz. Osman'a tafdil ettiği ve bu yüzden Şii olarak isimlendirildiğini nakleder. Bkz. İbnü'l-Murtazâ, *a.g.e.*, s. 48. Ancak Ebu'l-Huzeyl hakkındaki bu bilgi sadece İbnü'l-Murtaza tarafından nakledilmiştir.

¹⁷⁷ Kadı Abdülcebbar, *Muğni*, c. XX/II, s. 58.

¹⁷⁸ İbnü'n-Nedim, *a.g.e.*, s. 204.

memektedir. Dolayısıyla onun bu eserinin imâmette nass iddiasının reddine dair olması kuvvetle muhtemeldir.

e) Ebu İshak İbrahim b. Seyyar en-Nazzâm (v. 220/835)

Ebu'l-Huzeyl el-Allâf'ın ashabından olan Nazzâm, hocasıyla ve Hişam b. Hakem'le tartışmış¹⁷⁹ ve Yahya b. Halid el-Bermekî'nin, imâmet ve diğer konularda düzenlenen münazara meclislerine devam etmiştir. Zehebî, Nazzâm'ın 220/835'li yıllarda vefat ettiğini nakletmektedir.¹⁸⁰

Nazzâm, hocası Ebu'l-Huzeyl gibi efdalin imâmetini benimsemiş, Hulefa-i Raşidin'in seçildikleri zaman ümmetin en üstünü olduklarını ifade etmiş ve imâmeti belli bir zümreye tahsis etmemiştir.¹⁸¹ Bu konuda Şehristânî, Nazzâm'ın imâmetin sadece açık nass ve ta'yin ile olacağı, Hz. Peygamber'in Hz. Ali'nin imâmetine hükmettiği ve şeriatte hüccetin masum imamın sözünde olduğu anlayışını benimsediğini nakletmektedir.¹⁸² Ancak, biz Nazzâm'a atfedilen böyle bir fikri başka bir kaynaktan tespit edemedik.

Sahabeden kendi re'yi ile hüküm verenlerin kendilerini dinden çıkarmayan ve dalalete sürüklemeyen bir hata ettikleri kanaatindedir.¹⁸³

Hz. Ali'nin harblerinde haklı, onunla savaşan Hz. Aişe, Talha, Zübeyr, Muaviye ve diğerlerinin ise hatalı olduğu fikrine sahiptir.¹⁸⁴ Hakem olayında ise Nazzâm, Hz. Ali'nin haklı, Ebû Mûsa el-Eş'ârî'nin hatalı olduğunu söylemektedir.¹⁸⁵

¹⁷⁹ Kadı Abdülcebbar, *Tabakatü'l-Mu'tezile*, s. 254.

¹⁸⁰ Zehebî, *a.g.e.*, c. X, s. 542.

¹⁸¹ Nâşi el-Ekber, *a.g.e.*, s. 52-53; Nevbahtî, *a.g.e.*, s. 10-11. Bu konuda Kadı Abdülcebbar, Nazzâm'ın Hz. Ali'nin sahabenin efdali olduğu fikrini savunduğunu nakleder. bkz. *Muğni*, c. XX/II, s. 133.

¹⁸² Şehristânî, *a.g.e.*, c. I, s. 76-77.

¹⁸³ Hayyât, *a.g.e.*, s. 154.

¹⁸⁴ Eş'ârî, *a.g.e.*, c. II, s. 145.

f) Ebû Bekr Abdurrahman b. Keysan el-Asamm (200-201/816-817)

Hişam b. el-Hakem ve Ebu'l-Huzeyl ile münazaralarda bulunan¹⁸⁶ Asamm'a göre imâmet vacip değildir.¹⁸⁷ Bu konuda şöyle der; "Ümmet haccı eda edip gerektiğinde cihadını yerine getirdiği, aralarında adaletle muamele ettiği, hak-hukuka riayet ettiği, ganimet, sadaka ve vergileri ehline verdikleri ve haddleri hak edenlere uyguladıkları takdirde imâmet dinde gerekli değildir."¹⁸⁸

Asamm, imâmetin ancak ümmetin icma ile olacağı fikrini savunur. O, Hz. Ebû Bekr, Hz. Ömer ve Hz. Osman'ın imâmetini kabul eder, ancak Hz. Ali'nin imâmetinde icma olmadığını idda ederek¹⁸⁹ ve çağdaşlarının biat etmeyip onunla harb ettiklerini ileri sürerek imâmetini kabul etmez. Muaviye'nin hilafetini ise, ümmetin icma ettiğini belirterek kabul eder.¹⁹⁰

Ebu Bekr el-Asamm, mefdûlün imâmetini kabul eder. Ancak onun mefdûlün imâmetini meşru görme illeti diğerlerinininkinden farklıdır. Ona göre; "Ümmetin imâmete getirdiği birisi biat edildiği anda ümmetin efdali olabilir. Ancak, daha sonra ümmet içinde ondan daha üstün olan biri çıkabilir; insanlar fazilette bir birini izlerler. Bu gün mefdûl olan yarın efdal, bu gün cahil olan yarın alim olabilir. Bu durumda, insanların imamlarını hal' etmeleri doğru değildir. Çünkü imamdan efdal olan bir insan her zaman çıkabilir. Şayet bu durumda

¹⁸⁵ Nevbahî, *a.g.e.*, s. 14.

¹⁸⁶ İbnü'n-Murtazâ, *Tabakât*, s. 57.

¹⁸⁷ Eş'ârî, *a.g.e.*, c. II, s. 149; Fahreddin Razi (v. 606/1209), *Kelam'a Giriş (el-Muhassal)*, çev. Hüseyin Atay, Ankara, 1978, s. 247.

¹⁸⁸ el-Cüveynî, İmamü'l-Harameyn Ebu'l-Meali Abdülmelik b. Abdullah b. Yusuf (v. 478/1085), *el-Akîdetü'n-Nizâmiyye fi Erkâni'l-İslamiyye*, thk., Ahmet Hicazi, Kahire, t.y., s. 127.

¹⁸⁹ Kadı Abdulcabbar, *Muğni*, c. XX/II, s. 65.

¹⁹⁰ Nâşi el-Ekber, *a.g.e.*, s. 59-60; Eş'ârî, *a.g.e.*, c. II, s. 144-145, 149.

imamlarını değiştirseler, imamlarını her gün değiştirmeleri gerekebilir. Bu durumu din tasvip etmediğine göre mefdln imâmeti meşrudur.”¹⁹¹

Efdaliyyet konusunda; Hz. Ebu Bekr’in Hz. Peygamber’den sonra ümmetin en üstünü olduğu, ondan sonra Hz. Ömer’in daha sonra da Abdurrahman b. Avf’ın en üstün olduğunu kabul eder ve onun şrda kendini imâmete adaylıktan çekmesini buna delil olarak ileri sürer.¹⁹² Dolayısıyla o, Hz. Osman’ın imâmetini mefdln imâmeti olarak kabul eder.

Aynı anda insanlar, bir imama biat edebilecekleri gibi birden fazla imama da biat edebilecekleri fikrini de savunur. İnsanlar için bir imam aslah olduğu takdirde, Hz. Ebu Bekr, mer ve Osman’da birleşildiği gibi bir imama biat edilebileceği, ancak bunun her zaman doğru olmayacağı ve içinde yaşadığı asırda olduğu gibi, bazen salhın birden fazla imama biatte olabileceği fikrini savunmakta ve bu imamların birbirlerine yardımcı olmalarını da gerekli görmektedir.¹⁹³

Ebu Bekr el-Asamm’in imâmet konusundaki eserleri řunlardır¹⁹⁴:

1. *Kitâbu’l-İmâme*
2. *Kitâbu İftirakı’l-mme ve İhtilafu’ř-şiya’*
3. *Kitâbu’l-Cmi’ ale’l-Rfıda*

g) Hişam b. Amr el-Fuvâfi (v. 218/833)

Önceleri Ebu’l-Huzeyl’in aşhabındanken daha sonra ondan ayrılmıştır.¹⁹⁵

¹⁹¹ Nâşi el-Ekber, *a.g.e.*, s. 59.

¹⁹² Nâşi el-Ekber, *a.g.e.*, s. 59.

¹⁹³ Nâşi el-Ekber, *a.g.e.*, s. 60-61.

¹⁹⁴ İbnü’n-Nedim, *a.g.e.*, s. 214.

¹⁹⁵ İbnü’n-Nedim, *a.g.e.*, s. 214.

Kasım ed-Dımeşki ile birlikte efdalın imâmeti anlayışını benimser.¹⁹⁶ İmâmetin insanların ihtilafı ve fitne günlerinde akdolunamayacağı, imâmete akdın ittifak ve selamet günlerinde meşru olduğunu savunur.¹⁹⁷ Bu fikriyle Hz. Ali'nin imâmetinin, meşru olmadığını ifade etmektedir.

Talha ve Zübeyir'in Hz. Ali'yle harb için çıkmalarını ve Hz. Osman'ın, Muhacir ve Ensar'dan sahabenin hazır olduğu bir durumda muhasara edilip öldürülmesini kabul etmemektedir. Bu konuda şöyle der: “ Talha, Zübeyr ve Hz. Ali'nin toplanması müşavere içindi, savaş herhangi bir kasıt olmaksızın patlak verdi.” Hz. Osman'ın öldürülmesi hakkında da “Bir cemaat Medine'de toplanmış, Hz. Osman'a valilerini şikayet ediyorlardı. Bu ortamda süfehâdan bir topluluk, ansızın Hz. Osman'ı öldürdü” dedi.¹⁹⁸ Hişam bu fikriyle sahabe hakkında hüsn-ü zan ettiğini ifade etmektedir. Cemel vak'asında bulunan her iki tarafı da dost edinmiş, onlardan teberrî etmemiştir.¹⁹⁹

h) Ebu Osman Amr b. Bahr el-Câhız (255/869)

Rafıza'ya karşı sözleriyle meşhur olan Câhız, Nazzâm'ın talebesidir. Çok sayıda kitap telif etmiş olan Câhız'ın, tasnif ettiği kitapları birilerine arzedip bunun karşılığında para alması²⁰⁰ fikirlerindeki samimiyet konusunda şüphe uyandırmaktadır.

İmâmet anlayışını *Kitâbü'l-Osmâniyye* adlı eserinde ifade etmiştir.²⁰¹

¹⁹⁶ Nâşi el-Ekber, *a.g.e.*, s. 55.

¹⁹⁷ Bağdâdî, *a.g.e.*, s. 120, Şehristânî, *a.g.e.*, c. I, s. 98.

¹⁹⁸ Hayyât, *a.g.e.*, s. 110-111; Kadı Abdülcebbar, *Tabakatu'l-Mu'tezile*, s. 72.

¹⁹⁹ Nâşi el-Ekber, *a.g.e.*, s. 55.

²⁰⁰ İbnü'n-Nedim, *a.g.e.*, s. 209-210.

²⁰¹ Bu kitap Abdüsselam Muhammed Harun tarafından tahkik edilip Beyrut'ta 1991 yılında basılmıştır. *Kitâbü'l-Osmâniyye*'de Cahız'ın imâmet anlayışı hakkında daha geniş bilgi için bkz. Sabri Hizmetli, “Kitâbü'l-Osmâniyye'ye göre Cahız'ın İmâmet Anlayışı”, A.Ü.İ.F.D. , c. XXVI, s. 680-716.

Ona göre İmamet vacip olup ümmetin imama itaat etmesi gerekmektedir.²⁰²

İmamın müslümanların efdali olması gerektiği düşüncesindedir. Mefdûlün imâmetini kabul etmez. Hz.Peygamber'den sonra ümmetin en üstünü Hz. Ebu Bekr olup, efdaliyyet sırasını Hulefâ-i Raşidin'in hilafete geliş sıraları olarak kabul eder.²⁰³

Câhız'a göre, imam ta'yini nass ve vasiyetle değil, seçim ile olur.²⁰⁴ İmâmete yolun amellerin çokluğu ve bu amellerde Hz. Peygamber'in yoluna olan yakınlık olduğunu ifade eder.²⁰⁵ İmamların bilgisinin ilham yoluyla olması anlayışını çürütmek için bir kitap yazmıştır.²⁰⁶

Câhız, imamın sahip olması gereken belli vasıflar olmakla birlikte Kureyşlilik veya Hz. Peygamber'e akrabalığın imâmetin şartlarından olmadığı fikrini savunur.²⁰⁷

Ona göre, imam tayini insanlardan âmmeye değil, hassaya vaciptir. Bu konuda âmme, hassaya tabi olur. Aynı şekilde imamı görevinden almak da hassanın görevidir; ancak âmmede onlara yardım eder.²⁰⁸

Câhız'ın imâmetle ilgili eserleri şunlardır²⁰⁹:

²⁰² Cahız, *Kitâbü'l-Osmaniyye*, s. 257-266; *Resâil*, s. 285-307.

²⁰³ Cahız, *Kitâbü'l-Osmaniyye*, s. 2-153.

²⁰⁴ Cahız, *Kitâbü'l-Osmaniyye*, s. 154-202.

²⁰⁵ Kadı Abdülcebbar, *Şerhu Usuli'l-Hamse*, s. 754.

²⁰⁶ İbnü'n-Nedim, *a.g.e.*, s. 210. Kitâbın ismi, *Kitâbu'r-Redd alâ Ashabi'l-ilham*'dır. Bu kitap bize o dönemde imamların bilgi kaynağının ilham olup olmadığının ciddi olarak tartışıldığını göstermektedir.

²⁰⁷ Cahız, *a.g.e.*, s. 203-258. Bununla birlikte o Resâil'in'de imâmetin Kureyş'te olması anlayışını kabul ediyor. bkz. *Resâil*, s. 285-307.

²⁰⁸ Cahız, *Kitâbü'l-Osmaniyye*, s. 266 vd.

²⁰⁹ İbnü'n-Nedim, *a.g.e.*, s. 210-211.

1. *Kitâbu İmâmeti Beni Abbas*: Hilafetin, Abbas b. Abdülmuttalib'in soyundan gelenlerin hakkı olduğunu iddia edenlerin görüşlerini konu edinir. Sendûbi, tarafından Resâil içerisinde neşredilmiştir.

2. *Fadiletü'l-Mu'tezile*: Bu eserinde, sadece Mu'tezileyi övmekle kalmayıp aynı zamanda Râfıza'yı reddediyor ve onların kötülüklerini anlatıyor.²¹⁰

3. *Kitâbu'l-İmame alâ Mezhebi's-Şia*: Şia'nın imâmet anlayışını tenkit etmektedir.

4. *Kitâbu'r-Redd alâ Ashabi'l-İlham*: Bu eserini, ilhamı bilgi vasıtalarından biri olarak kabul edenleri reddetmek için yazmıştır.²¹¹

5. *Tasvîbu Ali fi Tahkimi'l-Hakemeyn*: Hakem Olayı'nda, Haricilere karşı Hz. Ali'yi savunur ve onun bu olayda en uygun yolu takip ettiğini isbata çalışır.²¹²

6. *Resâilu Câhız*:²¹³ İmâmet ile ilgili bölümler şunlardır:

Faslun fi İstihkaki'l-İmâme (c. IV, s.207-215): Hz. Ali'nin, insanların en üstünü olduğuna dair *Zeydiyye*'nin ortaya koyduğu delilleri zikreder. Câhız, zikrettiği *Zeydiyye*'nin bu delillerini *Kitâbü'l-Osmâniyye*'sinde nakzeder.

Resâil'inin c. IV, 285-307 sayfaları arasında imâmetin vacip olması, birden fazla imamın meşru olması, imâmetin Kureyş'te olması konularını ele alır.

²¹⁰ Zühdi Carullah, *Mu'tezile*, s. 42.

²¹¹ Ramazan Şeşen, "Câhız" maddesi, *D.İ.A.* c. VII, s. 22.

²¹² Ramazan Şeşen, "Câhız" maddesi, *D.İ.A.*, c. VII, s. 21.

²¹³ Bu kitap, Abdüsselam Muhammed Harun tarafından tahkik edilip Mısır'da 1979 yılında basılmıştır. basılmıştır

Yine o, Resâil'inin c. IV, 311-324 sayfaları arasındaki Râfıza ve Zeydiyye ile ilgili makalede, Zeydiyye'nin, Hz. Ali'nin en üstün olduğuna ve mefdûlün imâmetine dair zikrettikleri delilleri nakleder.

7. *Kitâbu'r-Redd ale'l-Osmaniyye*

8. *Kitâbu İmameti Muaviye*

9. *Kitâbu Vucubi'l-İmâme*

10. *Kitâbu'n-Zukire ma beyne Zeydiyye ve'r-Râfida*

11. *Kitâbu Delaleti alâ enne'l-İmamete Fardun*

12. *Kitâbu Hikayeti Kavli Esnafi'z-Zeydiyye*

13. *Kitâbu'l-Osmaniyye*

Basra *Mu'tezile*'sinin imâmetle ilgili görüşlerini, genel olarak şöyle toplayabiliriz:

İmâmet vaciptir. Bu konuda, sadece Ebu Bekr el Asamm, insanların zulümden korunabildikleri, hak-hukuka riayet edebildikleri takdirde, imam tayin etmelerinin gerekli olmadığı görüşünü savunur.

İmâmetin ta'yin ve nass ile değil seçim ile olacağı fikrini savunur:

Sadece efdalin imâmetinin meşru olduğu fikrini savunur ve efdaliyyet sırasını Hulefa-i Raşidin'in hilafete geliş sıraları olarak kabul eder. Bu konuda Vasil b. Ata ve Ebu Bekr el-Asamm mefdûlün imâmetini de meşru görmüşlerdir.

Vasil b. Ata, Hz. Ali'nin, Hz. Osman'dan üstün olduğunu kabul etmiş, ancak Hz. Osman'ın imâmete gelmesini de meşru görmüştür.

Ebû Bekr el-Asamm ise, Hz. Ömer'den sonra en üstün kişinin, Abdurrahman b. Avf olduğunu savunmakta ve Hz. Osman'ın imâmetini mefdûl'ün imâmeti olarak kabul etmektedir. Ayrıca onun, mefdûlün imâmetini kabul ediş sebebi de diğerlerinden farklıdır. Ona

göre, ümmetin imâmete getirdiği birisi biat edildiği anda efdal olabilir. Ancak daha sonra ümmet içinde ondan daha üstün olan birisi çıkabilir. Bu gün mefdûl olan birisi yarın efdal, bu gün cahil olan birisi yarın alim olabilir. Bu durumda, insanların imamlarını hal' etmeleri doğru değildir. Çünkü imamdan efdal olan bir insan, her zaman çıkabilir. Şayet onlar, bu durumda imamlarını değiştirse, o zaman onların her gün imamlarını değiştirmeleri gerekebilir. Bu da makul olmadığına göre, mefdûl'ün imâmeti meşrudur.

Ayrıca Asamm, insanlar için bir imama biat aslah olduğu taktirde Hz. Ebu Bekr, Ömer ve Osman'da birleşildiği gibi bir imama biat edilebileceği, ancak bunun her zaman doğru olamayacağı, bazen salahın birden fazla imama biatte olabileceği fikrini savunmaktadır.

Basra Mu'tezilesi, Ebu Bekr el-Asamm ve Hişam el-Fuvâfi dışında Hulefa-i Raşidin'in imâmetlerini kabul ederler. Ancak onlar, Hz Ali'nin imâmetinde icma olmadığını delil getirerek, onun imâmetini kabul etmezler.

2. Bağdat Mu'tezilesi İmâmet Anlayışı

a. *Ebû Sehl Bişr b. el-Mu'temir el-Hilâlî (v. 210/825)*

Bağdat Mu'tezilesi içerisinde, mefdûlun imâmeti fikrini ilk olarak benimseyen Bişr b. el-Mu'temir'e göre, Hz. peygamberden sonra insanların en üstünü Hz. Ali, ondan sonra da, Hz. Ebû Bekr'dir. Ancak Kureyş, Hz. Peygamber'in gazvelerinde onlardan pek çok kimse öldürmesinden dolayı Hz. Ali'ye sıcak bakmıyor, Hz. Ebû Bekr'e meylediyorlardı. Bunun üzerine, Hz. Peygamberin ashâbı ihtilaf çıkmasından korkarak, imâmet konusunda,

fazilette Hz. Ali'den daha aşağı olduğu halde Hz. Ebû Bekr'i seçtiler. Bu sebepten o zaman Hz. Ebû Bekr'e biat, ümmet için aslah idi.²¹⁴

Harun Reşid, Râfizi ithamından dolayı kendisini hapse attırduğunda Bişr, bunu bir Şiirle dile getirmiş ve Gulat Râfizâ'dan aşırı Mürcie'den ve müfridlerden olmadığını, sadece Hz. Ali'yi siddik, mukaddem, (ilk müslüman olan) ve Murtaza'l-Faruk olarak gördüğünü ifade etmiştir. Yine bu şiirinde, Amr b. As ve Muâviye'den teberrî ettiğini belirtmiştir.²¹⁵

Hakem olayında, Hz. Ali'nin haklı olduğunu, Ebû Mûsâ el-Eş'ârî ve Amr b. As'ın ise Kitap ve sünnete göre hükmetmeleri gerekirken bunu yapmayıp muhalefet ettikleri düşüncesindedir.²¹⁶

Bişr el-Mu'temir'in imâmet konusunda nesir tarzında yazdığı eserleri şunlardır:²¹⁷

1. *Kitâbu'l-İmâme*
2. *Kitâbu'r-Redd ala'l-Havâric*
3. *Kitâb ala'n-Nazzâm*
4. *Kitâbu'r-Redd alâ Ebi'l-Huzeyl*

Nazım tarzında yazdıkları ise şunlardır.²¹⁸

1. *Kitâbu'r-Redd ala'l-Asamm fi'l-İmâme*: Muhtemelen bu eserinde, Hz. Ali'nin imâmeti, icma ile olduğunu isbata girişir.

2. *Kitâbu'r-Redd ala'r-Râfida*

3. *Kitâbu'r-Redd ala'l-Havâric*

²¹⁴ Nâşi el-Ekber, *a.g.e.*, s. 56.

²¹⁵ Kadı Abdü'l-Cebbar, *Tabakatu'l-Mu'tezile*, s. 265.

²¹⁶ Eş'ârî, *a.g.e.*, c.II, s. 142; Nevbahî; *a.g.e.*, s. 14.

²¹⁷ İbnu'n-Nedim, *a.g.e.*, s. 205.

²¹⁸ İbnu'n-Nedim, *a.g.e.*, s. 184-185.

4..Kitâbu'r-Redd ala'l-Mürchie

5.Kitâbu'r-Redd alâ Hafs el-Ferd

6.Kitâbu'r-Redd alâ Hişam b. el-Hakem

7.Kitâbu'r-Redd alâ Dırar

8.Kitâbu'r-Redd alâ Ebi'l-Huzeyl

9.Kitâbu'r-Redd ala'n-Nazzâm

10. Kitâb fî Kitâli Ali ve Talha

Bu eserlerden hiçbirisi, günümüze ulaşmamıştır.

b. Ebû Mûsâ İsâ b. Subeyh el-Murdar (v.226/841)

İ'tizal fikrini Bağdat'da ilk yayan, el-Murdar da hocası Bişr b.el-Mu'temir gibi Mefdûlün imâmetini meşru kabul etmiştir.²¹⁹

Hz. Osman hakkında bir fikir beyan etmedi. Ancak onun katilleri ve onu terkedenlerden teberrî etti ve onların cehennemde olduklarını söyledi. Murdar, aynı şekilde Amr b. el-As, Muaviye ve onların taraftarlarından da teberrî etdi.²²⁰

c. Ca'fer b. Mübeşşir (v. 234/849) ve Ca'fer b. Harb (v. 236/851)

Ca'fer b. Mübeşşir ve Ca'fer b. Harb genellikle ikisi birlikte ele alındıkları ve fikirleri de birbirine çok yakın olduğu için biz de onları birlikte ele aldık.

Onlara göre, Hz. Peygamberden sonra insanların en üstünü Hz. Ali'dir. Ancak onlar, hocaları Ebû Mûsâ el-Murdar gibi mefdûlün imâmetini meşru kabul ederler.²²¹ Buna da

²¹⁹ Nâşi, a.g.e., s. 52, 61.

²²⁰ Hayyât, a.g.e., s. 152; Ahmed Emin, *Duha'l-İslâm*, I-III, Beyrut, 1993, s. 141.

²²¹ Şehristânî, a.g.e., c. I, s. 259, 260.

Hız. peygamberin, Amr b. el-As'ı, Zâtü Selâsil gazvesinde, içinde Muhâcir ve Ensar'dan seçkin kişilerin bulunduğu bir orduya komutan olarak atamasını, namaz imamlığında ilmî seviyesi yüksek olan birinin, kendinden daha düşük olan birisi arkasındaki namazının meşru olmasını delil getirmekte ve Hız. Ali'den önceki halifelerin imâmetini mefdûlün imâmeti olarak kabul etmektedirler.²²²

Onlar, Ebû Mûsâ el-Eş'ârî, Mugîre b. Şu'be ve Muaviye'yle birlikte Hız. Ali'ye düşmanlıkta birleşenlerden ve Hız. Ebû Bekr, Ömer, Osman, Ali ve bütün Aşere-i Mübeşşere'den teberrî edenlerden uzaklaştılar.²²³ Hayyât, Hız. Osman'ın katilleri hakkında Ca'fer b. Mübeşşir'in, hocası Ebû Mûsâ gibi düşündüğünü nakleder.²²⁴ Ayrıca Ca'fer b. Mübeşşir ve Ca'fer b. Harb, Hız. Aişe, Talha ve Zübeyr'in tevbe ettiklerini söyleyip onları dost edindiler.²²⁵

İmamet konusunda Ca'fer b. Mübeşşir ve Ca'fer b. Harb'in te'lif ettiği bir kitap tespit edemedik. Ancak Ca'fer b. Harb'e imâmet konusunda, reddiye olarak yazılmış iki eser ulaştık.²²⁶

1. *Kitâbu'n-Nakd el-İmâme*: Hicrî IV. asrın başlarında yaşamış olan Şîî kelâmcısı Hasan b. Mûsâ en-Nevbahfî (v. 313/925) tarafından yazılmıştır.

2. *Kitâbu'n-Nakd el-İmâme alâ Ca'fer b. Harb*: Eser, Şîî kelâmcısı Şeyh Müfid (v. 413/1022) tarafından yazılmıştır.

²²² Malâfî, *a.g.e.*, s. 34, 35.

²²³ Malâfî, *a.g. .e.*, s. 35.

²²⁴ Hayyât *a.g.e.*, s. 153.

²²⁵ Hayyât, *a.g.e.*, s. 153.

²²⁶ Ess Josef Van, *Theologie und Gesellschat im 2. und 3 Jahrhundert Hidschra Berlin, New york, 1995, c. VI, s. 289.*

Yukarıda zikrettiğimiz şahıslar dışında *Bağdat Mu'tezilesi*'nin meşhurlarından Sümâme b. Esres (v. 234/848), Ahmed b. Ebî Duad (v. 240/854) ve İsâ b. Heysem es-Sûfi de, Hz. Ali'yi, Hz. Peygamberden sonra, en üstün kabul etmiş; ancak ondan önce gelen, Hz. Ebû Bekr, Ömer ve Osman'ın imâmetlerini de Mefdûlün imâmeti olarak kabul etmişlerdir.

II. BÖLÜM

İMÂMET TARTIŞMALARINDA

İSKÂFÎ'NİN YERİ

A. İSKÂFÎ'NİN HAYATI VE ESERLERİ

1. İskâfi'nin Yaşadığı Döneme Genel Bakış

Ebu Ca'fer Muhammed b. Abdillâh el-İskâfi'nin yaşadığı dönem, Abbasi halifelerinin imparatorluğun işlerine bütün sahalarda hakim bir rol oynayarak, politikayı ferden ve doğrudan doğruya yönettikleri dönem olan, II./VII. yüzyılın ortaları ile III./IX. yüzyılın ortalarına²²⁷ tesadüf eder. Bu dönemde her ne kadar çok sayıda ayaklanma çıkmışsa da, devlet bu ayaklanmaları bastırma konusunda zaafa uğramamıştır.

Bu dönemde, devlet kademesinde Me'mun'un kardeşi Emin ile hilafet mücadeleleri²²⁸ ve halife olduktan sonra Me'mun'un, Emin'i destekleyenlerin Bağdat'ta olması sebebiyle ve Fars asıllı veziri Fazl b. Sehl'in etkisiyle, hilafet merkezini Merv'e nakletmesi ve yine Fazl b. Sehl'in valileri kendi akrabalarından ve mevâliden ataması, Araplar arasında rahatsızlıklara ve ayaklanmalara yol açtı.²²⁹ Fakat bu kıpırdanmalar kısa sürede bastırılmıştır. Ayrıca, özellikle Abbasi halifelerinden Me'mun (198-218/813-833), Mu'tasım (218-227/833-842) ve Vâsık (227-232/842-847) dönemlerinde *Mu'tezile*, esaslarını teoriden pratik sahaya aktarabilmiş ve devletin resmî mezhebi olmuştur.

Bu dönemde mezheplerin durumları da genel olarak şöyledir:

Şia'yı, Ali Oğullarından Abbasilere karşı ayaklananlar ve bu ayaklanmalara katılmayan, İsmâ Aşeriyye'nin imamları arasında saydığı, Hz. Hüseyin evladına tâbi olanlar olarak ikiye ayırabiliriz.

---

²²⁷ Robert Mantran, *İslamın Yayılış Tarihi*, Çev. İsmet Kayaoğlu, Ankara, 1981, s. 121.

²²⁸ Geniş bilgi için bkz. Ya'kubi, *a.g.e.*, c. II, s. 436 vd; Taberî, *a.g.e.*, c. VIII, s. 374 vd; Mes'ûdî, *a.g.e.*, c. III, s. 398, İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, c. V, s. 366 vd.

²²⁹ Yâkubi, *a.g.e.*, c. II, s. 445; Taberî, *a.g.e.*, c. VII, s. 527; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, c. V, s. 143.

Bu dönemde Ali oğullarından pek çok ayaklanan olmuştur. Bu ayaklanmaların sebepleri şunlardır :

a. Emevi Devleti'nin yıkılıp, Abbasi Devleti'nin kurulmasıyla neticelenen ayaklanmada çağrı, "er-Rıza min Âli Muhammed" şeklinde yapılmıştı.²³⁰ Bilerek seçilen bu slogan, halkın nazarında mazlum bir konumu olan ve onların etrafında halkın hızla toplanabildiği, Hz. Ali evladını da kapsıyordu. Yani Abbasi daveti, Haşimoğulları adına yapılıyordu. Bu davet esnasında, Abbasiler daima perde arkasında kalıyor ve hareketi daileri aracılığıyla yönlendiriyordu. Abbas Oğulları, zafer emareleri görülmeye başladıktan sonra ön plana çıktılar ve iktidarı ele geçirdikten sonra da, Ali oğullarına karşı -iktidar rekabetinden dolayı- menfi tavır sergileyerek yönetimden pay vermediler.²³¹ Bu durum karşısında, Ali Oğulları da, hilafeteki haklarını elde etmek için, fırsat buldukça ayaklandılar. Bunlara misal olarak, Halife Ebu Ca'fer el-Mansur döneminde meydana gelen Muhammed b. Abdullah en-Nefsu'z-Zekiyye (v. 145/762) ve kardeşi İbrahim'in (146/763) ayaklanmaları gösterilebilir.²³² Ayrıca bu anlayış, genel olarak Hz. Ali evladından ayaklananların hepsi için geçerlidir.

b. Abbasi halifelerinin, Hz. Ali evladından çekindikleri için onlara sert davranmaları, zulmetmeleri ve bazılarını hapse atmaları sonucu, Ali Oğulları ayaklanmışlardır. Halife Hadi döneminde (169-170/785-786), Hüseyin b. Ali'nin 169/785-86 yılında ayaklanması buna misal olarak verilebilir. Bu ayaklanmada Hüseyin b. Ali'nin öldürülmesi sonucu taraf-

²³⁰ Taberî, *a.g.e.*, c. VII, s. 421; Ebu'l-Ferec el-İsfehâni, *Makâtîl*, s. 207.

²³¹ Ebu'l-Ferec el-İsfehani, *Makâtîl*, s. 207; Gerlef Van Vloten, *Emevi Devrinde Arap Hakimiyeti, Şia ve Mesih Akideleri Üzerine Araştırmalar*, (Çev. M. Sait Hatipoğlu), Ankara, 1986, s.80.

²³² Geniş bilgi için bkz. Ya'kubi, *a.g.e.*, c. II, s. 374 vd; Taberî, *a.g.e.*, c. VII, s. 552 vd; Mes'ûdî, *a.g.e.*, c. IV, s. 306 vd. Ebu'l-Ferec el-İsfehani, *Makâtîl*, s. 257 vd; Makdisi, Mutahhar b. Tahir, *Kitabu'l-Bed' ve't-Tarih I-VI*, Beyrut, t.y., c. VI, s. 84 vd.

tarları dağılmışlardır.²³³ Ayrıca 219/834'de Halife Mu'tasım döneminde, Talekan'da Muhammed b. Kasım'ın ayaklanması da bu gruba girer.²³⁴ Bu ayaklanmadan kurtulan Yahya b. Abdullah ile İdris b. Abdullah, Harun Reşid döneminde isyan etmişlerdir. Devleti zor durumda bırakan bu isyanlar da, liderlerinin öldürülmesi ile son buldu. Ancak İdris b. Abdullah'ın Tunus'ta kurduğu İdrîsiler Devleti (172/788), varlığını bir müddet devam ettirdi.²³⁵

c. Abbasi Devleti ile ters düşen bazı ileri gelenler ve ordu komutanları, tek başlarına bir varlık gösteremeyeceklerini bildiklerinden, sıkça takibata maruz kaldıkları için kamuoyunun nazarında mazlum konumunda olan ve toplumun kendilerine sevgi beslediği Ali Oğullarını teşvik etmeleri sonucu ayaklanmalar meydana gelmiştir. Buna misal olarak Muhammed b. İbrahim'in, Halife Me'mun döneminde 199/815'de eski bir Abbasi ordusu komutanı Ebu's-Serâyâ ile ayaklanması verilebilir. Bu ayaklanma da uzun mücadelelerden sonra bastırılmıştır.²³⁶

Abbasi halifelerinden Mehdi, Me'mun, Mu'tasım ve Vâsik dönemlerinde (198-232/813-847), amcaoğulları Hz. Ali evladına karşı daha müsamahakar davranmışlardır. Hatta halife Me'mun, 201/815 yılında Ali er-Rıza'yı veliaht tayin etmiş, 212/827 yılında da Hz. Ali'nin sahabenin en üstünü olduğunu devletin her yanında benimsenmesi gereken fikir olarak ilan etmiştir.²³⁷

²³³ Geniş bilgi için bkz. Yâkubî, *Tarih*, c. II, s. 404 vd; Taberî, *a.g.e.*, c. VIII, s. 192 vd; Mes'ûdî, *a.g.e.*, c. III, s. 336; Ebu'l-Ferec el-İsfehani, *Makâtil*, s. 435 vd; Makdisi, *a.g.e.*, c. VI, s. 99.

²³⁴ Yâkubî, *a.g.e.*, c. II, s. 471-472; Taberî, *a.g.e.*, c. IX, s. 5,7,8; Mes'ûdî, *a.g.e.*, c. IV, s. 52-53; Ebu'l-Ferec el-İsfehani, *Makâtil*, s. 464-473.

²³⁵ Mes'ûdî, *a.g.e.*, c. III, s. 353 vd; Makdisi, *a.g.e.*, c. VI, s.99-100; Ebu'l-Ferec el-İsfehani, *Makâtil*, s. 338 vd.

²³⁶ Taberî, *a.g.e.*, c. VIII, s. 535; Ya'kubi, *a.g.e.*, c. II, s. 447; Mes'ûdî, *a.g.e.*, c. IV, s. 27; Ebu'l-Ferec el-İsfehani, *Makâtil*, s. 444-445.

²³⁷ Taberî, *a.g.e.*, c. VIII, s. 619; İbnü'l-Rîşîr ed-Dimeşkî, İmaduddin Ebu'l-Fidâ İsmail b. Ömer (v. 774/1372), *el-Bidaye ve'n-Nihaye*, I-XIV, Beyrut, 1988, c. X, s. 266-67.

Bu dönemdeki ilim meclislerinde, Halife Harun Reşid'in veziri Yahya b. Halid el-Bermekî'nin tartışma meclislerine, Şia'dan Hişam b. el-Hakem ve Ali b. Misem katılmışlardır.²³⁸

205/820 yılında Me'mun'un huzurunda, İmâmî Muhamed b. Ebi'l-Abbas ve Zeydî Ali b. Mîsem, teşeyyü konusunda tartışmışlardır.²³⁹

Yine Me'mun'un huzurunda, *Zeydiyye*'nin *Butriyye* kolu anlayışına sahip Ebu'l-Atâhiyye ile Sümame b. Esres, daha sonra Bişr b. el-Mu'temir ile tartışmışlardır.²⁴⁰

Ayrıca Ca'fer-i Sadık ve Mûsa b. Ca'fer'in ashabından olan Ali b. Yaktin b. Mûsa el-Bağdâdî (v. 182/798), Seffah ve Ebu Ca'fer el- Mansur'un hizmetlerinde bulunmuş,²⁴¹ Hafs b. Gıyas el Kâdî, Harun Reşid'in, önce Şark-ı Bağdat, sonra da Kûfe kadılığını yapmıştır.²⁴² Halife Mehdi döneminde, veziri Yâkub b. Davud'un etkisiyle *Zeydiyye*'den birçok kimseyi önemli görevlere getirmiştir.²⁴³

Bütün bunlar bize o dönemde Şia'dan hurûc edenler olduğu gibi, hurûcu gerekli görmeyip, devlet erkanının münazara meclislerine devam edecek kadar devletle yakın ilişki içersinde olanların, hatta devlet kademelerinde görev alanların olduğunu gösterir.

Bu dönemde Hâricîler, varlıklarını devam ettirmişler ve bir çok ayaklanma çıkarmışlardır. Bunlardan Harun Reşid döneminde çıkan Harici isyanları şunlardır:

²³⁸ Mes'ûdî, *a.g.e.*, c. III, s.379,380.

²³⁹ Taberî, *a.g.e.*, c. VIII, s. 577; Ebu'l-Ferec el-İsfehani, *Eğânî*, c. XV, s. 234.

²⁴⁰ Ebu'l-Ferec el-İsfehani, *Eğânî*, c. VII, s. 6,7.

²⁴¹ Tûsî, *a.g.e.*, s. 116-117.

²⁴² Tûsî, *a.g.e.*, s. 86.

²⁴³ Taberî, *a.g.e.*, c. VII, s. 117 vd; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, c. V, s. 229, 250 vd.

a- Kays b. Sa'lebe'nin mevlâsı Husayn el-Hârici'nin Horasan'da 175/791'de çıkardığı isyandır. Bu isyan 177/793' de bastırılabilmiştir.²⁴⁴

b- el-Velid b. Tarif eş-Şari el-Hârici'nin Cezîre'de 178/794 yılında çıkardığı isyandır. Velid, kısa sürede el-Cezire'ye hakim oldu. Velid şöyle diyordu: "Ben Velid b. et-Tarif eş-Şari ! Beni evimden sizin zulmünüz çıkardı." Halife, devrin önde gelen komutanlarından Yezid b. Mezyed eş-Şeybâni'yi Hâriciler üzerine gönderdi. Yapılan savaşta Yezid, Velid'i öldürdü ve ayaklanma bastırıldı.²⁴⁵ Yine bu sıralarda Harun Reşid, Hâriciler, Musul surlarına sığındıklarından dolayı surları yıktırdı.²⁴⁶

c- Hamza b. Abdullah eş-Şari liderliğinde Horasan bölgesinde, Kirman'da çıkan isyan (179/795): Hamza'ya tabi olanlara Hamziyye denmektedir.²⁴⁷ Hamza gelen orduları bir bir yendi. Bunun üzerine Horasan valisi Ali b. İsa, oğlu İsa b. Ali'yi Hamza'nın üzerine gönderdi. Hamza hezimete uğradı, ashabı öldürüldü ve sadece kırk kişi kaldılar. Bunun üzerine Hamza, Kuhistan'a kaçtı.

İsa, adamlarını Cüveyn'e gönderdi. Oradaki Hâricileri öldürttüktan sonra, Hamza'ya yardım eden köylere yöneldi. Oraları yaktırdı ve bu bölgede otuz bin kişiyi öldürttü. Ardından bu bölgeye, Abdullah b. el-Abbas en-Nefsî'yi bıraktı. Abdullah, Haricilerin mallarına el koydu ve yoluna devam etti. Esfuziar'da (Herat tarafında Sicistan yakınlığında bir kent),Hamza ile karşılaştı, onunla savaştı ve onu hezimete uğrattı. Hamza'nın ashabından pek çoğu öldürülürken Hamza da yüzünden yaralandı. Bunun üzerine Hamza ve sağ kalanlar

²⁴⁴ İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, c.V, s.289

²⁴⁵ Taberî, *a.g.e.*, c.8, s.256, 261; Makdisi, *a.g.e.*, c.VI, s.101-102; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, c.V, s.302; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, c.X, s.171-172

²⁴⁶ Taberî, *a.g.e.*, c.VIII, s.266; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, c.V, s.310; İbnü'l-KEsîr, *a.g.e.* c. X, s.175

²⁴⁷ Eş'ârî, *Makâlât*, c.I, s.165; Şehristani, *a.g.e.*, c.I, s.174; Bağdâdî, *Mezheplen Arasındaki Farklar*, s.58; İsferyâni, *a.g.e.*, s.55

gizlendiler. Daha sonra ortaya çıktılar ve köyleri basıp herkesi öldürdüler. Ali b. İsa, Boşenc'e Tahir b. Hüseyin'i vali atamıştı. Hamza oraya gidip bir okula girdi ve otuz çocuğu hocalarıyla birlikte öldürdü. Bu haberin Tahir'e ulaşması üzerine, o da savaşmayan Haricilerin (Kaade'nin) oturduğu bir köye gidip onları öldürdü ve mallarına el koydu. Bunun üzerine Kaade, Hamza'dan yardım istedi. Mektubu alan Hamza, Tahir ile anlaştı ve insanlar bir müddet güvenli bir yaşam sürdüler. Hamza b. Abdullah eş-Şâri ve Ali b. İsa arasında pek çok harp olmuştur. Bu isyan, ancak Me'mun döneminde bastırılabilmiştir.²⁴⁸

Yukarıdaki olaylar, bize bu dönemde, Haricilerin devleti ciddi bir şekilde sıkıntıya sokabilecek güçte olduklarını, Horasan bölgesinde bulunmalarında mevali arasında yayılma imkanı bulduğunu gösteriyor. Ayrıca kendi anlayışları gibi bir İslam anlayışı olmayanların, kadınlarının ve çocuklarının kanlarını, mallarını helal kabul eden Haricî grubunun ve kendi dışındaki müslümanları muvahhid kabul edip onların sadece savaşanlarının kanlarını ve savaş meydanındaki mallarını helal kabul eden kadınları ve çocuklarının kanlarını helal kabul etmeyen Kaade'nin var olduğunu görüyoruz.

d.Me'mun döneminde 214/831'de Horasan valisinin, Babek el- Hurremi ile savaşmaya gitmesini fırsat bilen Hariciler, Horasan'da Nişabur'un el-Hamim köyüne saldırdılar ve onlardan pekçoğunu öldürdüler. Bunun üzerine Hariciler'e gönderilen Abdullah b. Tahir komutasındaki bir ordu bu isyanı bastırdı.²⁴⁹

Hâricilerden savaşanların olması ile birlikte, Ebu Malik el-Hadramî el-Haricî, Yahya b. Halit el-Bermekî'nin münazara meclislerine devam etmiştir.²⁵⁰

²⁴⁸ Taberî, Tarih, c.VIII, s.273 vd.; Makdisî, *a.g.e.*, c.VI, s.102-104; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, c.V, s.309 vd. İbnü'l-Kesîr, c.X, s.186 vd.

²⁴⁹ İbnü'l-Esîr, *a.g.e.* c.V, s.492; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.* c.X, s.268.

²⁵⁰ Mes'ûdî, *a.g.e.* c.III, s.380.

Bu dönemde,kabile asabiyetine dayanan ayaklanmalar da olmuştur. Harun Reşid döneminde,Dımaşk'ta Mudariler ve Yemenliler arasındaki tarihi kabile asabiyetine dayanan bir mücadeleye şahit oluyoruz.²⁵¹

Me'mun döneminde,veziri Fazl b. Sehl'in, kardeşi Hasan b. Sehl'i bütün batı eyaletlerine vali olarak tayin etmesi, Arapların çoğunlukta olduğu batı eyaletlerinde devletin yüksek kademelerine, İranlı kişilerin getirilmesi,muhtelif bölgelerde isyanların patlak vermesine sebep oldu. Bunların en tehlikelisi,el-Cezire Araplarını etrafında toplayan Nasr b. Sebes'in 813 yılındaki isyanıdır. Bu isyan,uzun mücadelelerden sonra 825 yılında bastırılabilmiştir.²⁵²

Mu'tezile'nin durumuna gelince, Mu'tezile'nin III/IX.yüzyılın başlamasına kadar yönetimde net bir hakimiyeti yoktu. Bu dönemde ilişkiler genelde ikili münasebetler şeklindedir. Mesela, Ebu Cafer el-Mansur, Amr b. Ubeyd'e saygı göstermiş ve hürmet etmiştir.²⁵³Hatta Amr b. Ubeyd ölene kadar Mu'tezile'nin üzerine gitmediğini belirtmiştir.²⁵⁴

Sümâme b. Eşres'in, Halife Harun er-Reşid ile iyi bir diyalogu vardır.²⁵⁵ II-I/IX.yüzyılın başlarına, Me'mun'un hilafeti dönemine gelindiğinde Mu'tezile, kendini hissettirmeye başlamıştır. Bu dönemden Mütevekkil'in (232/842) hilafetine kadar olan dönem Mu'tezile'nin en parlak dönemi olmuş, Mu'tezile mensupları devlet kademelerinde önemli görevlere getirilmişlerdir. Mesela, Memun, Mutasım ve Vasık dönemlerinde önce Ahmed b.

²⁵¹ Taberî, *a.g.e.* c.III, s.251, vd; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.* c.V, s. 292 vd.

²⁵² Taberî, *a.g.e.*, c.VIII, s.598 vd; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, c.V, s.412-413, 457 vd.; İbnu Haldun , Ebu Zeyd Abdurrahman b. Muhammed (v. 808/1406), Mukaddime çev. Zakir Kadiri Ugan, İstanbul, 1989. c.III, s.310.

²⁵³ Kadı Abdülcebbar, *Tabakatu'l-Mu'tezile*, s.242, 247-249.

²⁵⁴ Kadı Abdülcebbar, *a.g.e.* s.228.

²⁵⁵ İbn Nedim, *a.g.e.* s.207

Ebî Duad, sonra oğlu Ebü'l-Velid Muhammed b. Ahmed, Mütevekkil döneminde görevi Yahya b. Eksem'e verilene değin Başkadılık görevini üstlenmişlerdir.²⁵⁶

Halife Mutasım, Ebu Cafer el-İskâfî'yi Mu'tezile doktrininin propagandası işi ile görevlendirdi. Oğlunu da divanlardan birinin başına getirdi.²⁵⁷

Halife Vâsık, İbn Ebi Duad'ın tavsiyeleriyle, Ebu Yakub Yusuf b. Abdullah b. İshak es-Şahham'ı divanların başına getirdi.

Memun'un itizal fikirlerinin hocası olan Sümâme b. el-Eşres (v.213/828), vezirlik teklifini nazikçe reddetti.

Bununla beraber i'tizal fikirlerini benimseyen Memun 212/827 tarihinde Mu'tezile'yi resmen mezheb edinerek Halku'l-Kur'an²⁵⁸'ı, her yerde benimsenmesi gereken fikir olarak ilan etti.²⁵⁹ Bununla da yetinmeyip, bunun öncelikle ulemâ tarafından benimsenmesi için onları imtihana tabi tuttu.²⁶⁰ Memun'un bu sorgulama ve cezalandırma işlemi, kardeşi Mutasım'a yazdığı vasiyetnamesi ile²⁶¹ onun dönemi (212-227/827²⁶²-842) ve oğlu Vâsık döneminde (227-232/842-847) hiç taviz verilmeden uygulanmıştır.

Mütevekkil döneminde ise, bu işleme son verilmiş ve Mu'tezile rahat hareket edebilme imkanını kaybetmiştir.

²⁵⁶ Mes'ûdî, *a.g.e.* c.IV, s.96-97.

²⁵⁷ İbn Nediim, *a.g.e.* s.213; İbn Murtaza, *a.g.e.* s.123; E.I.(2), s.126.

²⁵⁸ Bu konuda bkz. Kemal Işık, *Mu'tezile'nin Doğuşu ve Kelami Görüşleri*, Ank.1967, s.67-68

²⁵⁹ Taberî, *a.g.e.* c.VIII, s.619; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.* c.V, s.487-488.

²⁶⁰ Taberî, *a.g.e.* c.VIII, s.637; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.* c.VI, s.3; es-Sübki, Ebü'n-Nasr Abdülvehhab b. Ali b. Abdülkafi (v.771/1369), *Tabakatü's-Şafiyyeti'l-Kübra*, Thk.Abdülfettah Muhammed el-Hulv, Mahmud Muhammed et-Tanahi, Cize 1992, c.II, s.39

²⁶¹ Memun'un ulemayı sorgulamak için Bağdat'taki naibi İshak b. İbrahim'e gönderdiği mektuplar ve vasiyetnamenin metni için bkz.Taberî, *a.g.e.* c.VIII, s.631-645; es-Sübki, *a.g.e.* s.37-61.

²⁶² Mes'ûdî, *a.g.e.* c.3, s.380.

Bu dönemdeki devlet erkanının tartışma meclislerinde ana grup, Mu'tezile olmuştur. Bunlardan; vezir Yahya b. Halid el-Bermekî'nin tartışma meclislerine Ebü'l-Huzeyl el-Allâf ve İbrahim en-Nazzâm da devam etmişlerdir.

Memun'un meclisinde, Cafer b. Harb ve Ebü'l-Huzeyl, bir senevi ile münazaraya girişmiştir.²⁶³ Süname b. el-Eşres, Memun'un huzurunda yapılan tartışma meclislerine katılmıştır.²⁶⁴

Memun'un huzurunda, Ebü'l-Huzeyl ve Bişr el-Merisi, münecimleri red için tartışmışlardır.²⁶⁵

İskâfi, halife Mutasım'ın meclislerinde saygın bir yere sahiptir.²⁶⁶ Bu dönemdeki tartışma meclislerine, müslüman olan ve müslüman olmayan ilim ehli devam ediyor ve çeşitli konularda tartışıyorlardı. Bu, serbest tartışma ortamı bakımından oldukça güzel bir faaliyetti. Ancak sonradan bu anlayış kaybolmuş ve bir fikri benimsemesi için, insanlar işkenceye tâbi tutulmuşlardır.

2. İskâfi'nin Hayatı

Ebu Câfer Muhammed b. Abdillâh el-İskâfi, Semerkant'lı olup, doğum tarihi kesin olarak bilinmemektedir.²⁶⁷ Geçimini terzilik yaparak temin eden İskâfi, Kelâm konularına ilgi duymakta; fakat anne ve babası, onun çalışmasına ihtiyaçları olduğunu öne sürerek,

²⁶³ İbnü'l-Murtaza, *Tabakat*, s.74-75.

²⁶⁴ Taberî, *a.g.e.* c. VIII, s.577; Ebu'l-Ferec el-İsfehani, *Eğani*, c. VII. s.6-7.

²⁶⁵ Kadı Abdülcebbar, *Tabakat*, s.259-260.

²⁶⁶ İbnü'n-Nedim, *a.g.e.* s.213.

²⁶⁷ İbnü'n-Nedim, *a.g.e.*, s. 213; ez-Zehabî, *a.g.e.*, c. X, s. 550, (Burada İskâfi'nin tam adını verirken önce Semerkandî sonra İskâfi diye veriyor.); İbn Hacer el-Askalanî, Ebu'l-Fadl Ahmed b. Ali, (v. 852/1448), *Lisânü'l-Mîzân*, Beyrut, 1987, c. V, s. 250.

ilme yönelmesine engel olmaktaydılar. Bunun üzerine Câfer b. Harb, onu yanına aldı ve şöret sahibi oluncaya kadar, çalışmasının karşılığı olarak, ailesine her ay yirmi dirhem gönderdi.²⁶⁸

Kelâm ilmini, hocası Câfer b. Harb'den alan İskâfi,²⁶⁹ pek çok sahada geniş bilgisi, zekası ve üstün ahlaki özelliklere sahip olması sayesinde, Abbasi halifesi el-Mu'tasım'ın yanında temayüz etti. Mu'tasım, ona büyük hayranlık duyar, öne geçirir ve bol ikramda bulunurdu. İskâfi, Mu'tasım'ın meclisinde konuştuğunda, orada bulunanların hepsi, susup onu dinler ve o, konuşmasını bitirinceye kadar sözünü kesmezlerdi.²⁷⁰

İskâfi'nin içinde bulunduğu ilmi ortam hakkında fikir yürütebilmek için, konuşup görüştüğü kimselerin bilinmesi gerekir. Yukarıda zikrettiklerimiz haricinde, tespit edebildiğimiz şahısları ve İskâfi ile ilişkilerini şu şekilde sıralayabiliriz:

Mu'tezile'nin Murdâriye kolunun lideri olan İsa b. Subeyh'in talebesi olmuştur.²⁷¹

Hişam b. el-Hakem'in ashabından Sekkâk ile münazara meclislerinde bulunmuştur.²⁷²

Mücebbire'den Hüseyin b. Ali el-Kerâbîsî ile çeşitli konularda pek çok münazaraları olmuştur.²⁷³ Muhtemelen onlar imâmet konusunda tartışmışlardır. Çünkü, Hüseyin el-

²⁶⁸ İbnü'n-Nedim, *a.g.e.*, s. 213; ez-Zehebî, *a.g.e.*, c. X, s. 551, EI2, s. 126.

²⁶⁹ İbn Hazm, *a.g.e.*, c. III, s. 178; İsfârânî, *a.g.e.s.* 72; İbn Hacer, *a.g.e.*, c.V, s. 250.

²⁷⁰ İbnü'n-Nedim, *a.g.*, s. 213; ez-Zehebî, *a.g.e.*, c. X, s. 551, EI , s. 126; İbnü'l-Murtaza, *Tabakâtü'l-Mu'tezile*, s. 123.

²⁷¹ Şehristânî, *a.g.e.*, c. I, s. 36.

²⁷² el-Hayyât, *a.g.e.* s. 212 (Hayyât, İskâfi'nin her defasında Sekkâk'ı susturduğunu söylüyor.)

²⁷³ es-Sem'anî, Sa'd b. Abdülkerim b. Muhammed b. Mansur et-Temimî (v.562/1066), *el-Ensâb*, thk. Abdurrahman Yahya el-Muallimî el-Yemenî, Beyrut, 1980, c.I, s. 245; İbn Hacer, *Lisanü'l-Mizan*, c.V, s. 250.

Kerâbisî'nin, Hz. Ali'yi kötilediği, ona iftirada bulunduğu *Kitâbu'l-İmâme* adını verdiği bir eseri vardır.²⁷⁴

Mutezîlî İbn Ebî Duad'ın meclisinde, kelamcı Ebu Affan Abdurrahman b. Müslim el-Farukî ile mütevellid filler ve diğer konularda tartışmışlardır.²⁷⁵

İşkâfî "Allah'ın zulüm ve yalan üzerindeki kudreti" konusunun tartışıldığı bir toplantıya katılmıştır. Bu toplantıya İşkâfî haricinde İbrahim en-Nazzâm, Aliyyü'l-Esvâri, Ebu'l-Huzeyl el-Allâf, İsa b. Subeyh el-Murdar, Bîşr b. el-Mu'temir, Câfer b. Harb gibi Mu'tezile'nin ileri gelenleri katılmışlardır.²⁷⁶

İşkâfî, Semerkant'lı olmasına rağmen, Halife Mu'tasım'ın meclisinde bulunması, Câfer b. Harb'in talebesi olması,²⁷⁷ Ahmed b. Ebî Duad'ın meclisinde bulunması ve döneminin ilmi tartışmaların en önemli merkezinin Bağdat olması sebebiyle, hayatının büyük bir kısmını burada geçirmiş olması kuvvetle muhtemeldir. 240/854 yılında vefat etmiştir.²⁷⁸

3. İşkâfî'nin Eserleri

İşkâfî'nin bir bütün halinde bize kadar ulaşmış bir eserine rastlayamadık. Onun kelâm ilmi konusunda bir rivayette yetmiş,²⁷⁹ diğer bir rivayette de doksan kadar kitap tasnif

²⁷⁴ İbnü Nedim, *a.g.e.*, s.231.

²⁷⁵ İbn Nedim, *a.g.e.*, s.220; el-Kerabisî'nin imâmet konusunda "Kitabu'l-İmâme" adlı bir kitap yazmıştır. İbn Nedim, el-Kerabisî'nin bu eserinde Hz. Ali hakkında iftiraya varan sözler ettiğinden bahseder. Bkz. İbn Nedim, *a.g.e.*, s.231.

²⁷⁶ Bağdâdî, *a.g.e.*, s.145-146

²⁷⁷ Câfer b. Harb'in babasına nisbetle Bağdat'ın batı tarafı "Babu Şari'i Harb" diye isimlendirilmiştir. Mes'udî, *a.g.e.* c. IV, s. 103. Buradan Câfer b. Harb'in Bağdat'ta yaşadığı fikri kuvvet kazanmaktadır.

²⁷⁸ Hayyât, *a.g.e.*, s.81; Mes'udî, *a.g.e.*, c.III, s.254; İbnü'n-Nedim, *a.g.e.*, s.213; Sem'anî, *a.g.e.c.* I, s. 245; Zehebî, *a.g.e.*, c.X, s.551; İbnü'l-Murtaza, *a.g.e.*, s.78.

²⁷⁹ İbnü'l-Murtaza, *a.g.e.*, s.78; İbn Ebi'l-Hadid, *a.g.e.*, c. 17, s. 133.

ettiği nakledilmektedir.²⁸⁰ İbnü'n-Nedim bunlardan yirmi iki tanesinin ismini Fihrist'inde zikreder:²⁸¹

1. *Kitabü'l-Bedel*

2. *Kitâbu'ale'n-Nazzâm fi enne Tab'ayni'l-Muhtelifeyn Yuf'alu bihima Fi'len*

Vahiden: Bu kitabında İskâfi, çoğu fikirlerinden dolayı Nazzâm'ı küfürle suçlar.²⁸²

3. *Kitâbu İsbati Halka'l-Kur'an*

4. *Kitâbu'r-Redd ale'l-Müşebihe*

5. *Kitâbu'l-Mahluk âle'l-Mücbîre*

6. *Kitâbu Beyani'l-Müşkil alâ Burğus*

7. *Kitâbu't-Temvihi Nakzı Kitabi Hafz*

8. *Kitâbu'n-Nakzi li Kitabi'l-Hüseyin en-Neccar*

9. *Kitâbu'r-Redd alâ men Enkere Halka'l Kur'an*

10. *Kitâbu's-Şerh li ekâvili'l-Mücbire*

11. *Kitâbu İbtali Kavli men Kâle bi Ta'zibi'l- Etfâl*

12. *Kitâbu'l-Cümeli Kavli Ehli'l-Hak*

13. *Kitâbu'n-Na'im*

14. *Kitâbu'ma ihtelefe fihi el-Mütekellimun*

15. *Kitab alâ Hüseyin fi'l-İstitâa*

16. *Kitâbu Fedâili Ali*

17. *Kitâbu'l-Eşribe*

²⁸⁰ Kâdi Abdulcebbar, *Tabakatu'l-Mu'tezile*, s. 276.

²⁸¹ İbn Nedim, *a.g.e.*, s. 213.

²⁸² Bağdâdî, *a.g.e.*, s. 97; İsfereyînî, *a.g.e.*, s. 73.

18. *Kitâbu'l-'Atab*

19. *Kitab alâ Hişam*

20. *Kitâbu Nakzi Kitabi İbn Şebîb fi'l-Va'id*

21. *Kitâbu'l-Latif*: İskâfi bu eserinde, İbn Füre.k'in, *Mücerred Makâlât el-Eş'ârî*'sindeki ifadelerle göre "Tevvir ve Ta'dil"²⁸³ ve buna bağlı olarak "Ta'filu'l-Ef'al",²⁸⁴ "İnsan ve onun tanımı"ndan bahsetmektedir.²⁸⁵

22. *Kitabü'l-Makamât fi Tafdili Ali*; Kadı Abdülcebbar, Muğni'sinde bu kitaptan bazı kısımları iktibas etmiştir. Bu kısımlarda, Hz. Osman'ın ölümünden sonra, Hz. Ali'ye olan biat'ın keyfiyetini²⁸⁶, Hz. Aişe, Zübeyr, Talha ve diğer sahabenin, Hz. Ali'ye karşı tutumlarını ve kendisinin onlar hakkındaki fikirlerini zikreder. Ayrıca burada, Hz. Ali'ye olan biatın herkesin icma ile olduğunu isbata girişir.²⁸⁷

İskâfi'nin bunların dışında tespit edebildiğimiz eserleri ise şunlardır:

23. *Kitâbu'l-Muzahat*²⁸⁸

24. *el Kadi beyne'l-Muhtelif*; İskâfi'nin bu eseri, hükümlerde esas alınan delillerden sünnet hakkındadır.²⁸⁹

²⁸³ İbn Füre.k, Ebu Bekr, *Mücerred Makalâti's-Şeyh Ebi'l-Hasan Ali b. İsmail el-Eş'ârî*, thk. Daniel Gımarat, Beyrut, 1987, s.139.

²⁸⁴ İbn Füre.k, *a.g.e.*, s. 141.

²⁸⁵ İbn Füre.k, *a.g.e.*, s. 147, 215; İskâfi'ye göre, insan kâdir, memur, bütündür (el-Cümle)

²⁸⁶ Kadı Abdülcebbar, *el-Muğni fi ebvabi't-Tevhid*, c. XX/II, s. 65-69. Muhtemelen onun bu eseri, Ebu Bekr el-Asamm ve Hişam el-Fuvâfi gibi Hz.Ali'nin imâmetinde icma olmadığını iddia ederek onun imâmetini reddedenlere karşı yazılmıştır.

²⁸⁷ Kadı Abdülcebbar, *a.g.e.*, c. XX/II, s. 65-69, 80-82.

²⁸⁸ İbn Asakir ed-Dımaşkı, *Tebyinu Kezibi'l-Müfteri*, Beyrut, 1991, s.132, 135.

²⁸⁹, Kadı Abdülcebbar, *Tabakatü'l-Mu'tezile*, s.195.

25. *Münakadât*: İskâfi'nin günümüze kadar ulaştığı tespit edilebilen bu eseri Câhız'ın *Kitâbu'l-Osmaniye*'sine yazdığı "Münakadât"ıdır.²⁹⁰ Onun bu eseri toplam yirmidokuz maddeden oluşmakta olup, İbn Ebî'l-Hadîd'in Şerhu Nehci'l-Belağa'sında dağınık bir şekilde bulunmaktadır. Onun bu eseri, Abdusselam Muhammed Harun tarafından toparlanıp, yine aynı şahıs tarafından tahkik edilen Câhız'ın *Kitâbu'l-Osmaniye*'sinin arkasına konulmuştur.²⁹¹ Bu eser, Hz. Ali'nin Sahabe'nin en üstünü olduğu tezinden hareket ederek Câhız'ın *Kitâbu'l-Osmaniye*'de, Hz. Ebu Bekr'in efdâl oluşuyla ilgili ileri sürdüğü delilleri ve Hz. Ali'nin efdal olmadığıyla ilgili delillerini eleştirir. Ancak mevcut *Münakadât*, *Kitâbu'l-Osmaniyye*'nin tamamına bir reddiye olmayıp ilk yüzsekiz sahifesine yöneliktir.

Ayrıca "el-Mi'yâr ve'l-Müvâzene" isimli Hz. Ali'nin Hz. Peygamber'den sonra Sahabe'nin efdali olduğundan bahseden eser de, İskâfi'ye nisbet edilmektedir. Ancak bu görüş, eserin ifadelerinin çok bozuk olması ve dağınıklığı yönünden ihtiyatla karşılanmalıdır. Zaten İbnü'n-Nedim de bu kitabı, İskâfi'nin oğluna nisbet etmiştir.²⁹²

İskâfi'ye reddiye yazanlardan tespit edebildiğimiz şahıslar ve eserleri şunlardır:

a) Ebu Affan Abdurrahman b. Müslim el-Faruki

Abdurrahman b. Müslim ile İskâfi, Ahmed b. Ebî Duad'ın meclisinde çeşitli meseleleri tartışmışlardır. Önde gelen kalamcılardan birisidir.²⁹³ İskâfi'ye karşı yazdığı eserler şunlardır:²⁹⁴

²⁹⁰ Ebu Câfer el-İskâfi *Kitâbu'l-Osmaniyye*'yi eleştirdiğinde bu haber Câhız'a ulaştı. O bir gün Bağdat'ta kitabcılar çarşısına girdiğinde "kitablarımızı nakzetmek için muaraza ettiği bize ulaşan siyah çocuk kim" dedi. İskâfi orada oturmasına rağmen Câhız görmesin diye gizlendi. bkz. Kâdi Abdulcebbar, *Tabakatu'l-Mu'tezile*, s.276.

²⁹¹ Bkz. s. 281-343.

²⁹² İbnü'n-Nedim, *a.g.e.*, s.213.

²⁹³ İbn Nedim, *a.g.e.*, s. 220.

1. *Kitâbu 'l-Mesâyil elleti Ceret beynehû ve beyne 'l-İskâfi Meclis-i İbn Ebî Duad*

2. *Kitâbu 't-Tevellüd alâ 'l-İskâfi*

b) el-Fadl b. Şâzân (v.260/874)

el-Fadl²⁹⁵, İskâfi'ye cisim konusundaki anlayışından dolayı reddiye yazmıştır. Onun kitabının ismi: *Kitâbu 'n-Nakdi alâ 'l-İskâfi Fi 'l-Cism*²⁹⁶, dir.

c. Ebu'l Hasan Ali b. İsmail el-Eş'ârî (v. 324/936)

el-Eş'ârî'nin, İskâfi'ye karşı yazmış olduğu eserler şunlardır:

1. *Kitâbu Nakdi 'l-Latîf ala 'l-İskâfi* :²⁹⁷ Ebu'l Hasan el-Eş'ârî'nin eserinde, İskâfi'nin "Tevcîr ve Ta'dîl", "Ta'fîlü'l-Ef'âl ve "İnsan ve Onun Tanımı" konularındaki fikirlerini çürüttüğünü, İbnu Furek'in *Mücerred Makâlâti 'l-Eş'ârî*'sindeki ifadelerden anlıyoruz.²⁹⁸

2. *Kitâbu 'n-Nakdi 'l-Muzâhât alâ 'l-İskâfi Fi 't-Tesmiyeti bi 'l-Kader*.²⁹⁹

B. İSKÂFÎ'NİN FİKİRLERİ

1. Genel Görüşleri

İskâfi, hocası Câfer b. Harb'in fikirlerini genel olarak paylaşır, bazı fer'i konular da ondan ayrılır. İskâfi'nin fikirlerinden bazıları şunlardır:

²⁹⁴ İbn Nedîm, *a.g.e.*, s. 220, İskâfi'nin mütevellid fiiller hakkındaki fikirleri için bkz. "İskâfi'nin Fikirleri" kısmı.

²⁹⁵ El-Fadl fakih ve kelâmcı olup, Tûsî, O'nun el-Hâdî ve 'l-Askerî'nin ashabından olduğunu söylemektedir. Tûsî, *a.g.e.*, s. 150.

²⁹⁶ Tûsî, *a.g.e.*, s. 150.

²⁹⁷ İbn Furek, *a.g.e.*, s. 147, 216; İbn Asâkîr, *a.g.e.s.* 132.

²⁹⁸ İbn Furek, *a.g.e.*, ss. 139-147, 2215-217.

²⁹⁹ İbn Asâkîr, *a.g.e.*, s. 135.

a. Allah Anlayışı

1- İskâfi'ye göre,Hâlık (yaratan) alet kullanmayan ve organları olmayan bir yaratıcıdır.³⁰⁰

2- O, her yerdedir. Yani Allah her yerde hâkimdir ve tedbiri her yerde geçerlidir.³⁰¹

3- Allah'ın "vech"inden murat kendisidir.³⁰²

4- Sıfatları konusundaki görüşü şudur: Kadîm,sadece Allah'dır. Eğer Allah için sıfatlar kabul edersek,bu sıfatlar da kadîm olur. Kadîmlerin çokluğu (*teaddüdü Kudema*) ise, birden fazla ilahlar manasına gelir ki, bu imkansızdır.³⁰³

5- Allah ilmiyle âlimdir, O'nun ilmi kendisidir (*zâtıdır*). Kudreti ile kâdirdir, O'nun kudreti kendisidir.³⁰⁴ O, burada Allah'ın sıfatlarını zâtı kabul ediyor ve ondan ayrı olarak sıfat kabul etmiyor.

6- Allah, ezelde işiten ve görendir. Bunun manası; "O, işitilen şeyleri (*mesmuat*) ve görülen şeyleri (*mubsarat*) bilir. Bu, "onlar Allah'a gizli kalmaz." demektir.³⁰⁵

8- Allah hayy (diri)'dir demek ; O, kâdirdir demektir.³⁰⁶

³⁰⁰ Eş'ârî, *a.g.e.*, c. II, s. 218.

³⁰¹ Eş'ârî, *a.g.e.*, c. I, s. 236.

³⁰² Eş'ârî, *a.g.e.*, c. I, s. 166.

³⁰³ Nesefî, Ebu'l-Mu'in Meymun b. Muhammed (508/1115), *Tabıratü'l-Edille fi Usulî'd-Din*, thk. Hüseyin Atay, Ank., 1993, c. I, s. 301-302.

³⁰⁴ eş-Şehrestani, *a.g.e.*, c. I, s. 33-35.

³⁰⁵ Eş'ârî, *a.g.e.*, c. I, s. 249-255, c. II, s. 193.

³⁰⁶ Eş'ârî, *a.g.e.*, c. I, s. 256.

9- Allah'ın kerim olması iki manaya yorulabilir. Biri, fiili bir sıfattır, zenginliğe delalet eder. Diğeri de zâti bir sıfattır, O'nun eşyaya göre *Refiu'l-A'la'da* olduğuna delalet eder.³⁰⁷

10- Allah, *mükellim* (kullarına doğrudan hitab eden) dir, *mütekellim* (karşılıklı konuşan) değildir. Mütekellim, kelamın kendinde doğduğunu hatıra getirir, *tekelleme* sigası da *hulul* telkin eder. *Mükellim* sigası ise, böyle bir şeye işaret etmez. Tıpkı hareket edenin (*müteharrik*), kendisinde hareketin doğmasını gerekli kılışı gibi konuşanda (*mütekellim*), konuşmanın kendisinde doğmasını gerekli kılar. Allah açısından konuşma fiili, bizâtihi fiilin kendisidir; insan açısından ise durum böyle değildir.³⁰⁸

11- Allah'a abes, kötülük ve zulüm fiileri atfedilemez.³⁰⁹ Hayyât, İskâfi'nin, Allah'ın zulme kâdir olduğu fakat akıl ve nimetler verdiği cisimlerin, O'nun zulmetmeyeceğinin delili olduğu, çünkü zulüm ve nimetlerin bir arada bulunamayacağı; eğer zulüm olsaydı cisimlerin akıl ve nimetlerden uzak olması gerekeceği düşüncesine sahip olduğunu, bize nakleder.³¹⁰ Bu düşüncesinden dolayı İskâfi'nin, Allah'ın, deli ve çocuklara zulmetmeye kâdir, akıllılara ise zulmetmeye kâdir olmadığı görüşünde olduğu ileri sürülmüştür.³¹¹ İskâfi'nin bu konudaki düşüncesi hakkında, Hayyât'ın zikrettiğine yakın ifadeleri, onun hakkında Eş'ârî de, nakleder.³¹² Hayyât, Allah'ın, deli ve çocuklara zulmetmeye kâdir, akıllılara ise zulmetmeye kâdir olmadığı fikrinin, İskâfi'yi kötölemek için ona atılan bir iftira olduğunu belirtmesine

³⁰⁷ Eş'ârî, *a.g.e.*, c. I, s. 258.

³⁰⁸ Eş'ârî, *a.g.e.*, c.I, s.263; Bağdâdî, *a.g.e.*, s.124; el-İsferâyînî, s.79; eş-Şehristani, *a.g.e.*, c. I, s. 99.

³⁰⁹ Eş'ârî, *a.g.e.*, c.I, s.249; İbn Hazm, *a.g.e.*, c. I, s. 69, c. III, s. 86, 178.

³¹⁰ Hayyât, *a.g.e.*, s. 68-69; Eş'ârî, *a.g.e.*, c. I, s. 276-277; Kadı Abdülcebbar, *el-Muğni*, c.VI/I, s. 128.

³¹¹ Hayyât, *a.g.e.*, s.69.

³¹² Eş'ârî, *a.g.e.*, c.I, s.276-277

rağmen³¹³ Eş'ârî'den sonra gelen, Mezhepler Tarihi yazarları, İskâfî'nin bu konudaki fikrini "Allah delilere ve çocuklara zulmetmeye kâdir, akıllılara zulmetmeye ise kâdir değildir" şeklinde nakletmişlerdir.³¹⁴

12- Mu'tezile'nin ve kendisinin savunduğu, "Allah'a hiçbir şekilde kötülük isnad edilemeyeceği" tarzındaki düşünceyle fasıkların cehennemde cezalandırılmaları ve dünyada lanet edilmeleri anlayışı arasında bir çelişki olduğu iddiasını ileri sürenlere karşı çıkan İskâfî, Allah'ın, kullarını dünyada iken küfürden uzak tutmak ve inanmayanları uyarmak için bazı kafirleri ahirette cezalandırdığını, bundan dolayı cehennem azabının iyi, faydalı ve şefkatli bir uygulama olduğunu iddia etmiştir.³¹⁵ Fakat o, bu görüşü ile birilerinin uyarılması için diğerlerinin cezalandırılması gibi bir başka çelişkiye düşmüş görünmektedir.

b. Kelamullah

1- Allah'ın kelamı, mahluk ve ârazdır. O, aynı anda okunur, dinlenir ve yazılı olarak pek çok yerde bulunabilir. Okuyan ondan ancak yaptığı fiili (okuduğunu) işitir.³¹⁶ Kur'an'ın kıraatı için "lâfaza" fiili kullanılmaz.³¹⁷

2- Herhangi birinin Kur'an'dan okuduğu, bizzat Allah'ın kelamı ve fiilinin aynıdır.³¹⁸

³¹³ Hayyât, *a.g.e.*, s.69.

³¹⁴ Bağdâdî, *a.g.e.*, s. 124, 146; el-İsferayînî, *a.g.e.*, s.79; eş-Şehristânî, *a.g.e.*, c. I, s. 80; Sem'ani, *a.g.e.*, c.I, s. 246; el-İcî, Adududdin Abdurrahman b. Ahmed, (V.756/1355) *el-Mevâkıf fi İlmi Kelâm*, Beyrut, t.y.. s. 416; el-Cürcanî, es-Seyyid Şerif Ali b. Muhammed, (V.816/1413), *Şerhu'l-Mevâkıf*, Kum, 1907, c. VIII, s. 381. Buradan da herhangi bir mezhebin veya şahsın fikirlerini değerlendirirken bir kez daha, fikirleri nakle edenlerin mezhebi temayüllerini dikkate almanın ve bu fikirleri, varsa, o mezhebin kendi mensuplarından veya o şahsın kendi eserlerinden öğrenmenin gerekliliği ortaya çıkmaktadır.

³¹⁵ Eş'ârî, *a.g.e.*, c.I, s.315.

³¹⁶ Eş'ârî, *a.g.e.*, c. I, s. 269, 295; Kadı Abdülcebbar, Ebu'l-Hasan el-Esedabâdî, (415/1023), *Muğni fi Ebvabi't-Tevhid ve'l-Adl*, thk. Muhammed Mustafa Hilmi, Ebu'l-Vefa el-Garimi, y.y., t.y., c. 7 s. 191.

³¹⁷ Eş'ârî, *a.g.e.*, c.I, s. 295, c.II, s.271.

3- Kur'an, Levh-i Mahfuz'da varolduğu gibi, yazıldığı her bir mushafta da vardır. Bununla beraber O, bir tek şeydir. Şayet katipler, onu, yeryüzünde ve gökyüzünde çeşitli yerlerde sayısız mushaflara yazmış olsa, tümüyle yazıldığı her bir mushafta noksansız bulunur ve bozulan her mushaftan da yok olur. Bununla birlikte O, mushafların çoğalmasıyla artmaz, onların azalmasıyla azalmaz ve onların bozulmasıyla da bozulmaz.³¹⁹

4- Kur'an'ın muhkem ayetleri, bir anlama sahip olan ayetlerdir; müteşâbih ayetleri ise iki veya daha fazla anlama sahip olabilirler.³²⁰

c. Cennet, Cehennem ve Onların İçindekiler

Cennet, Cehennem ve bunların içindekiler bâkidir, sona erip yokolmazlar. Bu konuda İskâfî, "Bir şey sonu itibariyle ebedî ise başlangıcı itibariyle de ezeli olması mümkün olur. Bu durumda da cismin hudûsunu ve dolayısıyla muhdîsini tespit etmemiz mümkün olmaz. Çünkü muhdîs, ancak fiilleriyle bilinir." iddiasına iki kısımdan oluşan bir cevap verir:

Birincisi, eşyanın başlangıcı sonundan değil, evvelinden tespit edilir. Herbir şeyin kendinden başladığı başlangıç noktası olmazsa, başka şeylerin ondan suduru imkansız olur. Başlangıç noktasının "el-Evvel" bulunduğunu söylemek, her şeyin kendinden başladığı birşeyin varlığını kabul etmeyi gerekli kılar. Bu, eşyayı başlatan kendisi için değişme söz konusu olmayan bir varlıksa; onun eşyanın varlığını sonsuza kadar, kesintiye uğratmaksızın sürdürmesi de mümkündür.

İkincisi, evveli olmayan bir hareketten önce başka bir hareketi gerekli kılmak, fâilin fiiline önceliği olmadığını ve fiilinden evvel mevcut olmadığını gerekli kılar ki, bu da im-

³¹⁸ Neseî, *a.g.e.*, c. I, s. 375.

³¹⁹ Neseî, *a.g.e.*, c. I, s. 340, 378; İskâfî'den bu görüşü Ebu Ali el-Cubbaî almıştır.

³²⁰ Bağdâdî, *Kitabu Usuli'd-Din*, Beyrut, 1981, s. 222; Eş'ârî, *a.g.e.*, c. I, s. 294.

kansızdır. Sonu olmayan bir fiilden sonra başka bir fiili gerekli kılmak, fiiline tekaddüm etmeyen ve ondan önce olmayan fâili gerekli kılmak gibi değildir.³²¹

d. Cisimler

1- Cisim, birbiriyle uyum içinde en az iki veya daha fazla parçadan oluşur. O parçaların herbiri cisim değildir; fakat cisim parçalarının hepsidir. Herbir parça, terkip dışındaki renk, koku, tat, vb. bütün ârazları taşır.³²²

2- İskâfi cisim ile kelâm arasındaki farkı da şöyle açıklamaktadır; Kelâmın aynı anda iki ve daha fazla mekanda bulunması mümkündür. Cisimlerin ise iki veya daha fazla mekanda bulunması mümkün değildir. İskâfi bu fikrini şu şekilde isbata girişiyor:

Kelâm herhangi bir yerde -bizzat- zatı ile bulunamaz. Onun bir yerde bulunabilmesi için ya okuma, ya yazma, ya da hıfz gibi illetlerden birine ihtiyaç vardır. Bu illetlerden biri bulunduğu zaman kelâm ortaya çıkar. Aynı şekilde cisim de bir mekanda bulunduğu zaman o da zatıyla bulunamaz. Ancak varoluş (*el-Kevn*) illetiyle bulunur. Cismin “el-kevn” illeti nerede ortaya çıkarsa cisim de orada var olur. Ancak bir cismin, bir anda iki mekanda bulunması mümkün değildir. Çünkü onun varlığının illeti sadece bir tanedir; o da “el-kevn”dir. “El-Kevn”in iki mekanda bulunması ise birbirine zıt durumlardır. Dolayısıyla cismin aynı anda iki mekanda varolması, “el-kevn”in aynı anda iki mekanda olmasının mümkün olmaması sebebiyle imkansızdır. Kelâmın birden fazla mekanda aynı anda bulunması ise, illetlerinin birbirine zıt olmaması ve bir araya gelip toplanmalarına bir engel olmamasından dolayı mümkündür. Çünkü bir anda toplu olarak kıraatların (okumaların), hıfzların ve yazmaların

³²¹ Hayyât, *a.g.e.*, s. 47-49.

³²² Eş’ârî, *a.g.e.t.*, c. II, s. 5.

varolması mümkündür.³²³

e. Arazilar

1- Hareket-sükun, oturma-kalkma, toplanma-ayrılık, uzunluk-genişlik, renkler, tatlar, kokular, sesler, sözler, sükut, taât-mâsiyet, küfür-iman ve insanın diğer tüm fiilleri ile sıcaklık-soğukluk, nemlilik-kuruluk, sertlik-yumuşaklık ârazdırlar, cisim değildirlir.³²⁴

2- Arazilardan bâki olanın tekrarı mümkün, bâki olmayanın tekrarı ise mümkün değildir.

f. Fiiller

1- Meydana gelmesi herhangi bir kasıt ve irade olmaksızın, hatadan kaynaklanan her fiil *mütevelled fiildir*. Meydana gelmesi kasta bağlı olan, her bir parçası yenilenmeye, kararlılığa, kendisine yönelinmesine ve kendisine yönelik iradeye bağlı olan her fiil tevellüd tanımının dışında olup *mübâşir fiil* tanımına dahildir.³²⁵

2- Yarattılan hareket ile, doğrudan doğruya insanın hür iradesi sonucu meydana gelen hareket arasında açık farklılık vardır. Bu görüşü ile İskâfi, insanın irade hürriyetini ortaya koymaya çalışır.³²⁶

3- İsteta'a , bâkidir, hem fiilden önce gelir hem de onunla birlikte.³²⁷

4- İskâfi, "Cihâtu'l-Fiil" konusunda, fiillerin durumlara göre değişen manalarının olmadığını savunur.³²⁸ Meselâ, taatten olan; "el-Hüsn" zatı itibariyle hüsn (güzel), "el-kubh"

³²³ Neseî, *a.g.e.*, c. I, s. 379.

³²⁴ Eş'ârî, *a.g.e.*, c. II, s. 37.

³²⁵ Eş'ârî, *a.g.e.*, c. II, s. 93.

³²⁶ Hayyât, *a.g.e.*, s. 19; E.I., s. 126.

³²⁷ el-Eş'ârî, *a.g.e.*, c. I, s. 303.

³²⁸ Neseî, *Tabsratu'l-Edille*, thk. Claude Salame, Dimeşk, 1993, c.II, s.670, İskâfi bu fikri hocası Câfer b.

da zatı itibarıyla kabih (çirkin) dir. Her ikisinin de illeti yoktur.³²⁹

g. İrade

İradenin murad ettiği şey, hemen iradenin peşi sıra gelirse irade muradını mücbib olur. İskâfi, bazen muradını gerektirici olmayan iradenin bulunabileceğini iddia etmiştir.³³⁰

h. İskâfi, “Bir şey bir anda varlığının zıddı ile bir durumda bulunabilir mi?” sorusuna şöyle cevap veriyor:

“Eğer kafirler, küfürlerine karşılık inkar hallerinde iman ederlerse vakıa, onlar için hayır olur denilir. Ancak biz, onların küfür hallerinde iman etmeleri caiz olur, demiyoruz...”³³¹

2. İmâmet Meselesine Bakışı

a. Sahabeye Bakışı

İskâfi'nin sahabe hakkındaki fikrini bizzat kendi ifadelerinden takip edelim:

“Biz, sahabenin fazileti ve büyüklüğünü (makamlarını) inkar etmiyoruz, yine biz, hevânın kendilerini, bilinen durumları bilerek inkar'a götürdüğü İmâmiyye gibi de değiliz. Fakat biz, sahabeden birinin Ali b. Ebî Tâlib'e üstünlüğünü kabul etmiyoruz. Bunun dışındakileri ise kabul ediyoruz. Yine biz, Câhız'ın Osmaniyye'deki tassubunu ve Hz. Ali'nin faziletlerini ve yaptığı iftihara layık işlerini red ve iptale yönelmesini inkar ediyoruz. Hamza'ya gelince; o, yanımızda büyük fazilet sahibi ve makamı yüce olan biri ve Hz. Peygamber döneminde şehit edilenlerin seyyididir.

Ömer'in faziletine gelince, bu inkar edilemez. Saad ve Zübeyr'de aynı şekildedir. Ancak zikrettiğimiz bütün konularda Ali'nin onlara veya onların dışındakilere

---

Harb'den almıştır. Onlar bu konuda kitaplar telif etmişlerdir.

³²⁹ Eş'ârî, *a.g.e.*, c. II, s. 45

³³⁰ Eş'ârî, *a.g.e.*, c. II, s. 100, 103.

³³¹ el-Eş'ârî, c. I, s. 311.

mefdûl olmasını gerektiren birşey yoktur...”

İşkâfi, Hz.Ebu Bekr hakkında da şöyle diyor;

“ Biz Ebu Bekr’in ihlası ve imanının sahih ve selim olduğuna ve bütün faziletlerine inanıyoruz. Ancak biz onun hakkında, Câhız gibi aslı olmayan deliller getiriyoruz. Yine bizim, suçlandığımız Şia’nın iftiraları ve kötölemeleriyle de bir alakamız yoktur.”³³²

Burada İşkâfi’nin, Hz. Ali’nin efdâliyyeti şartıyla sahabenin tüm faziletlerini kabul ettiğini görmekteyiz. Yine o, Hz. Ebu Bekr hakkındaki iftiralar ve haksız kötölemeler ile bir ilişkisinin olmadığını ve onları tasvip etmediğinin altını çiziyor.

O, hocası Câfer b. Harb gibi Hz. Osman’ı dost edinir, katillerinden de uzaklaşır. Hz. Aişe, Zübeyr, Talha’nın, Hz. Ali’ye karşı huruclarının hatalı olduğunu ve bundan dolayı tevbe ettiklerini söyler ve bu yüzden onları da hayırla yâd eder.³³³

İşkâfi, hocası Câfer b. Harb ve Câfer b. Mübeşşir ile birlikte, Hz. Peygamber’in “On kişi cennettedir” ve “Dünyadaki hanımlarım, ahirette de hanımlarımdır” hadislerini delil göstererek; Hz. Ebu Bekr, Hz.Ömer, Hz. Osman, Hz.Ali, Talha, Zübeyr, Aişe, Sa’d, Said, Abdurrahman b. Avf, Ebu Ubeyde ve Hz. Peygamber’in eşleri de dahil, hepsinin cennetlik olduğuna inanır ve bütün sahabeyi dost edinir.. Ancak Ebu Musa el-Eş’âri, Muğire b. Şube, Velid b. Ukbe ve Muâviye’nin yanısıra Hz. Ali’ye düşmanlıkta birleşen kişilerden uzaklaşmışlardır.³³⁴

İşkâfi, Allah tarafından “Muhammed Allah’ın Peygamberi’dir. Onunla beraber bulunanlar, kafirlere karşı pek şiddetli, kendi aralarında ise pek merhametlidirler. Onları rükû

³³² İşkâfi, *Münâkadât*, s. 318,342 (İşkâfi’nin *Münâkadât*’ı Câhız’ın *Kitabu’l-Osmaniyye*’sinin arkasına ilave edildiğinden verilen sayfa numaraları bu eserin sayfa numaralarıdır.)

³³³ Hayyât, *a.g.e.*, s. 153.

³³⁴ Malafî, *a.g.e.*, s. 35.

ediciler, secde ediciler olarak görürsün...”³³⁵ ayetiyle vasfedilen sahabenin kötü vasıflardan insanların en uzak olanları olduğunu beyan eder.³³⁶

b. Efdal - Mefdûl Meselesi

Hilafette “ efdal” tartışması, Hz. Ebu Bekr’in imâmeti için biat günlerinde başlamış, Hz. Ömer’in bıraktığı altı kişilik şûrâ içerisinde, Hz. Osman ile Hz. Ali’den hangisine biat edileceği konusunda daha geniş boyutlu tartışılmış, bu tartışmalar Emeviler döneminde devam etmiş, Abbasilerin kuruluşundan kısa bir süre sonrasında Hicrî 250’li yıllara kadar ise gündemde zirvede olmuş, Halife ve vezirler huzurunda tartışılmıştır. Bu dönemde yaşayan, Halife Mu’tasım’ın yanında önemli bir konuma yükselen ve efdal-mefdûl tartışmalarının merkezinde olan İskâfî’nin, bu konudaki fikirlerinin tespitinin, o dönemdeki imâmet tartışmalarını değerlendirmemizde ayrı bir yeri olacağı açıktır.

İskâfî, Mu’tezile’nin Bağdat koluna mensup olup,³³⁷ kendi adıyla anılan İskâfiyye okulunun lideridir.³³⁸ Kâdı’l- Kudât, onu Mu’tezile’nin yedinci tabakasında saymıştır. O bu tabakayı şöyle sıralamaktadır: Sümâme b. Eşres en-Nümeyrî, Ebu Osman Amr b. Bahri’l-Câhız, Ebu Musa İsa b. Subeyh (el-Murdar), Ebu Mûyis b. İmran, Muhammed b. Şebîb, Muhammed b. İsmail el-Askerî, Abdulkerim b. Revh el-Gıfârî el-Askerî, Yusuf b. Abdillâh eş-Şahham, Aliyyu’l-Esvârî, Ebu’l-Hüseyn es-Salihî, Salih Kıbbe, Câfer b. Harb, Câfer b. Mübeşşir, Ebu İmran er-Rakkâşî, Ebu Said Ahmed b. Said el-Esedî, Abbad b. Süleyman, *Ebu Câfer el-İskâfî*, Yahya b. Bişr el-Ercâî, Zurkan, Ebu Salih, İsa b. Heysem es-Sufî.³³⁹

³³⁵ Feth, 48/29

³³⁶ Hayyât, a.g.e., s. 157.

³³⁷ Mes’udî, a.g.e., c. III, s. 253-254; Malatî a.g.e., s. 34.

³³⁸ Bağdâdî, *Mezhepler Arasındaki Farklar.*, s. 123-124.

³³⁹ Kadı Abdülcebbar, *Tabâkâtu’l-Mu’tezile*, s. 272-286.

Mu'tezilî olmasına rağmen imâmet konusundaki fikirlerinden dolayı Malatî³⁴⁰ ve Sâhib b. Abbâd³⁴¹ Zeydiyye içersinde saymıştır. Ancak O, bu konuda Zeydiyye'den farklı düşünmektedir; Zeydiyye gibi imâmeti, Hz. Fatıma evladına hasretmemekte ve mefdûlün imâmetinin meşruîyyetine getirdiği delille de Zeydiyye'den ayrılmaktadır.³⁴²

İşkâfî, "efdal"i sevab olarak, daha çok olan diye tarif eder.³⁴³

Hz. Ali'nin Hz. Peygamber'den sonra insanların en üstünü olduğu fikrini Câhız'ın *Kitabü'l-Osmâniye*'sine yazmış olduğu *Münakadât*'ında geniş olarak ele almakta ve bununla ilgili deliller ortaya koymaktadır. Bu düşüncesini isbat için esas olarak iki yol takip eder.

1. Amellerin ve Faziletlerin Dengesi:

Burada Hz. Ali ve Hz. Ebu Bekr'in tek tek amel ve faziletlerini karşılaştırıp Hz. Ali'nin üstünlüğünü ileri sürer. Bunu, ya faziletlerinin niceliği yada niteliği yoluyla yapar. Ayrıca Câhız tarafından, Hz. Ali'nin fazilet açısından düşük bulunan yönlerini cevaplandırır ve Hz. Ebu Bekr'in efdal olduğu iddia edilen yönlerini reddeder.

2. İşkâfî'nin Hz. Ali'nin Hz. Peygamber'den sonra insanların en üstünü olduğunu isbatta takip ettiği ikinci yol ise; Hz. Peygamber'den onun efdaliyyetine dair nakledilen haberlere dayanır. Hz. Ebu Bekr'in efdaliyyetine delil getirilen haberlerle, Hz. Ali hakkındaki haberleri karşılaştırır ve Hz. Ali hakkındakilerin isnatlarının daha güvenilir ve meşhur olduğunu ortaya koymaya çalışır. Ayrıca Câhız'ın bu haberlerle ilgili yorumlarını tenkit eder.

³⁴⁰ Malatî, *a.g.e.*, s. 34.

³⁴¹ Sahib b. Abbad (v.385/995), *a.g.e.*, s. 172.

³⁴² Bkz. çalışmamız, s. 94-95.

³⁴³ İşkâfî, *Münâkadât*, s. 230.

İşkâfi, *Münâkadât*'ında Hz. Ali'nin efdaliyyetine dair ortaya koyduğu delilleri, şu şekilde tespit etmektedir:

1. Hz. Ali'nin Erkeklerden İlk Müslüman Olması:

İşkâfi, reddiyesi'nin girişinde, Hz. Ali'nin efdaliyyetine delil olarak, onun ilk müslüman olmasını zikrediyor ve bunu isbat için pek çok haber ortaya koyuyor. Bunlardan bazıları şunlardır:

...Abdullah b. Mes'ud şöyle dedi; Hz. Peygamber ile ilgili bildiğim ilk şey, ben, amcalarım ve kavmimden insanlarla Mekke'ye vardığımızda bizimle Abbas b. Muttalib ilgilendi. O zemzem in yanında oturuyordu. Biz onun yanında otururken Safa kapısından gür sakallı, beyaz elbiseli, heybetli bir adam girdi. Yanında büluğa ermiş bir çocuk ve zinetini gizlemiş bir kadın vardı. Onlar Hacerü'l-Esved'e yöneldiler, adam Hacerü'l-Esved'i selamladı. Sonra genç, sonra da kadın selamladı. Sonra adam, Kabe'yi yedi defa tavaf etti, çocuk ve kadın da onunla birlikte tavaf ettiler. Ardından adam, Hacerü'l-Esved'e döndü, ellerini kaldırdı ve tekbir getirdi. Bunun üzerine çocuk yanına, kadın arkasına durup onlarda tekbir getirdiler. Derken adam rukuya gitti, onlar da gittiler. Akabinden adam başını kaldırıp doğruldu, biraz durup secdeye gitti. Onunla birlikte kadın ve çocuk da aynısını yaptı. Onlar, adam ne yaparsa onu yapıyorlardı. Mekke'de şu ana kadar hiç görmediğimiz ve yadırgadığımız bir şeyi yaptılar. Bildiğimiz dinden farklı şeyi gördüğümüzde Abbas'a yöneldik ve: "Ey Ebî'l Fadl! Bu din, sizde bildiğimiz bir şey değil." dedik. O da, "Allah'a yemin ederim ki bu dediğiniz doğrudur" dedi. Bunun üzerine biz de, bunların kim olduğunu sorduk. O da, "Şu kardeşimin oğlu Muhammed b. Abdillah, şu da kardeşimin oğlu Ali b. Ebî Tâlib, şu kadın ise, Muhammed'in hanımı Hatice binti Huveylid. Allah'a yemin olsun ki yer yüzünde bu dini benimseyen sadece bu üçü var." dedi.³⁴⁴

Hz. Ali'nin ilk müslüman olduğuyla ilgili bir başka rivayet:

"...Câfer b. Muhammed, atalarından rivayet etti. Hz. Peygamber, Fatma'yı

³⁴⁴ İşkâfi, *Münâkadât*, s. 287-288.

evlendirdiğinde kadınlar onun yanına girdi ve: “Ey Allah Rasulünün kızı, seni falan falan istedi, fakat o seni malı mülkü olmayan fakir biriyle evlendirdi.” dediler. Bu konuşmanın peşi sıra onların yanına Hz. Peygamber girdiğinde, Fatıma'nın yüzündeki ifadeyi gördü ve üzüntüsünün sebebini sordu. O da kadınların ona dediklerini söylediğinde Hz. Peygamber, “Ey Fatıma! Allah bana emretti, bunun üzerine ben, seni müslüman olma yönünden onların önde geleni, ilim sahibi olarak, onların en üstünü ve hilm yönünden de en üstünü ile evlendirdim. Ben, seni ancak ilahi bir emirle evlendirdim. Sen de biliyorsun ki o, benim dünya ve ahirette kardeşimdir.” dedi.”³⁴⁵

Bir başka rivayet,

“... Ebu Râfi rivayet etti ki, Rasullullah, ilk namazı pazartesi sabah namazı vakti kıldı. Hz. Hatice, o günün sonunda kıldı, Hz. Ali de, ilk namazı salı gününün sabah namazı vaktinde kıldı.”³⁴⁶

İşkâfi, kitabında Hz. Ali'nin ilk müslüman olduğuyula ilgili pek çok rivayet zikreder.

Câhız'ın Hz. Peygamber'in, “Bana hür ve köle tabi oldu” hadisinden kasdın, Hz. Ebu Bekr ve Bilal olduğuna dair yorumunu şöyle reddeder:

“Hz. Peygamber, bu hadise, Bilal ve Ebu Bekr'i katmadı. Hz. Ebu Bekr, Bilal'i İslam'ın Mekke'de zuhurundan sonra satın aldı. Bilal, müslümanlığını izhar ettiğinde Ümeyye b. Halef ona işkence etti. O dönem, İslamın ve Hz. Peygamberin davetinin gizlilik dönemi değildi. Dolayısıyla, yukarıdaki hadiste geçen hürden kastın Ali b. Ebî Tâlib, köleden kastın da Zeyd b. Harise olduğu rivayet edilir...”³⁴⁷

İşkâfi, şairlerden de Hz. Ali'nin ilk müslüman olduğuna dair delil getirir.³⁴⁸

İşkâfi, Câhız'ın “*En doğrusu, her ikisinin birden müslüman olduğunu kabul*”

³⁴⁵ İşkâfi, *a.g.e.*, s. 289-290.

³⁴⁶ İşkâfi, *a.g.e.*, s. 291.

³⁴⁷ İşkâfi, *a.g.e.*, s. 292.

³⁴⁸ İşkâfi, *a.g.e.* s. 293-294.

etmemizdir” sözüne şöyle cevap verir.

Câhız bu şekilde hareketiyle, Ebu Bekr’in imâmetine getirdiği delili iptal etti. Çünkü O, Ebu Bekr’in İslam’daki önceliğini delil getirdi, şimdi ondan döndü.³⁴⁹ Hz. Ali’nin müslüman olmadaki önceliğini isbat için, sadece sizin topladıklarınız bize yeter. Sizin onun çocuk yaşta müslüman olduğuna dair iddianız, ancak delille kabul edilir. Onun müslüman olması, sizin de ikrarınızla sabit oldu. Şayet çocuk olsa, hakikatta gayri müslim olur. Çünkü, “İman, İslam, Küfür, Taat, Ma’siyet” isimleri mecnun ve çocuklar dışında ancak, bülüğ çağına ermişler hakkında kullanılır. Eğer siz ve biz Ali’yi, İslam ile isimlendirdiysek, isimlendirmede, asıl hakikattir. Hem sizin bu iddianız, Hz. Peygamber’in, Ali’ye söylediği “Sen bana ilk inanan ve beni ilk tasdik edensin” sözüyle ve Hz. Fatıma’ya söylediği “Seni onların İslam olma bakımından önde geleni ile evlendirdim” sözüyle nasıl uyuşur?³⁵⁰

2) İskâfi, *Câhız*’ın “*Ali diğer çocukların tanıştığı gibi eğitim ve öğretim yoluyla çocukken İslam’la tanışmıştır. Bizzat İslam’ı teklifle kabul etmemiştir*” iddiasına şöyle cevap verir:

Sizin söylediğiniz bu durum, Ali’nin ailesi arasında, İslam yerleşmiş olsaydı veya doğup büyüdüğü dönemde olsaydı, mümkün olurdu. Özellikle, İslam, aralarında bilinmeyen ve mutad olmayan şirk memleketine gelince durum böyle olmaz. Hz. Ali için İslam, beslendiği ve kulağına devamlı tekrar edilen bir şey olmadığı halde Hz. Ali’nin, Hz. Peygambere alışmış ve sevmiş olduğu ve bunun için müslümanlığı seçtiği sözünüze gelince, eğer O, Hz. Peygambere alışmış ve onu seviyorsa, onu sevmesi anne, babası, kardeşleri, amcaları ve ailesine olandan daha fazla değildir...³⁵¹

İskâfi, bu bağlamda *Câhız*’ın, Hz. Ali’nin yaşını azaltanlara göre, onun 5 yaşında çoğaltanlara göre ise, 9 yaşında müslüman olduğuna dair iddiasına cevap verir ve onun en az

³⁴⁹ İskâfi, *a.g.e.*, s. 294.

³⁵⁰ İskâfi, *a.g.e.* s. 294, 298.

³⁵¹ İskâfi, *a.g.e.*, s. 295.

10 yaşında müslüman olabileceğini isbata girer.³⁵²

Ayrıca bu konuda Câhız'ın, "kıyas iki rivayetin ortasını almamızdır" sözüne şu misallerle cevap verir. Bu şekilde bir kıyasla şöyle hüküm olunur: Bir şahısta, biri 10 dirhemi olduğunu iddia ediyor. O şahısta, bunu inkar ediyor ve onun kendi yanında 4 dirhemi olduğunu söylüyor. Yukarıdaki mantığı uyguladığımızda, iddia edenin o şahısta 7 dirhemi olduğu hükmüne varmamız gerekir. Bir başka misalde de; Ebu Bekr hakkında bir topluluk "o kalif idi", diğer bir topluluk da "adil bir imamdı" dediklerinde, bizim sözlerin ortasını almamız sonucu, onun fasık ve zalim biri olduğunu söylememiz gerekir. Aynı şekilde bu durum pek çok muhtelif hallerde böyledir.³⁵³

İskâfi, Hz. Ali'nin çocuk yaşta müslüman olmadığını, bir başka misalle isbata girer:

Hz. Peygamber, Hz. Ali'yi İslam'a davet etti ve tasdikle mükellef kıldı, İslam davetinin başında, Hz. Peygamber, Hz. Ali'ye bir ziyafet hazırlamasını ve Abdülmuttalip oğullarını çağırmasını istedi. Bunun üzerine Hz. Ali, ziyafeti hazırlayıp Hz. Peygamber için onları çağırdı. [...] Bu nasıl çocuk ki, yakın akrabalarına muhalefet edip, müslüman olmasından sonra, akranlarıyla birlikte olmadı, çocuklarla beraber görülmedi, bilakis yemek hazırlamak ve Abdülmuttalip oğullarını çağırmakla görevlendirildi...³⁵⁴

3) İskâfi, Câhız'ın Hz. Ebu Bekr'in malının çok olması, es-Siddik olması, şöhret ve namının yayılması ve yaşının büyüklüğünü, Hz. Ali'ye karşı birer üstünlük sebebi saymasına; "Bütün bunlar onun lehine değil, aleyhinedir" diyerek cevap verir ve ekler:

Ali b. Ebî Tâlib'in şayet yaşı ve şöhreti yoksa, onun nesebi, Benî Haşim'den

³⁵² İskâfi, a.g.e., s. 295-297.

³⁵³ İskâfi, a.g.e. s. 295-298.

³⁵⁴ İskâfi, a.g.e. s. 302-308.

kaynaklanan konumu vardır. Her ne kadar onun nâmı, insanlarla karşılaşma ve pek çok yolculuk yapmak ile yayılmadı ise de, babası Ebu Tâlib ile yayıldı. Sizde biliyorsunuz ki; Teym Kabilesine mensup biri bir Haşimî gibi, Ebu Kuhâfe'de, Ebu Tâlib gibi değildir. Buna göre, gencin (Ali'nin) namı, yaşlıya (Ebu Bekr'e) göre daha yaygındır.³⁵⁵

Câhız'ın, "Hz. Ali'nin, Ebu Talip gibi bir destekçisi, Benî Haşim gibi bir zırhı var, bunun için Ebu Bekr ve Bilal'in çektiği zorluk, güçlük ve onların sevapları ve İslam olma bakımından faziletleri, Ali'den daha büyüktür" iddiasına İskâfi şöyle cevap verir; Buna göre, Ebu Bekr'in fazilet yönünden Resulullah'tan daha büyük olması gerekir. Çünkü, Ebu Tâlib, Hz. Peygamberin desteği, Benî Haşim, onun zırhıdır. İnad edenin cahilliği olarak bu sana yeter. Hz. Ali'nin seviyesini düşürmeye kimsenin gücü yetmez. Çünkü, onun seviyesi, ancak Hz. Peygamberin seviyesi ile birlikte düşer. Hz. Peygambere ve Hz. Ali'ye, Ebu Leheb, Ebu Leheb'in hanımı, amcasıoğlu Ukbe b. Muayt ve yine amcaoğlu Nadr b. Haris gibi en yakın akrabalarından daha şiddetli olan olmadı.³⁵⁶

4) Câhız'ın "Mekke döneminde, Ali herhangi bir tehlike ile karşı karşıya değildi..." iddiasına İskâfi şöyle cevap veriyor:

Sahih haberler ve müsned hadislerle onun müslüman olduğu gün, tam balığ olduğu, kalbi ve lisamı ile Kureyş müşriklerini terk ettiği, onların kalplerine ağır olduğu, toplumun ambargo altına alınmasıyla Ebu Bekr'den ziyade onun daha ilgili olduğu ve o zorlu, sıkıntılı anlarda Hz. Peygamber yalnızken onunla arkadaşlık ettiği, Ebû Cehil, Ebû Leheb ve onların dışındakilerden, Ali'nin daha çok sıkıntı çektiği, Hz. Peygamber'in her sıkıntısına ortak olduğu ortadayken, Câhız böyle bir söze nasıl cesaret eder.

Ambargo günlerinde Ali kendini gizleyerek, şahsiyetini küçük düşürerek bir

³⁵⁵ İskâfi, a.g.e., s. 309.

³⁵⁶ İskâfi, a.g.e. s. 308-309.

hırsız gibi, milletinden geceleyin çıkan, Ebu Tâlib'in gönderdiği Mut'im b. Adiyy ve onun dışındaki Kureyş'in ileri gelenlerine giden ve sırtında Haşimoğulları için un ve buğday taşıyan, o idi. Ali, o dönemde, Ebû Cehil ve onun dışındaki düşmanlarından her an gelebilecek büyük bir tehlike altındaydı. Şayet onu yakalarlarsa öldürürlerdi.

Müslümanlar için, ambargo günlerinde bunları yapan Ali mi, yoksa Ebu Bekr miydi?³⁵⁷

Hz. Peygamber için kendini feda edip, onun yatağında yatan, onu canıyla koruyan ve kılıçların tehlikesini göze alan Hz. Ali iken, Câhız onun hakkında "Hicretten önce, Ali güvenlik ve bolluk içindeydi. O, bir tehlike altında olmadı..." diye söylemeyi kendine nasıl yakıştırdı."³⁵⁸ İskâfi, Hz. Ali'nin Hz. Peygamber'in yatağında yatması olayını onun üstünlüğüne bir delil olarak uzun uzun anlatmaktadır.

Câhız'ın, Ebû Bekr'e, Mekke'de azap edildiği sözüne gelince, İskâfi bu iddiayı da doğru bulmayarak, bu dönemde; köleler, zayıflar ve yardım edecek aşireti olmayanlar dışında azap edilen kişi bilmiyoruz der. Ayrıca bu sözlerle Câhız'ın bir çelişkiye düştüğünü de ileri sürerek, onun, Ebû Bekr hakkında iki görüş arasında gidip geldiğini söyler. Çünkü ona göre, Câhız, bazen Ebû Bekr'i zayıf, güçsüz, düşük, vb. olarak niteliyor, bazen de, reis, kendine tâbi olunan, kendine itaat edilen bir büyük olarak niteliyor.³⁵⁹

5) Câhız'ın "Ebû Bekr'in evinin bahçesinde mescid inşa edip, ibadetini açıktan yapması..." iddiasına İskâfi şöyle cevap verir:

"Nasıl olurda Cümeyyhoğulları, onlar içinde güç ve savet sahibi olduğu halde, Osman b. Maz'un'a ezâ verirler ve kötülük ederler de, Ebû Bekr'i böyle bir durum-

³⁵⁷ İskâfi, a.g.e., s. 310.

³⁵⁸ İskâfi, a.g.e., s. 311, 321-326.

³⁵⁹ İskâfi, a.g.e. s. 311-312.

da rahat bırakırlar. Siz, İbn Mes'ud'tan “ Biz, Ömer b. Hattab müslüman olana kadar açıktan namaz kılmadık” sözünü rivayet ettiniz. Halbuki zikrettiğiniz mescidin yapımı ise Ömer'in müslüman olmasından öncedir. Bu nasıl oluyor?”³⁶⁰

6) *Câhuz'ın, Ebu Bekr için, davette yumuşak olduğu ve güzel delil getirdiği ve müslüman olduğu gün, ev halkından pek çok kimsenin müslüman olduğu, takib eden günlerde Sa'd, Zübeyr, Abdurrahman gibi sahabelerin onun vasıtasıyla müslüman olduğu*³⁶¹ *iddiasına, İskâfi şöyle cevap veriyor;*

“Ebû Bekr'in müslüman olduğu gün hanımı, oğlu Abdurrahman, babası Ebu Kuhafe ve kızkardeşi Ümmü Ferve müslüman olmadı ise, kim müslüman oldu? Aişe, o zaman doğmamıştı. Çünkü o, Hz. Peygamber'e peygamberlik geldikten beş yıl sonra doğdu. Muhammed b. Ebî Bekr, Veda Haccı yılında doğdu. Esmâ b. Ebî Bekr, Hz. Peygamber'e peygamberlik gönderildiği zaman dört yaşında idi. İki yaşında olduğunu söyleyen rivayette vardır...

Sa'd, Zübeyr, Abdurrahman, Ebû Bekr'in yakın akrabaları, yaşlıları, birlikte oturup kıldığı arkadaşları değil iken ve müslüman olmalarından önce bir arkadaşlık ve dostluk yok iken, nasıl onun davetiyle müslüman oldular. Sizin söylediğinize göre, Ebû Bekr'in yanında ilmi ve güzel konuşması için oturan Utbe b. Rebîa ve Şeybe b. Rebîa, onun yumuşaklığı ve güzel davetiyle niçin müslüman olmadı? Ve yine sizin söylediğinize göre, ensab ilmini Hz. Ebu Bekr'den alan onun tarafından terbiye edilen Cübeyr b. Mut'im neden onun vasıtasıyla İslam'a girmedi?³⁶² İslama'a daveti ile, oğlu, babası, hanımı, kızkardeşi müslüman olmayanın durumu, davette yumuşaklık ve güzel üslup ile vasıflandırılmaz...³⁶³ Bilal ve Amir b. Fuheyre'ye gelince, onları da Resulullah (A.S) azad etti...³⁶⁴

³⁶⁰ İskâfi, *a.g.e.* s. 312-313.

³⁶¹ İskâfi, *a.g.e.*, s. 313-317.

³⁶² İskâfi, *a.g.e.*, s. 315.

³⁶³ İskâfi, *a.g.e.*, s. 317.

³⁶⁴ İskâfi, *a.g.e.* s. 313-317.

7) Câhız'ın, Ebu Bekr'in servetini Allah yolunda infak ettiği iddiasına, İskâfi

şöyle cevap verir:

“Ebû Bekr'in, malını İslam'ın hangi musibetine ve nasıl infak ettiğini bize haber veriniz. O, Medine'ye Hicreti anında, Hz. Peygambere satmış olduğu iki deve- nin ücretini bile ondan aldığı halde, onun için büyük infak yaptığını nasıl iddia ediyorsunuz. Bunu, bütün muhaddisler rivayet etti... Siz yine rivayet ettiniz ki Allah, “Ey iman edenler! Peygamberle gizli bir şey konuşacağımız zaman, bu konuşmanız- dan önce bir sadaka veriniz. Bu sizin için daha hayırlıdır...”³⁶⁵ ayetini indirdiğinde, bu ayetle, sizin de ikrarınızla fakir ve az mal sahibi olmasına rağmen sadece Ali b. Ebî Tâlib, amel etti. Ebû Bekr ise, söylediğinize göre zengin olmasına rağmen bu a- yetle amel etmedi ve Allah bu durumdan dolayı müminleri kınadı... Hz.Ebû Bekr, bir anda kırk bin dirhem infak ediyor ve nefisini halis kılıyor ve Resul'le konuşmak için bir kaç dirhemi infakta cimrilik ediyor. Bu nasıl mümkün olur?...³⁶⁶

Allah'ın “... elbette içinizden (Mekke)'nin fethinden önce (hak yolunda) har- cayanlar bir olmaz...”³⁶⁷ ayetine gelince; Ebû Bekr'in infakı ile ilgili olarak onların iddialarından yanımızda bulunanları zikrettik. Yine Allahu Teâlâ sadece mal infakını müfred olarak zikretmedi. Onunla birlikte cihadı da zikretti. Ebû Bekr, savaş ve harp ehli olmadı. Bunun için ayet ona teşmil edilmez. Hz.Ali ise, fetihden önce sa- vaş ve infak ehli idi. Onun savaşlardaki mücadelesi apaçıktır. İnfakı ise, kendi hali ve fakirliğine göredir. O, sevdiği taamlarla miskinleri, yetim ve esirleri doyuran idi. Dört dirhem sahibi olup geceleyin onlardan bir dirhemini gizli, birini açık olarak infak et- ti, sonra gündüz de onlardan bir dirhem gizli bir dirhem de açıktan infak etti. Bunun üzerine, onun hakkında Allah'ın ayeti indi; “mallarını gece-gündüz gizli ve açık Allah yolunda verenler...”³⁶⁸ Ayrıca hiçbir mülümanın amel etmediği “Ey İman edenler, Peygamber'le gizli bir şey konuşmak istediğiniz zaman bunu yapmadan önce fakir-

³⁶⁵ el-Mücadele, 12.

³⁶⁶ İskâfi, a.g.e., s. 317-318.

³⁶⁷ el-Hadid, 10.

³⁶⁸ Bakara, 2/274.

lere bir sadaka veriniz...”³⁶⁹ ayetindeki sadakayı veren O idi. Yine “Sizin dostunuz, önce Allah, sonra O’nun elçisi, sonra da iman etmiş olanlardır ki, namaza devam eder ve rükû halinde zekat verirler.”³⁷⁰ ayetiyle amel edende O idi. Çünkü O, rükû halindeyken yüzüğünü tasadduk etmiştir.³⁷¹

8-Hz. Ali’nin Savaşlarda Gösterdiği Kahramanlıklar:

İşkâfi, Hz. Ali’nin efdaliyyetine bir delil olarak, İslam’ı savunmak ve onun yayılması için Bedir, Uhud, Hendek, Huneyn günlerinde gösterdiği kahramanlıkları ve Hz. Peygamber’den sonra müslümanların en cesuru olduğunu uzun uzun anlatır.³⁷² Bu kahramanlıklardan bazısını o şöyle sıralar:

Bedir günü mübareze için çıkanlar, Hz. Ali, Hamza ve Ebu Ubeyde...³⁷³

Uhud günü müslümanlar dağıldıklarında, Hz. Peygamber’in etrafında sadece Hz. Ali, Talha, Zübeyr ve Ebu Dücane kaldı...³⁷⁴

Hendek günü, düşmanın en tehlikeli, en cesur ve harb ilmini en iyi bilen Amr b. Abd Vedd’e karşı mübareze için çıkıp onu öldüren, Hz. Ali idi.³⁷⁵

Huneyn günü, Hz. Peygamber’in yanında onun ehli ve yakınlarından hepsi dağılmış, sadece dokuz kişi kalmıştı. Onlardan biri Hz. Ali, Hz. Peygamber’i koruyor, bir diğeri Hz. Abbas, Hz. Peygamber’in atının gemini tutuyordu.³⁷⁶

³⁶⁹ Mücadele, 58/12.

³⁷⁰ Maide, 5/55.

³⁷¹ İşkâfi, *a.g.e.* s. 317-319. İşkâfi, bu bölümde Hz. Ali, Hz. Fatıma ve iki oğlu Hasan ve Hüseyin hakkında Kur’an’da tam bir Sure nazil olduğunu iddia ediyor. Bu ise, büyük bir iftiradır. Biz bu sözü İşkâfi’nin söylediğini, temkinle karşılıyoruz.

³⁷² İşkâfi, *a.g.e.*, s. 327-340.

³⁷³ İşkâfi, *a.g.e.*, s. 331-332.

³⁷⁴ İşkâfi, *a.g.e.*, s. 339-340.

³⁷⁵ İşkâfi, *a.g.e.*, s. 332-339.

³⁷⁶ İşkâfi, *a.g.e.*, s. 339-340.

İskâfî, Hz. Ebû Bekr'in savaştaki durumu hakkında da şöyle der: "O, kalb yönünden müslümanların en zayıfı, mevki olarak en düşüğü, asla bir ok atmayan, kılıç sallamayan, kan akıtmayan, önemli ma'ruf ve meşhur olmayan, sıradan insanlardan biridir. Onun hükmü, Abdurrahman b. Avf, Osman b. Affan ve bu ikisi dışındakilerin hükmü gibidir. Hatta Osman, ondan daha meşhur, düşman nazarında Ebu Bekr'den daha çok tehlikelidir."³⁷⁷

Mefdûl konusundaki anlayışına gelince:

Bağdat Mu'tezile'sine mensup olanlar, Hz. Ali'den öncekilerin imâmetini, "Mefdûl'ün İmâmeti" yani daha faziletli olan dururken, ondan daha aşağı olanın imâmeti olarak kabul ederler.³⁷⁸ İskâfî'nin mefdulün imâmeti hakkındaki görüşünü tespit için öncelikle sahabe hakkındaki fikirlerini ortaya konması gerekmektedir. Fakat onun bu konudaki düşüncelerini daha önce aktardığımız için³⁷⁹ doğrudan "mefdûl" konusuyla ilgili görüşlerine geçiyoruz.

Malatî, İskâfî'nin, hocası Câfer b. Harb ve Câfer b. Mübeşşir gibi efdal olduğu halde Mefdûl'ün imâmetini kabul ettiklerini ve buna şöyle delil getirdiklerini nakleder; "Hz. Ali, Hz. Peygamber'den sonra insanların en üstünü olup, ümmetten üstünlükte onu geçen yoktur. Bununla birlikte Hz. Peygamber, Zatu's-Selâsil gazvesinde Ensar ve Muhacirunun faziletlerinin başına Amr b. As'ı tayin ettiği gibi³⁸⁰ en üstün (efdal) olduğu halde mefdûlün imâmeti de meşrûdur." Onlar mefdûlün imâmetine diğer bir delil daha getiriyorlar. "Şayet bir toplulukta, iki kişiden biri daha âlim ve kıraatı daha güzel, diğerinin ilim ve kıraatta durumu

³⁷⁷ İskâfî, *a.g.e.*, s. 329-330.

³⁷⁸ Nâşi el-Ekber, *a.g.e.*, s. 51-52; Malatî, *a.g.e.*, s. 34-35.

³⁷⁹ Bkz. bu çalışmanın "İskâfî'nin Sahabeye Bakışı" adlı bölümü.

³⁸⁰ Bu gazveye Ebu Ubeyde b. el-Cerrah, Hz. Ebu Bekr ve Hz. Ömer de katılmışlardır. Geniş bilgi için bkz. Taberî, *a.g.e.*, c. III, s. 32; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, c. II, s. 110.

ondan daha düşük olduğu halde öne geçse ve üstün olan ona tâbi olduğu halde mefdûlün onlara kıldırıldığı namaz câiz olduğu gibi, imâmet için biat olunduğunu bildiği mefdûle fâdılın biati de meşru olur. Hz. Peygamber'in ashabı da aynen bunun gibi, Hz. Ali en üstün olduğu halde Hz. Ebû Bekr'e biat etmişlerdi. Hz. Ali'de onlara rıza göstermiş, tâbi olmuş, onların arkasında namaz kılmıştır...³⁸¹

İşkâfi, Hz. Ebû Bekr'in imâmeti konusunda, Hz. Ali'nin birçok kimseyi öldürmesinden dolayı halkın ona buğz ettiği onun imâmetini istemeyip Hz. Ebû Bekr'e beyat ettikleri iddialarını reddeder. Ona göre, Hz. Ebû Bekr'e bey'at edenler, Hz. Ali'ye gizli veya açık düşmanlık beslemeyen fazilet ve emanet ehli kimselerdir. Bu kimseler Hz. Ebû Bekr'in çağırdığı şeyde (imâmette), ümmetin ona meyil ettiğini ve onda birleştiğini müşahade ettikleri için, Hz. Ali'ye gizli ve açık bir düşmanlık olmaksızın, Hz. Ebû Bekr'e biat etmişlerdir. Hz. Ali'ye düşmanlık, Hz. Peygamber'in zikrettiği üzere Allah'a düşmanlık olduğuna göre³⁸² bu onlar için nasıl mümkün olur. Şayet Hz. Ali'ye düşmanlık etseler, Hz. Peygamber'in söylediği üzere, Allah'a düşmanlık etmiş olurlar. İşkâfi, bunun, özellikle sahabe için mümkün olmadığını bir ayetle delillendiriyor; "Muhammed, Allah'ın peygamberidir. Onunla beraber bulunanlar kafirlere karşı pek şiddetli, kendi aralarında ise pek merhametlidirler. Onları ruku ediciler, secde ediciler olarak görürsün..."³⁸³ Allah tarafından bu şekilde vasfedilen Peygamber'in ashabı, bu durumdan en uzak olanlardır.³⁸⁴ Görüldüğü gibi İşkâfi, Zeydiyye'nin mefdûlün imâmetinin meşruluğuna getirdiği delilleri reddetmektedir.

³⁸¹ Malatî, *a.g.e.*, s. 34-35

³⁸² . Burada, Hz. Peygamberden rivayet edilen "Allah'ım ona dost olana dost, düşman olana düşman ol!" hadisine işaret edilmektedir.

³⁸³ Feth, 48/29.

³⁸⁴ Hayyât, *a.g.e.*, s. 156-157

Ayrıca İskâfi, *Kitabu'l-Makâlât* isimli eserinde, Hz. Ali'nin imâmetinin, Hz. Osman'ın öldürülmesinden sonra icma ile olduğunu belirtmekte; o, Hz. Ali'nin icma ile imam olmadığını iddia edenlere karşı, Hz. Ömer'in bıraktığı şûrada diğerlerinin imâmetten çekilmesi sonucu, Hz. Osman ve Hz. Ali'nin kaldığını; Hz. Osman öldürüldüğünde de Şûradaki hükme binaen, Hz. Ali'nin imam olması gerektiği fikrini savunmakta ve Medîne'de ona herkesin biat ettiğini ispata girişmektedir.³⁸⁵

İskâfi'ye göre efdaliyyet sırası şöyledir:

Hz. Ali, Hz. Peygamber'den sonra insanların en üstünüdür. Sonra Hz. Ebû Bekr Hz. Ömer'den daha üstün, sonra da Hz. Ömer, Hz. Osman'dan daha üstündür.³⁸⁶

Sonuç olarak, İskâfi, efdal-mefdûl konusunda:

a- Sahabe'nin en üstünü olarak, Hz. Ali'yi kabul eder. Üstünlük sıralamasında daha sonra, Hz. Ebu Bekr, Hz. Ömer ve Hz. Osman gelmektedir.

b- Sahabe'den herhangi birinin faziletini, Hz. Ali'nin en üstün olması şartıyla inkar etmemektedir.

c- Sahabe'den herhangi birini, küfürle itham etmemektedir.

d- Ebu Musa el-Eş'ârî, Muğire b. Şu'be, Velid b. Ukbe ve Muaviye ile beraber Hz. Ali'ye düşmanlıkta birleştiklerini iddia ettiği gruptan uzaklaşmaktadır.

e- Hulefâ-i Râşidin'den, Hz. Ali'den önce gelen Hz. Ebû Bekr, Hz. Ömer ve Hz. Osman'ı gâsıp olarak nitelendirmemektedir. Dolayısıyla fazilet yönünden Hz. Ali'den düşük olmalarına rağmen onların halifeliklerini mefdûlün imâmeti olarak kabul etmektedir. Bunun meşruluğunu da, Hz. Peygamber döneminden ve namazdaki imamlıktan misaller vererek

³⁸⁵ Kadı Abdulcebbar, *Muğni*, c. XX/II, s. 63-67.

³⁸⁶ Malatî, *a.g.e.*, s.41.

isbata girişmektedir. O, bu konuda Zeydiyye'den ayrılmaktadır.

e- Sahabe hakkındaki fikirlerinde, İmâmiyye ile bir ilgisinin olmadığı ve Şia'nın sahabe hakkındaki iftira ve haksız kötülerini tasvip etmediğinin altını çizmektedir.

f- Hz. Ali evladının imâmete daha layık olduğuna dair bir iddia öne sürmemektedir. İskâfi, bu konuda da Zeydiyye'den ayrılmaktadır.

3. İskâfi'nin İmâmet Tartışmalarına Getirdiği Yeni Boyut

İskâfi, bir önceki bölümde izah ettiğimiz gibi, *efdal* imâmeti ile birlikte *mefdûlün* imâmetini de meşru görmektedir. Ancak, İskâfi'nin *mefdûlün* imâmetini meşru görmesinin illeti, kendisinden önce *mefdûlün* imâmetini meşru görenlerin illetlerinden farklıdır. Onun imâmet anlayışına getirdiği yeni boyut, bu husustadır. Öncelikle konu ile ilgili olarak, İskâfi dışındaki *mefdûlün* imâmetini meşru görenlerin illetlerini kısaca hatırlatacak olursak;

Zeyd b. Ali'ye göre; sahabe, Hz. Peygamber döneminde gazvelerde pek çok müşrik öldürdüğünden dolayı, onların akrabalarının kalplerinden Hz. Ali'ye karşı olan kin ve nefret duygusunun henüz silinip gitmemiş olması sebebiyle, doğabilecek fitneyi bertaraf etmek için mefdûl olan; fakat insanların kendisinde birleşebilecekleri, Hz. Ebû Bekr'e biat etmişlerdir. Dolayısıyla fitne ateşini söndürmek, birlik ve beraberliği sağlamak için mefdûlün imâmeti meşrudur.

Zeydiyye'den Süleymaniye'ye göre *efdal* dururken *mefdûl* seçmek, seçenlerin küfrünü ve dalaletini gerektirmeyen içtihadî bir hatadır.

Butriyye'ye göre, *efdal* imâmete en çok layık olandır. Ancak o hakkını

mefdüle verirse, *mefdüle* biat meşru olur. ³⁸⁷

Asamm'a göre, imam, ilk seçilirken insanların *efdali* olabilir; ancak daha sonra çeşitli amillerle *mefdü*l konumuna düşebilir. Bu durumda, imâmet için gerekli diğer hususlarda imamın meşruiyyetini ortadan kaldıran bir durum olmadığı takdirde, *mefdü*lün imâmeti meşrudur. ³⁸⁸

İşkâfi ise bu konuda, Hz. Peygamber, Zatü's-Selasil gazvesinde, Ebû Ubeyde b. el-Cerrah, Hz.Ebû Bekr ve Ömer gibi Ensar ve Muhacirunun faziletliilerinin başına Amr b. As'ı tayin etmesi ve alim birinin, ilim seviyesi düşük olan bir imamın arkasında namaz kılması caiz olduğu gibi, mefdülün imâmetinin de meşru olduğu fikrini savunmuştur. ³⁸⁹

Bununla ilgili olarak İşkâfi, Hz.Ebû Bekr'in imâmeti konusunda, Hz.Ali'nin birçok kimseyi öldürmesinden dolayı halkın ona buğz ettiği ve onun imâmetini istemeyip Hz.Ebû Bekr'e beyat ettikleri iddiasını reddeder. Ona göre, Hz.Ebû Bekr'e beyat edenler, Hz.Ali'ye gizli veya açık düşmanlık beslemeyen fazilet ve emanet ehli kimselerdir. Bu kimse-ler, Hz.Ebû Bekr'in imâmetine ümmetin meylettiğini ve onda birleştiğini müşahede ettikleri için -Hz.Ali'ye gizli ve açık bir düşmanlık olmaksızın- Hz.Ebû Bekr'e biat etmişlerdir. Hz.Ali'ye düşmanlık, Hz.Peygamberin zikrettiği üzere Allah'a düşmanlık olduğuna göre on-lar için bu mümkün değildir ³⁹⁰. Görüldüğü gibi İşkâfi'nin, *mefdulün* imametinin meşru oldu-ğuna dair getirdiği delil, diğerlerinin getirdiği delillerden farklıdır.

Ayrıca İşkâfi'nin imâmet tartışmalarına getirdiği yeni boyut ile ilgili olarak zik-redilebilecek diğer bir husus da, Câhız'ın *Kitabü'l-Osmaniye*'sine yazdığı reddiyesiyle

³⁸⁷ Bkz. Zeydiyye'de *Efdal-Mefdul* Meselesi

³⁸⁸ Bkz. 45-47.

³⁸⁹ Malafî, *a.g.e.* s.34-35.

³⁹⁰ Hayyât, *a.g.e.*, s. 256-257.

Câhız'ın şahsında Hz.Ali'nin *efdaliyetini* çürütmek için ortaya konulan delilleri, -tespit edebildiğimiz kadarıyla- sistematik olarak ilk reddeden olması ve Hz.Ali'nin kendisine biat edildiği dönemde icma ile imam olduğunu, *Kitabü'l-Makâlât* isimli eserinde³⁹¹ isbata girişmesidir.

---

³⁹¹ Kadı Abdulcebbar, *Muğni*, c.XX/II, s.63-67.

SONUÇ

Kur'an-ı Kerim'de devlet yapısı ve idari teşkilatı tanzim eden açık hükümler yoktur. Ancak, emanetin ehline verilmesi, nass ile açıkça belirtilmemiş mes'elelerin müşavereye bırakılması, insanlar arasında adaletle hükmedilmesi, Allah'a, Peygamber'e ve Mü'min emirlere itaat edilmesi, ihtilaf halinde Allah'a ve Peygambere başvurulması gibi temel prensipler yer almıştır. İmam olacak kişinin, Kur'an'da ve Peygamber'in ifadelerinde belirtilmemesi sebebiyle, Hz. Peygamber'in ölümü üzerine ortaya çıkan kimin devlet başkanı olacağı problemi etrafında, bazı tartışmalar başlamış ve bunlar günümüze kadar devam etmiştir. Konunun en yoğun olarak tartışıldığı dönem, II./VIII. asrın ortalarından III./IX. asrın ortalarına kadar olan dönemdir. Şii, Mu'tezili, Harici, Mürcii alimler vezir ve halifenin hazır bulunduğu meclislerde, bu önemli mes'eleyi tartışmışlardır.

Bu dönemde, Hz. Peygamber'in halifesinin *nass* ve *ta'yin* ile mi yoksa *ihtiyar* ve *akd* ile mi olacağı hakkındaki tartışma, Kur'an ve hadislerin ulema tarafından mı yoksa bilgi kaynağı ilham olan imam tarafından mı tefsir edilmesi gerektiği hakkındaki tartışma ile sıkı sıkıya alakalıdır.

Bu dönemde, *İmamiyye*'den II./VIII. asrın yarısından sonra vefat eden Ebu Ca'fer el-Ahvel (Şeytanu't-Tak)'de, Hz. Peygamberden sonra, Hz. Ali'nin açık nass ve ta'yin ile imam olduğu anlayışı; bu asrın son çeyreğinde vefat eden Hişam b. el-Hakem'de ise, imametın nass ve ta'yin ile Hz. Ali, ondan sonra Hz. Hasan, Hüseyin ve ikisinin evladında olduğu anlayışı bulunmaktadır. Hişam'ın bu anlayışı, talebesi Sekkâk tarafından geliştirilmiş ve Ebu İsa el-Varrak tarafından ayet ve hadislerden delil getirme hususunda en ileri noktaya taşınmıştır. Onlar, imamette nass ve ta'yin anlayışına bağlı olarak, imamın masum olduğu ve bilgi kaynağının ilham olduğunu iddia ederler.

Bu dönemde, *Zeydiyye*'den *Butriyye* ve *Süleymaniyye*, *efdal* ile birlikte *mefdûlün* imametinde geçerli olduğu fikrini savunur ve Hz. Ali'den önceki üç halifenin imametini, *mefdûlün* imameti olarak benimserler. Onlar, imameti, Hz. Fatıma evladına hasretmekle birlikte, nass ve ta'yin anlayışını, imamların masum olması ve bilgilerinin ilham yolu ile olması iddialarını reddederler. Bu anlayışlarında, muhtemelen başta ilk üç halife olmak üzere sahabenin büyük çoğunluğunu küfürle suçlamaktan kaçınma gayreti etkili olmuştur.

Carudiyye, Hz. Ali, Hasan ve Hüseyin'in imametinin nass ve ta'yin ile olduğu, onlardan sonra ise, Hz. Fatıma evladından imametini ilan edip huruc edenin imam olduğu fikrini benimserler. Onlar imamiyye gibi imamların bilgi kaynağı olarak ilhamı kabul ederler.

Mu'tezile'nin Basra kolu, genel olarak *efdalın* imametini benimserler. Onlara göre fazilet sırası, Hulefa-i Raşidin'in hilafete geliş sıralarıdır.

Bağdat Mu'tezilesi, *efdal* ile birlikte *mefdûlün* imametini de benimser. Onlara göre, Hz. Peygamber'den sonra sahabenin en üstünü Hz. Ali'dir.

Ebu Ca'fer el-İskafi de, Hz. Peygamber'den sonra insanların en üstünü olarak Hz. Ali'yi kabul eder. O, Hz. Ali'nin sahabenin *efdali* olmadığına dair iddiaları sistematik olarak ilk reddedendir. Hulefa-i Raşidin'i fazilette, Hz. Ali, Ebu Bekir, Ömer ve Osman olarak sıralar. İskâfi, imamete yolun, *nass ve ta'yin* değil, *ihtiyar ve akd* olduğunu belirtir. Hz. Ali'nin biat edildiği dönemde icma ile *efdal* imam olduğunu savunur. Hz. Ali'den öncekileri ise, *mefdûl* imam olarak kabul eder.

İskafi, sahabe hakkındaki fikirlerinde *İmamiyye* ile bir ilgisinin olmadığı ve *Şi'a*'nın sahabeye karşı iftira ve haksız kötülerini tasvib etmediğini, özellikle belirtmektedir. O, sahabelen Amr b. el-As, Muğire b. Şu'be, Muaviye gibi Hz. Ali'ye düşman olanların dışındakileri dost edinmektedir.

Ayrıca bu dönemde, içinde bulunulan fiili durumun da etkisiyle -Endülüs Emevi Devleti ve Abbasi Devleti'nin bir arada varlığı- aynı zamanda iki imamın olup olmayacağı hususu da tartışılmıştır.

Sonuç olarak; bu dönemde *İmamiyye*, imamet mes'elesini siyasi alandan itikadi alana taşımış ancak, imamet zincirinde netlik oluşmamıştır. *Zeydiyye*'nin *Butriyye* ve *Süleymaniyye* kolu ile *Bağdat Mu'tezilesi*, *efdal* ile birlikte *meşdülün* imametini de benimsemişlerdir. Onlar bu fikirleriyle toplumsal bir uzlaşma gayreti içerisinde görünmektedirler.

Bağdat Mu'tezilesine mensub olan Ebu Ca'fer el-İskafi, Hz. Ali'yi sahabenin en üstünü ve önceki halifelerin imametini de *meşdülün* imameti olarak kabul etmesinden dolayı bazıları tarafından *Zeydî* olarak isimlendirilmiştir. Ancak o *meşdülün* imametinin meşruluğunun illeti ve imameti sadece Hz. Fatıma evladına hasretmeme hususunda *Zeydiyye*'den ayrılır.

BİBLİYOGRAFYA

- Aycan, İrfan, *Hilafete Giden Yolda Muaviye b. Ebi Süfyan*, Ankara, 1990.
- Ahmed Mahmud Subhi, *ez-Zeydiyye*, Mısır, 1984.
- Bağdâdî, Abdülkahir b. Tahir b. Muhammed, *Mezhepler Arasındaki Farklar (el-Fark bey-ne'l-Firak)*, çev.Ethem Ruhi Fığlalı, Ankara, 1991.
- , *Kitabu Usuli'd-Din*, Beyrut, 1981.
- Câhız, Ebu Osman Amr. b.Bahr (v. 255/869), *Resâil*, I-IV, thk. Abdusselam Muhammed Harun, Mısır, 1979.
- , *Kitâbu'l-Osmaniyye*, thk. Abdusselam Muhammed Harun, Beyrut. 1991.
- el-Cürcanî, es-Seyyid Şerif Ali b. Muhammed, (V.816/1413), *Şerhu'l-Mevâkıf*, I-VIII, Kum, 1907.
- el-Cüveynî, İmamü'l-Harameyn Ebu'l-Meali Abdülmelik b. Abdullah b. Yusuf (v. 478/1085), *el-Akidetü'n-Nizâmiyye fi Erkâ: ni'l-İslamiyye*, thk., Ahmet Hicazi, Kahire, t.y.
- Çağatay, Neşet, İbrahim Agah Çubukçu, *İslam Mezhepleri Tarihi*, Ankara, 1985.
- ed-Dineverî, Ebu Hanife Ahmed b. Davud, (v. 282/895), *el-Ahbaru't-Tıval*, thk. Abdü'l-Mün'im Âmir, Beyrut, ty.
- Ebu'l Ferec el İsfehanî (356/967), *Makatilu't-Talibiyyin*, thk. Seyyid Ahmed Sakar, Beyrut, 1987.
- Ebu'l-Ferec el İsfehanî, *Eğani*, I-XXIV, thk. Abdü's-Selam Muhammed Harun, Mısır, 1993.
- Eş'arî, Ebü'l-Hasan Ali b. İsmail (v.324/936), *Makalâtü'l-İslamiyyin ve İhtilafü'l-Musallin*, I-II, thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid, Beyrut, 1990.

-----, *el-İbane an Usuli'd-Diyane*, thk. Beşir Muhammed Uyun, Riyad, 1993.

Fahredden Razi (v. 606/1209), *Kelâm'a Giriş (el-Muhassal)*, çev. Hüseyin Atay, Ankara, 1978.

Fığlalı, Ethem Ruhi, *Çağımızda İtikadi İslam Mezhepleri*, Ankara, 1990.

-----, *İbadiyye'nin Doğuşu ve Görüşleri*, Ankara, 1983.

G. Levi Della Vida, "Emeviler" maddesi, *İslam Ansiklopedisi*, c. VIII, İstanbul, 1979..

Gazzali, Ebu Hamid Muhammed b. Muhammed (v. 505/1111), *Batınlığın İcyüzü*, çev. Avni İlhan, Ank.1993.

Gerlof Van Vloten, *Emevi Devrinde Arap Hakimiyeti, Şia ve Mesih Akideleri Üzerine Araştırmalar*, (Çev. M. Sait Hatipoğlu), Ankara, 1986.

H. Lammens, "Muaviye" maddesi, *İslam Ansiklopedisi*, c. VIII, İstanbul, 1979.

Hatipoğlu, Mehmet Said, "Hilafetin Kureyşliliği", *A.Ü.İ.F.D.*, Ankara, 1978, c.XXIII.

el-Hayyât, Ebu'l-Hüseyin Abdurrahim b. Muhammed b. Osman (v.298/910), *Kitabu'l-İntisar ve'r-Red alâ ibni Ravendî el-Mülhid*, thk.Muhammed Hicazî, Kahire, 1988.

Hizmetli, Sabri, "Tarihi Rivayetlere Göre Hz. Osman'ın Öldürülmesi", *A.Ü.İ.F.D.*, Ankara, 1985, c. XXVII

-----, "Kitâbü'l-Osmaniyye'ye göre Cahız'ın İmamet Anlayışı", *A.Ü.İ.F.D.*, c. XXVI

İbn Asakir ed-Dimaşkî, *Tebyinu Kezibi'l- Müfteri*, Beyrut, 1991.

İbn Ebi'l-Hadid, Abdülhamid b. Hibetillah el-Medaini, (V. 656/1258), *Şerhu Nehci'l-Belağa*, I-XX, Beyrut, 1995.

İbn Fürekan, Ebu Bekr, *Mücerred Makalâti's-Şeyh Ebi'l-Hasan Ali b. İsmail el-Eş'ârî*, thk.

Daniel Gmaret, Beyrut, 1987.

İbn Hacer el-Askalanî, Ebu'l-Fadl Ahmed b. Ali, (v. 852/1448), *Lisânü'l-Mizân*, I-VII Beyrut, 1987.

-----, *Tehzibü't Tehzib*, I-VI, Beyrut, 1993.

-----, *Takribü't-Tehzib*, Takdim, Muhammd Avvâme, Haleb, 1992.

İbn Hazm, Ebu Muhammed Ali b. Ahmed, (v. 456/1064), *el-Fasl fi'l-Milel ve'l-Ehva ve'n-Nihal*, thk.: Muhammed Rahim Nasr, Abdurrahman Umeyra, Beyrut, t.y.

İbn Hişam, *es-Siretü'n-Nebeviyye*, I-IV, thk. Mustafa es-Sekâ, İbrahim el-Ebrârî, Abdülaziz eş-Şelebî, I-IV, Beyrut. ty.

İbn Kuteybe, Ebu Muhammed Abdullah b. Müslim ed-Dineveri (v. 276/889) *el-İmame ve's-Siyase*, thk. Tâhâ Muhammed Zeynî, Beyrut ty.

İbn Manzur, Ebu Fadl Cemalüddin Muhammed b. Mükerrerem el-İfrikî el-Mısırî, *Lisanü'l-Arab*, I-XV, Beyrut, 1990.

İbn Sa'd, Ebu Abdillâh Muhammed(230/844), *Tabakatü'l-Kübra*, I-VIII, Beyrut, ty.

İbnü'l-Esir, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Abdülkerim b. Abdülvahid eş-Şeybani (630/1233) *el-Kamil Fi't-Tarih*, thk. Ebu'l-Fidâ Abdullah el-Kâdî I-X, Beyrut, 1987.

İbn -Kesir ed-Dimeşkî, İmaduddin Ebu'l-Fidâ İsmail b. Ömer (v. 774/1372), *el-Bidaye ve'n-Nihaye*, I-XIV, Beyrut, 1988.

İbnü'l-Murtaza, Ahmed b. Yahya, *Tabakâtu'l-Mu'tezile*, thk. Susanna Dırwald Wilzer, Beyrut, t.y.

İbnu Haldun, Ebu Zeyd Abdurrahman b. Muhammed (v. 808/1406), *Mukaddime* çev. Zakir Kadiri Ugan, İstanbul, 1989.

el-İcî, Adududdin Abdurrahman b. Ahmed, (V.756/1355) *el-Mevâkif fi İlmi Kelâm*, Beyrut, t.y.

Kadı Abdu'l-Cebbar, Ebu'l-Hasan el-Esedabâdî, (415/1023), *Muğni fi Ebvabi't-Tevhid ve'l-Adl*, thk. Abdulhalim Mahmud, Süleyman Dünya, İbrahim Medkur. Tâhâ Hüseyin, y.y., t.y., c. XX/II.

-----, *Şerhu Usuli'l-Hamse*, Thk.Abdülkerim Osman, Kahire, 1988.

el-Kummî, Ebu Ca'fer Muhammed b. Ali b. Babeveyh (v.381/991), *Risaletü'l-İ'tikadati'l-İmamiyye* (Şii-İmamiyye'nin inanç Esasları) çev. Ethem Ruhi Fiğlalı, Ankara, 1978.

Bernard Levis, "İsmâîliler" Maddesi, *İslam Ansiklopedisi*, c. V/II, İstanbul, 1968..

Makdisi, Mutahhar b. Tahir, *Kitabu'l-Bed' ve't-Tarih*, I-VI, Beyrut, t.y.

Malafî, Ebu'l-Hüseyin Muhammed b. Ahmed b. Abdirrahman (v.377/987), *et-Tenbih ve'r-Red alâ ehli'l-Ehva ve'l-Bid'a*, thk. Muhammed Zâhid b. el-Hasan el-Kevserî, Kahire, t.y.

Mes'ûdî, Ebu'l-Hasan Ali b. Hüseyin (346/957), *Murucu'z-Zeheb ve Meâdinu'l-Cevher*, I-IV, thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid, Beyrut, t.y.

Nâşi el-Ekber (209/905), *Mesailü'l-İmame ve Muktetefât mine'l-Kitâbi'l-Evsat fi'l-Makâlât (Usûlu'n-Nihal)*, thk. Josef Van Ess, Beyrut, 1971.

Nesefî, Ebu'l-Mu'in Meymun b. Muhammed (508/1115), *Tabsıratü'l-Edille fi Usuli'd-Din*, thk. Hüseyin Atay, Ank., 1993.

-----, *Tabsıratu'l-Edille*, I-II, thk. Claude Salame, Dımeşk, 1993.

Nevbahtî, Ebu Muhammed el-Hasan b. Musa (v.300/912), *Fıraku's-Şia*, thk. Hellmut Ritter, İstanbul, 1931.

Onat, Hasan, *Şii İmamet Nazariyesi* (Kummî, Tusî ve Kuleyni'nin Görüşleri Çerçevesinde)

A.Ü.İ.F.D., c. XXXII, Ankara, 1992.

-----, *Emeviler Devri Şii Hareketleri ve Günümüz Şiiliği*, Ankara, 1996.

Öz, Mustafa, "İsmailiyye Mezhebi", *Milletlerarası Tarihte ve Günümüzde Şiilik Sempozyumu*, İstanbul, 1993.

Philip Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi*, çev. Salih Tuğ, I-IV, İstanbul, 1980 .

Robert Mantran, *İslam'ın Yayılış Tarihi*, Çev. İsmet Kayaoğlu, Ankara, 1981.

Sahib b. Abbâd (V. 385/995), *Nusratu Mezâhibi'z-Zeydiyye*, thk. Naci Hasan, Beyrut, 1981.

es-Sem'ânî, Sa'd b. Abdülkerim b. Muhammed b. Mansur et-Temimî (v.562/1066), *el-Ensâb*, I-X, thk. Abdurrahman Yahya el-Muallimî el-Yemenî, Beyrut, 1980.

es-Sübki, Ebü'n-Nasr Abdülvehhab b. Ali b. Abdülkafi (v.771/1369), *Tabakatü's-Şafiiyyeti'l-Kübra*, Thk. Abdülfettah Muhammed el-Hulv, Mahmud Muhammed et-Tanahi, Cize, 1992.

eş-Şamî, Abdül Emir, *Tarihu'l-Fırkati'z-Zeydiyye beyne'l-Karneyni's-Sani ve's-Salis*, Necef, 1974.

Şehristânî, Ebu'l-Feth Muhammed b. Abdülkerim (v. 548/1153), *el-Milel ve'n-Nihal*, I-III, thk. Ahmed Fehmi Muhammed, Beyrut, 1948.

Şeşen, Ramazan, "Cahız" maddesi, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c.VII, İstanbul, 1993.

Şeyh Müfid, Muhammed b. Nu'man el-Ukberi (413/1028), *Evâilu'l-Makalât*, y.y., t.y.

Taberî, Ebu Cafer Muhammed b. Cerir, *Târihu'r-Rusul ve'l-Muluk*, I-X, Thk. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim, Kahire, ty.

Tûsî, Nasîruddîn Muhammed b. Muhammed b. el-Hasan(v. 672/1274), "İmâmet Risâlesi",

çev. Hasan Onat, *A.Ü.İ.F.D.*, Ankara, 1996, c. XXXV.

Tûsî, Şeyhu't-Taife Ebu Ca'fer Muhammed b. el-Hasan (460/1068), *el-Fihrist*, thk. Seyyid Muhammed Sadık, Necef, 1960

Watt, William Montgomery, *İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri*, Çev. Ethem Ruhi Fiğlalı, Ankara, 1981.

Ya'kubî, Ahmed b. Ebu Yakub b. Cafer b. Vehb b. Vâdîh, *Târihu'l-Ya'kûbî*, I-II, Beyrut, 1995.

ez-Zehebî, Muhammed b. Ahmed b. Osman (v. 748/1374), *Siyeru A'lami'n-Nübelâ*, I-XXV, thk. Şuayb Arnavut, Ahmet Naim el-Irksûsî, Beyrut, 1993.

Ziriklî, Hayruddin, *el-A'lâm (Kâmûsu't-Terâcim)*, I-VII, Beyrut, 1992.

Zühdi Carullah, *Mu'tezile*, Beyrut, 1990.

ÖZET

“Hicri III. Asırda Şii-Mu'tezili İmamet Tartışmaları ve İskafi'nin Yeri” adını taşıyan araştırmamız giriş ve iki bölümden oluşmaktadır.

Giriş bölümünde II./VIII. asrın ortalarına kadar olan imamet tartışmalarına genel olarak değindik.

Birinci bölümde, II./VIII. asrın ortalarından III./IX. asrın ortalarına kadar olan dönemde, Şii-Mu'tezili imamet tartışmalarını ortaya koyduk. Bu dönemde, İmamiyye'de II./VIII. asrın ortalarında Ebu Ca'fer el-Ahvel ile birlikte Hz. Ali'nin imametinin *nass* ve *ta'yin* ile olduğu, bu asrın sonlarında, Hişam b. el-Hakem ile birlikte imametinin *nass* ve *ta'yin* ile Hz. Ali, ondan sonra Hz. Hasan, Hüseyin ve çocuklarında olduğu anlayışı bulunmaktadır.

Mu'tezile'nin Basra kolu, sadece efdalin imametini kabul etmekte ve Hulefa-i Raşidin'in hilafete geliş sıralarını, fazilet sıraları olarak kabul etmektedir. Bağdat kolu ise, efdal ile birlikte mefdulün imametini de kabul etmektedir. Onlara göre, sahabenin en üstünü Hz. Ali'dir.

İkinci bölümde, İskafi'nin imamet anlayışını ortaya koyduk. Mu'tezile'nin Bağdat koluna mensub olan Ebu Ca'fer el-İskafi, mefdul'ün imametini benimsediğinden dolayı bazıları tarafından Zeydi olarak isimlendirilmiştir. Ancak o, mefdulün imametinin meşruluğuna getirdiği delil ve imameti Hz. Fatıma evladına hasretmeme hususunda, Zeydiyye'den ayrılmaktadır.

THE SUMMARY

Our research, "The Debates on Shiite-Mutazila Imamate and the Role of Iskâfi in the 3rd Century of the Hegira" comprises an introduction and two separate chapters.

In the introduction chapter we have mentioned the imamate debates, which took place until the middle of the 2nd/8th centuries, in a general perspective.

In the first chapter, we have put forward the Shiite-Mutazila Imamate debates, which took place from 2nd/8th until 3rd/9th centuries. In this period, in the middle of 2nd/8th centuries, there was an approach of Imamites which maintained that the Imamate belonged to Ali through dogmatism and designation, which began with Ebu Ca'fer el-Ahvel. Through the end of the same century, the approach maintained that the Imamate belonged to Ali and then to Hasan, Hüseyin and their sons through dogmatism and designation which was promoted and expanded by Hisham b. el Hakem.

The Basra branch of the Mutazila accepted only the Imamate of the "superior" and they admitted that the first four caliphs took on their mission with the order of their merits. As for Baghdad branch, they accepted not only the Imamate of the Superior (efdal) but also that of the less superior (meftul) person. For them, Mohammed's best companion was Ali.

In the second chapter we have again put forward the Imamate approach of Iskâfi. As Ebu Ca'fer el-Iskafi (a member of the Baghdad branch of Mutazila) accepted the Imamate of the less superior (meftul) person, he had been called Zeydiyya by some people. But he is different from Zeydiyya in terms of the evidence he put forward for the legality of the less superior person's Imamate and of not devoting the imamate to the sons of Fatıma.